

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Filippa Chibogu

Polisens rätt till våldsanvändning
samt en tillbakablick på
händelserna i Göteborg den 14
till 16 juni 2001

Examensarbete
20 poäng

Gunnar Bergholtz

Processrätt

Ht 2002

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Syfte	5
1.2 Metod och material	5
1.3 Disposition	6
2 VISSA ALLMÄNNA BESTÄMMELSER ENLIGT POLISLAGEN	7
2.1 PL 1 § - Polisverksamhetens ändamål	7
2.2 PL 2 §- Polisens uppgifter	8
2.3 PL 8 §- Allmänna principer för polisingripanden	9
2.3.1 Allmänt om PL 8 §	9
2.3.2 Behovsprincipen	10
2.3.3 Proportionalitetsprincipen	11
3 POLISENS LAGA BEFOGENHET	13
3.1 PL 10 §- användning av våld	14
3.1.1 PL 10 § Punkt 1 – när polismannen möts av våld eller hot om våld	16
3.1.2 PL 10 § Punkt 2- våldsanvändningen vid laga frihetsberövande	17
3.1.3 PL 10 § Punkt 3- situationer av nödvärns- eller nödkaraktär	17
3.1.4 PL 10 § Punkt 4- vissa tvångsåtgärder	18
3.1.5 PL 10 § Punkten 5- stoppande av fordon	19
3.1.6 PL 10 § Punkt 6- vissa andra tvångsåtgärder	20
3.1.7 PL 10 § Punkt 7- undantagsfall	21
3.1.8 PL 10 § Andra och tredje styckena	21
3.2 BrB 24: 2- förhindrande av rymning samt att hålla frihetsberövad till ordningen	22
3.3 Försvärighetsbedömningen enligt PL 10 § och BrB 24: 2	23
3.3.1 Behovs- och proportionalitetsprinciperna	24
3.3.2 Praxis	25
3.3.3 Misstag	26

4	HJÄLPMEDEL VID VÅLDSANVÄNDNING	27
4.1	Våldsanvändningstrappan	28
4.2	Batong	29
4.3	Sköld	29
4.4	Fängsel	29
4.5	Polishund	31
4.6	Skjutvapen	33
5	GRUNDER FÖR ANSVARSFRIHET	37
5.1	Nödvärn	37
5.1.1	Putativt nödvärn	41
5.1.2	Polismans rätt till nödvärn	41
5.2	Excess	42
5.2.1	Putativ excess	43
5.2.2	Excessbedömning vid polismans våldsanvändning	44
5.3	Förmans befallning	44
5.3.1	Förman och befäl	46
5.3.2	Polisen och lydnadsplikten	47
6	ORDNINGSTÖRANDE BROTT SAMT POLISENS BEFOGENHETER ENLIGT PL 13- 13 C §§	49
6.1	Upplopp	49
6.2	Våldsamt upplopp	50
6.3	Ohörsamhet mot ordningsmakten	51
6.4	PL 13 §	52
6.5	PL 13 a §	54
6.6	PL 13 b §	55
6.7	PL 13 c §	56
7	EN SÄRSKILD UNDERSÖKNING: POLISENS VÅLDSANVÄNDNING I SAMBAND MED EU- TOPPMÖTET I GÖTEBORG DEN 14 TILL 16 JUNI 2001	58
7.1	Förutsättningar för polisens arbete	58
7.1.1	Utgångspunkt	58
7.1.2	Det polistaktiska konceptet- Göteborgsmodellen	59
7.1.2.1	Polisinsatsen på Spångatan i Malmö den 21 april 2001	60
7.1.2.2	Det rättsliga efterspelet	60
7.1.3	Allmänt om situationen i Göteborg under de aktuella dagarna	61

7.1.4	De enskilda polismännen	62
7.1.5	Genomförandet	62
7.2	Vissa händelser	63
7.2.1	Polisinsatsen mot Hvitfeldtska gymnasiet torsdagen den 14 juni	63
7.2.2	Demonstrationen "Bush not welcome" torsdagen den 14 juni	65
7.2.3	Vasaparken torsdagen den 14 juni	66
7.2.4	Demonstration på Götaplatsen, inträngningsförsök mot Svenska Mässan och det våldsamma upploppet på Berzeliigatan fredagen den 15 juni	66
7.2.5	Det våldsamma upploppet på Kungsporsavenyn fredagen den 15 juni	68
7.2.6	Försöken från aktivisterna att avancera över broarna in till området innanför vallgraven fredagen den 15 juni	68
7.2.7	Järntorget lördagen den 16 juni	69
7.3	Egen undersökning	69
7.3.1	Diskussion/ analys	70
7.3.2	Anledning till polisens våldsanvändning	71
7.3.2.1	Användning av våld enligt PL 10 § punkten 4	71
7.3.2.2	Användning av våld enligt PL 10 § punkten 2	74
7.3.2.3	Användning av våld enligt BrB 24 kap 1 § alternativt PL 10 § punkten 1	74
7.3.2.4	Användning av våld enligt BrB 24 kap 2 §	78
7.3.2.5	Otillåten användning av våld ?	79
7.3.3	Avskrivningsgrunder	81
7.3.4	Sammanfattning	81

KÄLLFÖRTECKNING **83**

Sammanfattning

I detta arbete har jag försökt att ge en övergripande bild av de våldsbefogenheter som den svenska polisen har. Jag har även kort gått in på ordningsstörande brott i samband med att större folksamlingar samlas och polisens befogenheter i sådana fall. Detta har jag gått in på för att det har betydelse för den sista delen av mitt arbete, där jag gått igenom förundersökningar mot enskilda poliser i samband med EU- toppmötet i Göteborg den 14 till 16 juni 2001.

En polisman har en lagstadgad rätt, och ibland även en skyldighet, att använda våld i vissa situationer. Vilka dessa situationer är framgår av vad som kallas den laga befogenheten. Denna utgörs av polislagen (PL) 10 § samt brottsbalken (BrB) 24 kap. 2 §.

PL 10 § består av ett antal punkter med uppräknings av de situationer då våld kan få användas. Våldet skall med hänsyn till omständigheterna vara försvarligt och får bara användas i den mån andra medel är otillräckliga. Detta ger uttryck för behovs- och proportionalitetsprinciperna som enligt PL 8 § skall beaktas vid alla polisingripanden. Vad som särskilt skall beaktas vid en försvarlighetsbedömning då våld använts med stöd av PL 10 § är emellertid inte närmare reglerat. Det går därför inte att dra en klar gräns för var den legala våldsanvändningen upphör och när våldsanvändningen kan anses utgöra ett övergrepp. Denna bedömning får göras från fall till fall med beaktande av 1) det våld eller hot om våld som möter polismannen, 2) tjänsteåtgärdens vikt och 3) omständigheterna i övrigt. Det viktiga är att bedömningen sker med utgångspunkt från polismannens uppfattning av situationen.

I vissa situationer när polisen måste använda våld kan en polisman behöva använda hjälpmedel, såsom skjutvapen, handfängsel och batong. Bestämmelser om hjälpmedel finns bl.a. i kungörelsen om användandet av skjutvapen i polistjänsten och i Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (FAP). Hjälpmedel får emellertid inte tillåtas så att det de facto utgör en utvidgning av bestämmelserna i PL 10 §, utan denna paragraf utgör grunden för all våldsanvändning, både med och utan användandet av hjälpmedel.

Utöver den laga befogenheten har en polisman samma rätt som alla andra att använda våld i nödvärns- och nödsituationer (BrB 24 kap. 1 och 4 § §). Försvarlighetsbedömningen blir här annorlunda såtillvida att det våld som inte är uppenbart oförsvarligt är tillåtet. Nödvärnsrätten sträcker sig alltså längre än den laga befogenheten.

I BrB 24 kap. finns det även andra bestämmelser som skall beaktas vid en bedömning av det våld som en enskild polisman använt sig av, nämligen de om excess (6 §) och förmans befallning (8§). Vid excessbedömningen tar

man hänsyn till de omständigheter som gjorde att den som använde våld svårligen kunde besinna sig. Vad angår förmans befallning så anses polisen ha en viss lydnadsplikt och en befallning från en förman kan därför i ett fåtal fall leda till ansvarsfrihet för den polisman som lytt order.

I samband med större evenemang, som t.ex. EU- toppmötet i Göteborg, då många människor samlas kan det inte sällan förekomma ordningsstörningar och polisen ställs inför särskilt krävande uppgifter. Jag har därför kort gått igenom straffbestämmelserna om upplopp (BrB 16:1), våldsamt upplopp (BrB 16:2) och ohörsamhet mot ordningsmakten (BrB 16:3) samt bestämmelserna i PL 13- 13 c § § om polisens rätt att avvisa, avlägsna och omhänderta personer som stör den allmänna ordningen eller säkerheten.

Den slutsats som jag har dragit från den undersökning som jag har gjort av vissa av de förundersökningar som inleddes mot enskilda poliser i samband med EU- toppmötet i Göteborg är att det i de flesta anmälda situationerna förekommit en rätt att använda våld enligt bestämmelserna om laga befogenhet och nödvärn. För att stödja min slutsats har jag gett flera exempel i form av referat från några av förundersökningarna. Om alla uppgifter som de olika målsägande har lämnat är riktiga kan man emellertid ifrågasätta om allt våld har varit försvarligt. Den bedömningen har jag emellertid inte gått in på eftersom det är någonting som får avgöras från fall till fall och som kräver en grundligare utredning av omständigheterna än vad jag anser att jag har haft möjlighet till.

Förord

Jag vill först bara nämna lite om min bakgrund. Jag arbetar som polisassistent vid Polismyndigheten i Skåne och har sedan jag blev klar med min utbildning för tre år sedan arbetat på utryckningsenheten i Polisområde mellersta Skåne. Jag blev intresserad av det aktuella ämnet i samband med händelserna i Göteborg den 14 till 16 juni 2001. Detta var ju en händelse som fick stort utrymme i bl.a. media och mycket kritik riktades mot polisen. Min förhoppning när jag började skriva var att jag skulle få en bättre bild, både av vilka regler som faktiskt gäller för polisens våldsanvändning, och av vad som hände i Göteborg under de aktuella dagarna.

Det har varit ett mycket intressant arbete och jag har lärt mig mycket och hoppas att jag även har kunnat förmedla min nyvunna kunskap till den som läser mitt arbete. Jag fick en unik möjlighet att ta del av de flesta förundersökningar som inletts med anledning av händelserna i Göteborg och för detta vill jag tacka Christer Jerlebo och Lars- Ove Johansson på disciplinenheten vid Polismyndigheten i Västra Götaland. Jag vill vidare tacka Jan Gyllensten, utbildningsledare i polisens tjänst på Revinge hundgård, för hjälp med avsnittet om polishundar och Lennart Hornemark, Kriminalkommissarie, för hans tips och synpunkter på mitt arbete.

Jag vill även tacka min mamma Liselotte för hennes stöd, uppmuntran och hjälp med korrekturläsningen, min pojkvän Gustav för hjälp med allt det tekniska samt alla andra (ingen nämnd, ingen glömd) som på olika sätt har stöttat mig i mitt arbete.

Förkortningar

Behandlingslagen	Lag (1976:371) om behandlingen av häktade och anhållna
BrB	Brottsbalk (1962:700)
FAP	Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd för polisväsendet
HD	Högsta domstolen
JO	Justitieombudsmannen
LOB	Lagen (1976:511) om omhändertagande av berusade personer
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, avdelning II
PF	Polisförordningen (1998:1558)
PL	Polislagen (1984:387)
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
RF	Regeringsformen
RPS	Rikspolisstyrelsen
Skjutkungörelsen	Kungörelsen (1967:419) om användningen av skjutvapen i polistjänsten
SOU	Statens offentliga utredningar
UB	Utsökningsbalken

1 Inledning

Den 14 till 16 juni hölls ett EU- toppmöte i Göteborg. Det blev i samband med detta våldsamma upplopp och kaos i centrala Göteborg. Mycket kritik har riktats mot polisen för det sätt som situationen hanterades på. Det har bl.a. getts uttryck för att enskilda polismän vid flera tillfällen har gjort sig skyldiga till s.k. ”övervåld”. Jag blev därför intresserad av att se närmare på de befogenheter att använda våld som svensk polis har och hur dessa tillämpades i Göteborg.

1.1 Syfte

Mitt syfte är att redogöra för de våldsbefogenheter som den svenska polisen har och bakgrunden till dessa. Jag vill även belysa de förutsättningar som finns för polisens ingripanden mot folksamlingar vid demonstrationer. Jag tänker även se närmare på vissa förundersökningar som har inletts p.g.a. anmälningar om misshandel mot enskilda polismän i samband med EU-toppmötet i Göteborg. Det jag främst är intresserad av är att se i vilka situationer och av vilka anledningar som polisen har använt våld och om någon av bestämmelserna om laga befogenhet eller ansvarsfrihet kan anses ha varit tillämplig. Jag tror nämligen att många anmälningar görs på grund av att människor inte har någon kännedom om vilka våldsbefogenheter som den svenska polisen har. I mitt arbete har jag haft kontakt med personer som är måna om de rättigheter de har i vårt demokratiska rättssamhälle men som inte tycks anse att de även har vissa skyldigheter. Många blir även förvånade när de hör om de befogenheter som polisen faktiskt har.

1.2 Metod och material

Jag har till största del använt mig av en deskriptiv metod men även en analytisk och i mitt arbete har jag använt mig av lagtext, förarbeten, doktrin och praxis. Den rättspraxis som finns om polisens laga befogenhet är emellertid knapp och är främst att hitta i opublicerade rättsfall från underrätterna och hos Justitieombudsmannen (JO).¹

Vad gäller avsnitt 7 ”En särskild undersökning: polisens våldsanvändning i samband med EU- toppmötet i Göteborg den 14 till 16 juni 2001” har jag gått igenom vissa av de förundersökningar som gjorts med anledning av anmälningar mot polismän. Jag fick inte tillgång till de handlingar som rörde skottlossningen mot en demonstrant i samband med våldsamt upplopp på Vasaplatsen eftersom denna händelse var föremål för prövning hos JO. Inte heller har jag gått igenom de handlingar som berörde ingripandet på Schillerska skolan eftersom denna händelse redan har varit föremål för

¹ Norée s. 208

rättslig prövning i domstol.² Sammanlagt gick jag igenom 152 förundersökningar. Huvuddelen av dessa (60 stycken) är att härleda till polisens insats mot Hvitfeldtska gymnasiet den 15 juni 2001. För att få en bakgrund till polisens förutsättningar under de aktuella dagarna har jag även gått igenom två utvärderingar av kommenderingen som gjorts inom polisen. Den ena är gjord av Rikspolisstyrelsen (RPS)³ och den andra av Polismyndigheten i Västra Götaland⁴, den myndighet som var ansvarig för arbetet med kommenderingen. Det kan anses ensidigt och partiskt att använda sig av polisens egna utvärderingar, men fram till januari 2003 var de det material som fanns tillgängligt angående händelserna i Göteborg.

I januari 2003 lade den s.k. Göteborgskommittén fram sitt betänkande ”Göteborg 2001” (SOU 2002: 122). Kommitténs uppgift var att genomföra en kartläggning och analys av händelserna i samband med EU- toppmötet i Göteborg den 14- 16 juni 2001.⁵ Det är en omfattande utredning som behandlar många aspekter av polisens arbete både före och under de aktuella händelserna. Kommittén har avseende händelserna i Göteborg främst tittat på hur ledningen i Polismyndigheten i Västra Götaland har agerat och går inte närmare in på de enskilda polismännens våldsanvändning, vilket är det som jag behandlar i mitt arbete. Då jag i januari 2003 redan i princip hade färdigställt avsnittet om händelserna i Göteborg valde jag emellertid även i övrigt att inte försöka arbeta in material från Göteborgskommitténs betänkande.

1.3 Disposition

Jag börjar med att se på vissa allmänna bestämmelser i polislagen, därefter går jag in på de paragrafer som är tillämpliga vid polisens våldsanvändning och särskilt vad som anses utgöra polisens laga befogenhet. Jag går in i samband med detta även in på vissa av de hjälpmedel som polisen har att tillgå. Därefter går jag in på ansvarsfrihetsgrunder och ser på dem ur ett polisiärt perspektiv. Jag berör sedan kort s.k. ordningsstörande brott och bestämmelser om polisens rätt att avvisa, avlägsna och omhänderta personer enligt PL 13 – 13 c §§. Därefter går jag över till att behandla händelserna i Göteborg.

² Göteborgs tingsrätt meddelade en friande dom den 2 december 2002 mot de fyra poliser som hade åtalats för tjänstefel.

³ Rikspolisstyrelsens utvärdering av EU- kommenderingen i Göteborg år 2001, i fortsättningen hänvisad till som RPS utvärdering

⁴ Polismyndigheten i Västra Götaland EU 2001- kommenderingen Utvärdering 2002-03-19, i fortsättningen hänvisad till som Västra Götalands utvärdering.

⁵ SOU 2002: 122 s. 17

2 Vissa allmänna bestämmelser enligt Polislagen

2.1 PL 1 § - Polisverksamhetens ändamål

PL 1 § Som ett led i samhällets verksamhet för att främja rättvisa och trygghet skall polisens arbete syfta till att upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt i övrigt tillförsäkra allmänheten skydd och annan hjälp.

Polisverksamheten har som sitt yttersta mål att garantera medborgarnas trygghet genom att motverka olika former av brottslighet och sociala störningar samt genom att ge dem stöd och skydd i trängda lägen.⁶

Det som kan tyckas oklart i denna paragraf är vad som menas med uttrycket ”allmän ordning och säkerhet”. Vare sig i förarbeten eller i doktrin finns det någon riktig definition. Begreppet berörs kort i förarbetena och får anses ”... innefatta alla former av den egentliga polisverksamheten...”.⁷ Det är ett teoretiskt svårdefinierat begrepp men det har en ”grundläggande förankring” hos allmänheten och är därför inte ”tvetydigt eller svårt att tolka”.⁸ Det nämns också att det är ett begrepp som har använts i polisliära sammanhang sedan 1700-talet.⁹ Därefter görs inget förtydligande av begreppet.

Sjöholm börjar med att konstatera att begreppet ”allmän ordning och säkerhet” är obestämt.¹⁰ Att det är på det viset har redan tidigare berörts. Polisens verksamhet skall ta hänsyn till många intressen. Dessa intressen och dess skyddsvärden är inte konstanta med tiden utan föremål för förändring p.g.a. samhällets utveckling. Därför är det inte möjligt, eller önskvärt, att ha en mer detaljerad reglering. Sjöholm menar att begreppet ”...betecknar det tillstånd som staten såsom ytterst ansvarig för ifrågavarande del av rätts- och samhällsordningen förutsätter bör råda...”¹¹ Sjöholm gör sedan en åtskillnad mellan allmän ordning och allmän säkerhet.

Sjöholm menar att allmän ordning är oskrivna och skrivna normer som är nödvändiga för att samhällets medborgare i största mån ska kunna leva friktionsfritt och trivsamt. Allmän säkerhet syftar till att säkerställa att medborgarna kan leva tryggt och skyddat. Det sistnämnda tar därför framförallt sikte på straffbelagda handlingar, dels i BrB dels i

⁶ SOU 1979: 6 s. 136

⁷ SOU 1982: 63 s.144

⁸ Prop.1980/81: 13 s.19

⁹ Prop. 1980/81: 13 s. 14

¹⁰ Sjöholm s.17

¹¹ Sjöholm s. 23

specialstraffrätten. De intressen som främst ska skyddas är staten och dess institutioner, de enskilda medborgarna men även egendom och miljö.¹²

Berggren och Munck menar att begreppet allmän ordning och säkerhet numera först och främst kan tolkas så att det omfattar att förebygga, förhindra och beivra i princip alla straffsanktionerade normer som faller under allmänt åtal. Utöver detta ingår även att ingripa mot vissa störningar som inte är straffsanktionerade, bl.a. gäller detta på trafikområdet.¹³ Här måste emellertid hänsyn tagas till motstående intressen, eftersom vissa störningar accepteras av samhället.¹⁴

2.2 PL 2 §- Polisens uppgifter

PL 2 § *Till polisens uppgifter hör att*

1. *förebygga brott och andra störningar av den allmänna ordningen eller säkerheten,*
2. *övervaka den allmänna ordningen och säkerheten, hindra störningar därav samt ingripa när sådana har inträffat,*
3. *bedriva spaning och utredning i fråga om brott som hör under allmänt åtal,*
4. *lämna allmänheten skydd, upplysningar och annan hjälp, när sådant bistånd lämpligen kan ges av polisen,*
5. *fullgöra den verksamhet som ankommer på polisen enligt särskilda bestämmelser.*

Generellt sett har polisverksamheten delats in i tre kategorier: den preventiva, den repressiva och den hjälpande.¹⁵ Polislagens 2 § är emellertid uppdelad utifrån polisens funktioner, och till viss del dess verksamhetsindelning. De olika uppgifter som polisen har kan ibland falla under mer än en kategori och det finns de som inte passar in i de olika beskrivningarna men som ändå anses höra till polisens arbete.

Det som åsyftas i punkt 2 är polisens övervakningsverksamhet, som indelas i allmän övervakning och trafikövervakning. Den allmänna övervakningen delas i sin tur in i stationstjänst, områdesövervakning, utryckningsverksamhet, speciell övervakning och objektbevakning.¹⁶

Den allmänna övervakningens syfte är att se till att allmän ordning och säkerhet inte störs eller angrips genom brott eller på annat sätt. Händer detta ändå ska den allmänna övervakningen ingripa. Det ska även hållas en beredskap som gör det möjligt att ingripa vid sådana handlingar samt när

¹² Sjöholm s. 26 ff.

¹³ Berggren och Munck s. 27

¹⁴ Prop. 1983/84: 111 s.56

¹⁵ Prop. 1983/84: 111 s. 50

¹⁶ Se bl.a. SOU 1979: 6 s. 55 ff. samt Berggren och Munck s. 31 ff. för en genomgång av vad de olika begreppen anses innefatta.

hjälp eller räddningsåtgärder är påkallade. Verksamheten ska inriktas till sådan tid och plats att största möjliga brottsförhindrande effekt ska uppnås.¹⁷

De exakta uppgifterna har emellertid inte ansetts kunna preciseras, vilket ligger helt i linje med uppfattningen att polisens uppgifter inte ska detaljregleras.¹⁸

2.3 PL 8 §- Allmänna principer för polisingripanden

PL 8 § En polisman som har att verkställa en tjänsteuppgift skall under iakttagande vad som är föreskrivs i lag eller annan författning ingripa på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till åtgärdens syfte och övriga omständigheter. Måste tvång tillgripas, skall detta ske endast i den form och den utsträckning som behövs för att avsedda resultatet skall uppnås.

Ett ingripande som begränsar någon av de grundläggande fri- och rättigheter som avses i 2 kap. regeringsformen får ej grundas enbart på bestämmelserna i första stycket.

2.3.1 Allmänt om PL 8 §

Av första stycket framgår att en polis skall iaktta vad som föreskrivs i lag eller annan författning då en tjänsteuppgift utförs. Detta är i och för sig att anse som självklart men lagstiftarna ville att det klart skulle framgå så att missförstånd undveks.¹⁹

Första stycket är utformat positivt. Det innebär att istället för att förbjuda polisen att göra på ett visst sätt har den tilldelats befogenheter och skyldigheter att agera på ett visst sätt. Detta ansågs ge uttryck för lagstiftarens förtroende för polisen samt markera för allmänheten att den kan lita på att polisen handlar aktivt då det är påkallat av omständigheterna.²⁰

Det andra stycket är en uttrycklig markering av betydelsen av de fri- och rättigheter som fastställs i Regeringsformen (RF) 2 kap.

PL 8 § ska vidare, i förening med PL 1 §, ses som ett allmänt bemyndigande för polisen att vidta de åtgärder som är försvarliga för att fullgöra dess uppgifter. Det gäller emellertid inte om åtgärderna begränsar de grundläggande fri- och rättigheterna eller om de står i strid mot någon specialreglering.²¹ Det som ofta kan bli aktuellt är åtgärder som kan anses ha

¹⁷ SOU 1979: 6 s. 55

¹⁸ SOU 1982: 63 s. 55

¹⁹ SOU 1982:63 s. 82

²⁰ SOU 1979:6 s. 295

²¹ SOU 1982:63 s. 83

stöd i sedvana eller gammal hävd. Särskilt på trafikområdet utnyttjas detta.²² Exempel på åtgärder som är tillåtna är polisens rätt att meddela tillsägelser och erinringar, polisens så kallade befallningsrätt.²³ Det kan även bli aktuellt att utnyttja sig av det ”allmänna bemyndigandet” då det uppkommer nya och oförutsedda situationer.²⁴

De två principer som första stycket ger uttryck för är behovsprincipen (första meningen) och proportionalitetsprincipen (andra meningen). Dessa principer är allmänna och ska beaktas vid alla polisingripanden.

2.3.2 Behovsprincipen

Behovsprincipen innebär att en åtgärd endast får användas om den är nödvändig för att avvärja eller undanröja den föreliggande faran eller störningen. En åtgärd anses som nödvändig om syftet inte kan uppnås utan den. Framstår åtgärden emellertid som obehövlig efter ett vanligt omdömesgillt bedömande så är den aldrig att anse som nödvändig och därmed i princip otillåten. Detta innebär också att omedelbart tvång (våld) inte ska användas om situationen kan lösas på annat sätt, t.ex. genom tillsägelse eller erinran.²⁵

Behovsprincipen kan delas in i fyra moment som ska beaktas vid varje ingripande: minsta möjliga ingripande, ändamålsenlighet, tillräcklighet och kortast möjliga varaktighet.

Med *minsta möjliga ingripande* menas att om flera olika medel står till buds så ska man använda det som innebär minsta möjliga intrång i den enskildes rätt och frihet eller annat motstående intresse. Denna princip anses gälla generellt och avser alla former av ingripanden. Då man gör bedömningen ska man inte bara ta i beaktande den omedelbara verkan utan även indirekta verkningar, såsom olägenheter, obehag och dylikt.²⁶ Principen kan illustreras av den så kallade våldsanvändningstrappan (se avsnitt 4.1). De olika stegen i den är kommunikation, milda fysiska metoder, kraftfulla fysiska metoder, batong/fängsel samt vapen användning. Då man t.ex. kan lösa en situation med hjälp av kommunikation blir det därmed otillåtet att använda sig av de övriga stegen på våldsanvändningstrappan. Generellt anses också våld mot egendom vara att föredra framför våld mot person om samma syfte uppnås. Principen om minsta möjliga ingripande gäller även vem ingripandet bör rikta sig mot. Om flera personer kan komma i fråga ska åtgärden rikta sig mot den för vilken åtgärden är minst kännbar. Detta förutsätter naturligtvis

²² Berggren och Munck s. 58

²³ SOU 1982:63 s. 79

²⁴ Prop. 1983/84: 111 s.75

²⁵ SOU 1979: 6 s. 294

²⁶ SOU 1979: 6 s. 294

att personen i fråga kan anses som ansvarig och att det avsedda resultatet kan uppnås.²⁷

För att ett ingripande ska vara tillåtet ska det vara *ändamålsenligt*, d.v.s. syfta till att uppnå det avsedda resultatet. Är det inte ändamålsenligt är det inte heller nödvändigt och därmed otillåtet.²⁸ Det samma gäller för åtgärder som är olämpliga (trots att de kanske skulle kunna uppnå det avsedda resultatet) eller som är omöjliga eller orimliga att utföra för den som det ålagts. I fall som dessa kan polisen bli tvungen att använda sig av andra tillåtna åtgärder eller låta bli att ingripa.²⁹ Ett exempel på när det kan vara aktuellt att låta bli att ingripa då det bara står olämpliga eller orimliga åtgärder till förfogande kan vara den, i och för sig extrema, situation som uppstod under toppmötet i Göteborg då Kungssportsavenyn utsattes för grov skadegörelse. Många har klagat på att polisen bara såg på, men jag anser att det kanske inte fanns så mycket annat att göra. Det alternativ som fanns till hands var att ta till vapen och det hade inte varit särskilt lämpligt och därför inte heller tillåtet.

När man ska bedöma vilken åtgärd som kan bli aktuell ska man göra en objektiv bedömning av de sannolika verkningarna av ett tänkt ingripande. Om flera alternativ som är lämpliga och likvärdiga är tillgängliga ska det alternativ som är lindrigast och bäst ämnat att uppfylla syftet användas.³⁰

Kravet på *tillräcklighet* innebär inte att åtgärden fullständigt måste avlägsna faran eller störningen. Många gånger får polisen nöja sig med att åtgärden endast ger delvis önskat resultat.³¹

Kravet på *kortast möjliga varaktighet* innebär att en åtgärd bara får fortgå tills det att syftet är uppnått eller det visar sig att åtgärden är resultatlös. Detta gäller både ingrepp mot person och egendom. Särskilt viktigt blir det naturligtvis då åtgärden riktar sig mot den enskildes personliga frihet och integritet.³²

2.3.3 Proportionalitetsprincipen

Proportionalitetsprincipen innebär att man måste ta hänsyn även till den skada som ingreppet kan medföra på ett annat (motstående) intresse. Ingreppet måste anpassas efter faran eller störningen och får inte medföra större skada/intrång än vad själva faran eller störningen utgör. Skadan får inte heller stå i uppenbart missförhållande till ingreppets syfte, utan det måste finnas en rimlig proportion mellan medel och mål. När man gör

²⁷ Sjöholm s. 93

²⁸ SOU 1979: 6 s. 294

²⁹ Norée s. 75

³⁰ SOU 1979: 6 s. 294

³¹ Norée s. 75

³² SOU 1979: 6 s. 294

bedömningen av vilka medel som kan vara tillämpliga är det så att ju mer allvarlig eller omfattande skadan är desto verkningsfullare medel anses polisen få ta till. Ingrepp i personlig frihet och integritet är, som även tidigare framgått, allvarligare än ingrepp mot egendom eller andra ekonomiska intressen.³³

Principen kan i stort sägas innebära att våldsanvändning måste anpassas efter hur den föreliggande faran, tjänsteåtgärdens betydelse och omständigheterna i övrigt ser ut.³⁴ Våld får överhuvudtaget inte användas om den aktuella tjänsteåtgärden inte har sådan betydelse att det framgår som rimligt att den genomförs med våld, men även om så är fallet måste man under hela händelseförloppet beakta att inte mer våld används än som är rimligt i förhållande till vad som kan uppnås därigenom.³⁵ Den enskilde polisen måste göra en kontinuerlig bedömning om vilket ingrepp som är lämpligast utifrån hur personen som är föremål för ingripandet agerar.³⁶ Detta kan leda till att man måste ta till strängare medel, men även att man måste "ta ett steg tillbaka" på den s.k. våldstrappan (se avsnitt 4.1). När ett ingripande väl påbörjats är det av många anledningar svårt att avbryta innan syftet är uppnått. Avbryter man kan det ofta leda till att situationen i stället kompliceras.

³³ Sjöholm s. 96 ff.

³⁴ Sjöholm s. 283

³⁵ Prop. 1983/84: 111 s. 93

³⁶ RPS 1998 Konflikthantering/Självskydd. s. 28

3 Polisens laga befogenhet

Bestämmelserna i PL 10 § och BrB 24 kap. 2 § utgör vad som benämns polisens laga befogenhet.

Enligt RF 2: 6 är varje medborgare gentemot det allmänna skyddad mot påtvingat ”kroppsligt ingrepp”, med vilket främst avses våld mot människokroppen. Bestämmelsen i RF innebär i första hand skydd mot sådana handlingar som är straffbara som misshandel enligt brottsbalken men även all annan våldsanvändning som riktas mot person. Personellt våld (våld mot person) utgörs av ”...varje omedelbar inverkan på person genom kroppsligt våld eller genom hjälpmedel.”³⁷ Härav följer bl.a. att den som rycker i, knuffar eller håller fast någon annan utövar våld. Att t.ex. lyfta upp och ta med en passiv person för vård anses emellertid inte utgöra något påtvingat kroppsligt ingrepp, varför RF 2: 6 inte blir tillämplig. Begränsningar av skyddet enligt RF 2: 6 kan ske genom lag. PL 10 § utgör en sådan begränsning.³⁸

Polisen har en befogenhet att använda våld, men som det står i förarbetena till lagen: ”Våldsbefogenheten är ingen förmån – den är ett uttryck för en skyldighet som samhället har ålagt polisen och som den enskilde polismannen, oberoende av egen uppfattning, måste fullgöra lika väl som andra tjänsteplikter i vissa situationer.”³⁹

En grundläggande förutsättning för att våld skall få användas är att det ingår som ett led i en tjänsteuppgift som det åligger en polis att fullgöra. Behovsprincipen medför att våld bara får användas när andra medel är otillräckliga och proportionalitetsprincipen att inte vilken tjänsteuppgift som helst kan motivera våldsanvändning.⁴⁰

PL 10 § är en kompromiss av två metoder för att reglera polisens våldsanvändning, en fullständig och detaljerad beskrivning av situationer då våld får användas och en ”generell fullmakt” åt polisen att som en sistahandsutväg bruka det våld som är försvarligt när en tjänsteuppgift inte kan lösas på annat sätt. PL 10 § utgörs av ett antal vanliga typfall (punkterna 1- 6) och en mer allmänt formulerad bestämmelse som hanterar undantagsfall (punkten 7).⁴¹

³⁷ SOU 1982: 63 s. 84

³⁸ SOU 1982: 63 s. 84

³⁹ SOU 1982: 63 s. 88

⁴⁰ SOU 1982: 63 s. 89

⁴¹ SOU 1982: 63 s. 89 f.

3.1 PL 10 §- användning av våld

PL 10 § *En polisman får, i den mån andra medel är otillräckliga och det med hänsyn till omständigheterna är försvarligt, använda våld för att genomföra en tjänsteåtgärd, om*

- 1. han möts med våld eller hot om våld,*
- 2. någon som skall häktas, anhållas eller annars med laga stöd berövas friheten försöker undkomma eller polismannen annars möts av motstånd när han skall verkställa ett sådant frihetsberövande,*
- 3. det är fråga om att avvärja en straffbelagd handling eller en fara för liv, hälsa eller värdefull egendom eller för omfattande skada i miljön,*
- 4. polismannen med laga stöd skall avvisa eller avlägsna någon från ett visst område eller utrymme eller verkställa eller biträda vid kroppsvisitation, kroppsbesiktning eller annan liknande åtgärd, vid beslag eller annat omhändertagande av egendom eller vid sådan husrannsakan som avses i rättegångsbalken,*
- 5. polismannen med laga stöd skall stoppa ett fordon eller annat transport medel,*
- 6. polismannen annars med laga stöd har att bereda sig tillträde till, avspärra, tillstänga eller utrymma byggnad, rum eller område, biträda någon i myndighetsutövning med en sådan eller någon liknande åtgärd eller vid exekutiv förrättning enligt vad som är föreskrivet därom, eller*
- 7. åtgärden i annat fall är oundgängligen nödvändig för den allmänna ordningens eller säkerhetens upprätthållande och det är uppenbart att den inte kan genomföras utan våld.*

I fall som avses i första stycket 4 och 6 får våld mot person brukas endast om polismannen eller den som han biträder möts av motstånd.

Om rätt att i vissa fall bruka våld finns i övrigt föreskrifter i 24 kap. brottsbalken.

I ingressen till paragrafen har man, p.g.a. deras centrala betydelse just vid våldsanvändning, på nytt tagit upp behovs- och proportionalitetsprinciperna. Av dessa följer att våld endast får användas när andra medel är otillräckliga för att utföra den tjänsteåtgärd det är fråga om och våldsanvändning kan väntas leda till det avsedda resultatet. Våld får inte användas om den aktuella tjänsteuppgiften inte har en sådan betydelse att det framstår som rimligt att den genomförs med fysiskt våld. Under hela händelseförloppet får man inte heller använda mer våld än vad som är rimligt i förhållande till vad som kan uppnås därigenom.⁴² Onödig kraftutveckling skall undvikas, som exempel ges i förarbetena att det då det är tillräckligt att föra eller fösa undan någon är det t.ex. otillåtet att använda s.k. smärtsamt grepp eller att utdela slag.⁴³ Slag mot ömtåliga delar av kroppen får som regel anses otillåtna, liksom sparkar, struhtag, grepp i håret och liknande. Likaså får i

⁴² SOU 1982: 63 s. 154

⁴³ SOU 1982: 63 s. 155

princip inte hjälpmedel, t.ex. batong, användas om polismannen i stället kan använda sina egna kroppskrafter för att uppnå resultat.⁴⁴ Detta anser jag torde innebära att en individuell bedömning måste göras utifrån den enskilde polisens fysiska förmåga vilket kan leda till olika resultat i liknande situationer. Som föredragande skriver så är det uppenbart att man vid en bedömning i efterhand av ett händelseförlopp där en polisman brukat våld måste se till situationen som helhet.⁴⁵

Paragrafen tar sikte både på våld mot person och våld mot egendom. Störst betydelse har den naturligtvis när det gäller våld mot person. Vad gäller våld mot egendom så omfattas inte varje fysisk befattning med föremål eller lösa saker utan det krävs i princip att det handlar om en åtgärd som är ägnad att åstadkomma åverkan eller annars sker med våldsamma medel.⁴⁶

Själva begreppet ”tjänsteåtgärd” behandlas inte i förarbetena till polislagen och i praxis råder det tvekan om hur det skall tolkas. Klart är i alla fall att det är en bestämd, konkret tjänsteåtgärd som avses.⁴⁷ En polis anses utföra en tjänsteåtgärd när han/hon fullgör en uppgift som åligger honom/henne enligt författning, föreskrifter eller order från förman.⁴⁸ PL 10 § punkterna 2- 6 behandlar sådana fall då det finns uttryckligt stöd i polislagen eller någon annan lag för att vidta en viss åtgärd som kan berättiga till våldsanvändning. Punkterna 1 och 7 däremot ger ett visst självständigt stöd för våldsanvändning. För att våld skall kunna användas krävs i dessa fall endast att åtgärden faller inom polisens allmänna uppgifter enligt PL 2 §.⁴⁹ Återigen måste det erinras om att inte vilken åtgärd som helst, trots att den faller inom PL 2 §, kan motivera våldsanvändning utan hänsyn måste även tas till behovs- och proportionalitetsprinciperna.

En självklar förutsättning för att våld skall få användas av polisman måste vara att det ingår som ett nödvändigt led i en tjänsteuppgift som det åligger honom/henne att fullgöra. Inte alla slags tjänsteuppgifter bör emellertid berättiga till våldsanvändning, utan det måste i princip vara fråga om en åtgärd som i och för sig får genomföras tvångsvis.⁵⁰

Den åtgärd som skall genomföras med hjälp av våld måste vara lagenlig, både formellt och materiellt. Uppfylls inte detta krav kan det aldrig bli tillåtet att använda våld. Åtgärden måste även vara rättsenlig, dvs. stämma överens med tillämpliga författningsbestämmelser eller vedertagna rättsgrundsatser. Detta innebär bl.a. att den måste falla inom polisens sakliga och lokala kompetens. Härav följer att den primära åtgärden måste falla inom polisens allmänna, oreglerade eller specialreglerade uppgifter enligt

⁴⁴ SOU 1982: 63 s. 155

⁴⁵ Prop. 1983/84: 111 s. 93

⁴⁶ SOU 1982: 63 s. 155

⁴⁷ Sjöholm s. 288 samt Norée s. 64

⁴⁸ Agge och Thornstedt s. 90

⁴⁹ Strömberg s. 149

⁵⁰ SOU 1979: 6 s. 297

PL 2 §. När det gäller de specialreglerade uppgifterna måste man som polis förvissa sig om att de förutsättningar, som i det aktuella fallet tillämpliga författningsföreskrifterna uppställer för ingripandet, är uppfyllda.⁵¹

3.1.1 PL 10 § Punkt 1 – när polismannen möts av våld eller hot om våld

Det ställs inte upp något krav på att tjänsteåtgärden skall vara av viss beskaffenhet. I undantagsfall är det därför möjligt att våldsanvändning kan vara tillåtet även i fall då det gäller fullgörande av ett uppdrag som annars inte får genomföras tvångsvis, t.ex. vid delgivning.⁵²

Vad som menas med ”möts av våld” framgår inte direkt av vare sig lagtext eller förarbeten. Klart är att aktivt motstånd genom att utöva våld mot person genom misshandel (BrB 3: 5) eller ringare grader av våld (t.ex. knuffar och fasthållning) faller under definitionen. Det räcker även med annan fysisk kraftutveckling, t.ex. att någon rycker, sliter, spjärnar emot eller klamrar sig fast i någonting. Att däremot vägra att flytta sig eller använda sin kroppstyngd för att omöjliggöra ett ingripande, dvs. passivt motstånd, är inte att anse som våld.⁵³

Även hot om våld, dvs. ett befarat motstånd, kan motivera våldsanvändning från polisens sida. På vilket sätt som hotet måste manifesteras har inte diskuterats i förarbetena. Frågan är om det måste vara ett uttalat hot eller om det räcker att det framgår av situationen att motstånd med våld kan komma att ske. I paragrafen nämns däremot inte fallet att polisen *angrips* med våld eller hot om våld. I ett sådant fall följer polisens rätt att använda våld redan av nödvärnsbestämmelserna i BrB 24 kap. Norée menar emellertid att gängse språkbruk och vissa uttalanden i förarbetena och doktrinen talar för att även angrepp omfattas av punkten 1.⁵⁴ Oavsett vilket så blir det ändå en skillnad mellan de två bestämmelserna eftersom polisen i en nödvärnssituation har rätt att använda det våld som inte är uppenbart oförsvarligt till skillnad från våldsanvändningen i PL 10 § som kräver att våldet skall vara försvarligt. Medan det kan anses som en tjänsteplikt att som polis använda det våld som är försvarligt då han/hon angrips med våld eller hot om våld, kan det självfallet aldrig vara en tjänsteplikt att därutöver bruka våld i den vidare utsträckning som tillåts av reglerna om nödvärn.⁵⁵ Därför har det ansetts att det fall då en polis angrips med våld eller hot om våld inte skall tas med under punkten 1. I princip får emellertid större krav ställas på en polis vid våldsanvändning varför den praktiska skillnaden egentligen inte borde bli så stor.⁵⁶

⁵¹ Sjöholm s. 277 f.

⁵² SOU 1982:63 s. 155

⁵³ Jareborg s. 270 samt Holmqvist m. fl. s. 24: 27

⁵⁴ Norée s. 145

⁵⁵ Prop.1996/97: 175 s. 72

⁵⁶ Prop. 1983/ 84: 111 s. 94

Punkt 1 bör även gälla då en polis möts av våld eller hot om våld innan tjänsteåtgärden påbörjats. Detta om det sker i omedelbar anslutning och har till syfte att hindra genomförandet.⁵⁷ När en tjänsteåtgärd är avslutad föreligger däremot ingen befogenhet att använda våld.⁵⁸

3.1.2 PL 10 § Punkt 2- våldsanvändningen vid laga frihetsberövande

Förutom de frihetsberövanden som räknas upp i punkten, häktning och anhållande, gäller bestämmelsen även andra laga frihetsberövanden. Det kan bl.a. handla om gripande enligt rättegångsbalken (RB) 24 kap. 7 §, omhändertagande (t.ex. enligt PL 11- 18 § § eller lagen (1976:511) om omhändertagande av berusade personer m.m. (LOB) 1 §) eller hämtning till förhör (RB 23 kap. 7 §).⁵⁹

Punkt 2 är tillämplig när en person försöker undkomma då ett frihetsberövande skall verkställas. Personen i fråga behöver inte använda någon form av våld eller motstånd utan det räcker att han de facto försöker undkomma. Punkten är emellertid inte tillämplig då en person redan är frihetsberövad men därefter försöker rymma. Rätten att använda våld vid ett sådant tillfälle är reglerad i BrB 24: 2 (se avsnitt 3.2).

Uttrycket ”möts med motstånd” anses, till skillnad från i punkten 1, innefatta även passivt motstånd.⁶⁰ Motståndet måste dock ha manifesterats på något sätt, våld får inte tillgripas bara för ett befarat motstånd.⁶¹

Det behöver inte vara den som är utsatt för åtgärden som gör motstånd för att bestämmelsen skall bli tillämplig. Även då det är en tredje person som försöker förhindra omhändertagandet har polisen en befogenhet att använda våld.

3.1.3 PL 10 § Punkt 3- situationer av nödvärns- eller nödkaraktär

För att punkt 3 skall bli tillämplig krävs det att det handlar om en pågående eller överhängande gärning eller fara. Att en befogenhet att använda våld finns även då det inte handlar om en straffbelagd handling har att göra med att de i punkten uppräknade intressena anses vara så viktiga att en våldsanvändning kan anses motiverad.⁶²

⁵⁷ Sjöholm s. 287

⁵⁸ Norée s. 144

⁵⁹ Angående olika former av frihetsberövanden se SOU 1993: 60 s. 95 ff.

⁶⁰ Prop. 1983/84: 111 s. 94 och 97

⁶¹ Norée s. 150

⁶² SOU 1982: 63 s. 92

Det sägs inte uttryckligen att polismannen skall mötas av motstånd för att få använda våld. Att det är så beror på att det får anses vara en tjänsteplikt för polisen att även i andra fall omedelbart försöka avstyra mycket allvarliga och överhängande brottsliga gärningar, t.ex. när någon hotar annan med livsfarligt vapen.⁶³ I en sådan situation blir i och för sig brottsbalkens bestämmelser om nödvärn tillämpliga men polisen har även en skyldighet att ingripa i andra fall än när dessa kan användas. Främst gäller det allvarliga brottsliga gärningar som består i positivt handlande. Ett ingripande kan bli aktuellt inte enbart vid påbörjade, utan också omedelbart överhängande brottsliga handlingar. Polisen anses exempelvis med våld kunna hindra en berusad person som står i begrepp att köra bil från att begå ett trafiknykterhetsbrott.⁶⁴

Avgörande för om en åtgärd får genomföras med våld eller inte är proportionalitetsprincipen. I flera av fallen som omfattas av punkt 3 innebär den att våld trots allt endast får användas om den som ingripandet riktar sig mot gör motstånd. Då det inte rör sig om ett ingripande för att avvärja en straffbar handling, utan för att avvärja fara, anses det endast sällan bli aktuellt att ingripa med våld om inte faran riktar sig mot person. Det kan exempelvis handla om att hindra någon från att komma till skada vid explosion eller annan katastrof eller att betvinga en person som står i begrepp att begå självmord. I sådana fall föreligger ingen egentlig befogenhet utöver brottsbalkens nödregel (BrB 24 kap 4 §) men att en sådan befogenhet ändå anses följa av PL 10 § beror på att vad som är polisiära tjänsteplikter så långt som möjligt skall få stöd av positiva regler och inte behöva härledas ur principerna om straffrihet.⁶⁵

Enligt förarbetena bör det anmärkas att punkt 3 inte utesluter att en polis enligt brottsbalkens regler om nödvärn kan ha en längre gående befogenhet att använda våld i en situation där även den bestämmelsen är tillämplig.⁶⁶

3.1.4 PL 10 § Punkt 4- vissa tvångsåtgärder

Polisen har rätt att avvisa eller avlägsna någon bl.a. med stöd av PL 13- 13 c § §. Dessa paragrafer behandlar jag i avsnitt 6.

Bestämmelser om kroppsvisitation och kroppsbesiktning finns främst i rättegångsbalkens 28 kap. och i Lag (1976: 371) om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. (Behandlingslagen).⁶⁷ I RB 28 kap. hanteras sådan kroppsvisitation och kroppsbesiktning som görs i samband med utredning av brott medan behandlingslagen hanterar dessa åtgärder då det

⁶³ Prop. 1983/84: 111 s. 95

⁶⁴ Berggren och Munck s. 77.

⁶⁵ Berggren och Munck s. 78.

⁶⁶ SOU 1982: 63 s. 156

⁶⁷ En ytterligare bestämmelse om kroppsvisitation finns i PL 19 §.

behövs från ordnings- eller säkerhetssynpunkt då någon berövats friheten av polisen. Bestämmelserna i behandlingslagen gäller i princip alla som tas i förvar i polisarrest.

Bestämmelser om beslag, annat omhändertagande av egendom och husrannsakan finns i RB 27 och 28 kap.

Med ”annan liknande åtgärd”, som nämns i samband med kroppsvisitation och kroppsbesiktning, avses t.ex. åtgärder enligt RB 28 kap 14 §, tagande av fotografi och fingeravtryck, samt blodundersökning enligt lagen (1958: 642) om blodundersökning m.m. vid utredning av faderskap. Den sistnämnda åtgärden är inget som en polis verkställer utan han/hon kan ha till uppgift att biträda vid en sådan åtgärd. Punkt 4 har uttryckligen gjorts tillämplig även i sådana fall.⁶⁸

Som framgår av andra stycket i PL 10 § får våld mot person enligt punkt 4 endast användas om polismannen eller den han/hon biträder möts av motstånd. Det räcker med ett passivt motstånd men det måste vara manifesterat och inte bara befarat. För att befogenheten att använda våld i dessa fall skall framstå som meningsfull måste man som passivt motstånd kunna betrakta redan en vägran från den som skall bli föremål för åtgärden att medverka på det sätt som krävs. För att polisen skall få använda våld förutsätts emellertid att personen i fråga först fått en reell möjlighet att medverka.⁶⁹

Punkt 4 reglerar endast sådan husrannsakan som hanteras i rättegångsbalken medan punkt 6 hanterar bestämmelser om husrannsakan och liknande intrång utanför brottmålsprocessen. Att det är så beror på att det i PL 29 §⁷⁰ hänvisas till punkt 4 men inte punkt 6.⁷¹

3.1.5 PL 10 § Punkten 5- stoppande av fordon

De situationer då en polis får stoppa ett fordon framgår av PL 22 § och omfattar sådana åtgärder som kan förenas med tvång och som därför måste betraktas som ingripanden. Innan paragrafens tillkomst 1998 ansågs befogenheten att stoppa fordon, och att då även använda våld, följa av befogenheten att ingripa på annat sätt mot någon som färdades i fordonet, t.ex. då någon skulle gripas enligt rättegångsbalkens regler. Man menade att det ”låg i sakens natur”.⁷² På grund av att ett stoppande av fordon medför en inskränkning i rörelsefriheten för alla som befinner sig i fordonet menade man emellertid enligt förarbetena att det inte var tillräckligt att lagstodet

⁶⁸ Prop. 1983/84: 111 s. 95

⁶⁹ Norée s. 157

⁷⁰ PL 29 § innebär att även vissa andra personer än polismän har rätt att använda våld i de i paragrafen uppräknade situationerna.

⁷¹ Prop. 1983/84: 111 s. 95

⁷² SOU 1993: 60 s. 224

tolkningsvis kunde härledas ur någon annan bestämmelse. Följden blev en lagreglering som inte avsåg att utgöra någon ändring av vad som tidigare ansågs gälla utan snarare ett klargörande. Ytterligare en anledning för att i lag reglera när polisen får stoppa ett fordon med våld var att de metoder som kan komma i fråga, t.ex. spikmatta och förföljande av fordon, är förenade med stora risker för skador på person och egendom. Särskilt förföljandet av fordon innefattar så stora skaderisker att det i sig talade för att de grundläggande villkoren för att få stoppa fordon borde anges i lag.⁷³

Hur mycket våld och vilka hjälpmedel som får användas får liksom i övriga fall av våldsanvändning, med hänsyn till behovs- och proportionalitetsprinciperna, avgöras beroende på omständigheterna i det specifika fallet. De tekniska hjälpmedel som kan komma i fråga är spikmatta och fast hinder. Andra hjälpmedel är förföljande, efterföljande och prejnning. På grund av att de olika hjälpmedel som kan användas utvecklas hela tiden bör föreskrifter om det inte meddelas i lag.⁷⁴ I stället finns föreskrifterna (efter regeringens bemyndigande) i Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd för polisväsendet.

3.1.6 PL 10 § Punkt 6- vissa andra tvångsåtgärder

Punkt 6 tar sikte på vissa andra tvångsåtgärder som inte nämnts i punkt 4. Till en början regleras det fall då polisen har ålagts att fullgöra en specialreglerad uppgift, t.ex. att i kontrollsyfte bereda sig tillträde till en byggnad eller ett område eller utrymme. Sådana uppgifter följer t.ex. av PL 20- 24 § § och lagen (1981: 2) om handel med skrot och begagnade varor. Även situationer då polisen skall spärra av eller stänga byggnad, område eller utrymme, exempelvis med stöd av PL 23 § eller RB 27 kap. 15 §, omfattas av punkten.⁷⁵

Polisen kan vara ålagd att även biträda andra i myndighetsutövning med ”en sådan eller någon liknande åtgärd” och även då gäller punkten. Som exempel på ”liknande åtgärd” nämns i förarbetena att ett träd måste fällas för att bereda fri sikt intill ett vägområde enligt 53 § väglagen (1971: 948).⁷⁶

Slutligen avser punkten fall då polisen biträder vid exekutiv förrättning, enligt vad som är föreskrivet om det. Bestämmelser finns i utsökningsförordningen (1981: 981) och utsökningsbalken (UB). Befogenheten att använda våld begränsas av UB 2 kap. 17 § 2 och 3 st. Av stycke 3 följer att tvång endast får användas i den mån det kan anses befogat med hänsyn till omständigheterna och att våld mot person endast får användas om förrättningsmannen möts av motstånd och det med hänsyn till förrättningens ändamål kan anses försvarligt.

⁷³ SOU 1993: 60 s. 225 f.

⁷⁴ Prop. 1996/ 97: 175 s. 60

⁷⁵ SOU 1982: 63 s. 157

⁷⁶ SOU 1982: 63 s. 157

Liksom vad gäller för punkt 4 förutsätter andra stycket i PL 10 § generellt att polismannen eller den som han/hon biträder möts av motstånd för att våld mot person skall få användas.

3.1.7 PL 10 § Punkt 7- undantagsfall

Trots att de ovanstående punkterna täcker de flesta praktiska fall då rätt och skyldighet för en polisman att ingripa med hjälp av våld för att lösa en tjänsteuppgift föreligger, ansågs det nödvändigt att ha en mer allmänt hållen bestämmelse. Detta på grund av att lagstiftaren inte kan förutse alla situationer och att polismännen ofta måste fatta sina beslut omedelbart och utan tillgång till lagen och dess förarbeten. Enligt förarbetena kan punkt 7 bland annat bli tillämplig då det gäller intresset att upprätthålla fungerande kommunikationer, dvs. trygga framkomlighet på vägar, i hamnar eller på flygplatser eller andra liknande platser samt då det gäller skydd av människors personliga säkerhet, t.ex. vid statsbesök eller annan allmän sammankomst.⁷⁷ Någon praxis för när och hur punkten kan användas finns emellertid inte.⁷⁸

Med ”allmän ordning eller säkerhet” avses i princip all polisverksamhet utom den rent hjälpande verksamheten och sådan verksamhet som utgör handräckning eller annan specialreglerad verksamhet. Liksom övriga punkter ger punkt 7 inget underlag för ingrepp i någon annan grundlagsskyddad rättighet än skyddet mot påtvingat kroppsligt ingrepp. Den grundar t.ex. inte någon befogenhet att göra husrannsakan.⁷⁹

Bestämmelsen har en tydlig karaktär av ren undantagsregel. Detta markeras genom att det i lagtexten står att åtgärden skall vara *oundgängligen nödvändig* och att det skall vara *uppenbart* att åtgärden inte kan genomföras utan våld.

3.1.8 PL 10 § Andra och tredje styckena

Enligt andra stycket får våld mot person enligt punkterna 4 och 6 användas endast om polismannen eller den han/hon biträder möts av motstånd. Begreppet ”möts av motstånd” har behandlats ovan under avsnitt 3.1.2. I förarbetena skrivs det uttryckligen att även passivt motstånd omfattas.⁸⁰

Tredje stycket visar på att det finns ytterligare bestämmelser om rätten att använda våld i brottsbalken 24 kap. Detta kapitel behandlar de allmänna grunderna för ansvarsfrihet (se avsnitt 5).

⁷⁷ SOU 1982: 63 s. 94

⁷⁸ Norée s. 162

⁷⁹ Prop. 1983/ 84: 111 s. 97

⁸⁰ Prop. 1983/ 84: 111 s. 97

3.2 BrB 24: 2- förhindrande av rymning samt att hålla frihetsberövad till ordningen

BrB 24: 2 *Rymmer den som är intagen i kriminalvårdsanstalt eller som är häktad, anhållen eller annars berövad friheten eller sätter han sig med våld eller hot om våld till motvärn eller gör han på annat sätt motstånd mot någon under vars uppsikt han står, då denne skall hålla honom till ordningen, får det våld brukas som med hänsyn till omständigheterna är försvarligt för att rymningen skall hindras eller ordningen upprätthållas. Detsamma skall gälla, om någon annan än som nu har nämnts gör motstånd i ett sådant fall.*

Bestämmelsen omfattar den som är intagen i kriminalvårdsanstalt eller som är häktad, anhållen eller annars berövad friheten. ”Annars berövad friheten” är bl. a. den som är intagen för psykiatrisk vård enligt lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård eller lagen (1991: 1129) om rättspsykiatrisk vård eller tillfälligt omhändertagen enligt polislagen eller lagen om omhändertagande av berusade personer. Angående den anstalt där personen i fråga är intagen spelar det ingen roll om den är öppen i den meningen att det saknas murar, galler, stängsel eller särskild säkerhetsbevakning. Det avgörande är om personen är tvungen att vistas där.⁸¹

Då en person försöker rymma har det ansetts nödvändigt att tillåta berörda offentligrättsliga befattningshavare att straffritt använda våld mot den enskilde.⁸² Vem som får bruka våld utsägs inte direkt i lagtexten men i första hand gäller bestämmelsen den personal vid den aktuella inrättningen som det åligger att hindra rymning samt polis eller ordningsvakt som omhändertagit enligt de nämnda lagarna.⁸³ En ytterligare förutsättning för en polis är att det åligger honom/henne att ingripa.⁸⁴ Befogenheten tillkommer även envar som kommer dessa till hjälp, BrB 24: 5.

Rymningen måste vara pågående. BrB 24: 2 ger nämligen inte rätt att använda våld för att ta fast och återföra en rymning. Det våld som i en sådan situation får användas grundas på andra bestämmelser, se PL 10 och 29 §§. Även när den intagne eller omhändertagne med våld eller hot om våld sätter sig till motvärn eller på annat sätt gör motstånd mot någon under vars uppsikt han står, då denne skall hålla honom till ordningen, får våld användas. Det våld som får användas skall, med hänsyn till omständigheterna, vara försvarligt. Rätten att använda försvarligt våld gäller även om det är en tredje person som står för motståndet. Med motstånd

⁸¹ Holmqvist m.fl. s.24: 23

⁸² SOU 1953:14 s.398

⁸³ Holmqvist m.fl. s. 24: 23 samt Leijonhufvud och Wennberg s. 90

⁸⁴ Jareborg s. 272

menas även passivt motstånd som inte innefattar fysisk kraftutveckling, t.ex. att vägra flytta på sig.⁸⁵

Befogenheten att använda våld tillkommer den under vars uppsikt han står, t.ex. den som omhändertagit honom, samt envar som kommer till dennes hjälp.⁸⁶

Med uttrycket att ”hålla honom till ordningen” avses att vidta åtgärder för att undanröja risken för störningar av ordning eller säkerhet.⁸⁷ Den som har tagits i förvar på kriminalvårdsanstalt, i häkte eller i polisarrest är skyldig att rätta sig efter de ordningsregler som gäller för förvaringslokalen och de anvisningar som personalen lämnar honom.⁸⁸ Detta är motiverat av att det med hänsyn till risken för bl.a. rymning, skadegörelse eller annan våldsutövning anses nödvändigt att förhindra omhändertagna från att röra sig fritt inom förvaringslokalen.⁸⁹

Även utanför en förvaringslokal som ovan nämns har polisen befogenhet att meddela de anvisningar som behövs för att genomföra en beslutad tjänsteåtgärd, t.ex. ett omhändertagande. Om en person har berövats friheten får polisen lämna vederbörande erforderliga anvisningar i syfte att upprätthålla ordningen och säkerheten på platsen. Det kan t.ex. handla om att man säger åt den omhändertagne att hålla händerna synliga eller ställa sig på en viss plats. Den som inte lyder anses, som en yttersta åtgärd, kunna hållas till ordningen med våld. Denna möjlighet anses ligga redan i den bakomliggande rätten att hålla personen i fråga frihetsberövad.⁹⁰ Hänsyn måste emellertid, som alltid i sådan här sammanhang, tas till behovs- och proportionalitetsprinciperna.

3.3 Försvarlighetsbedömningen enligt PL 10 § och BrB 24: 2

Vad som skall beaktas vid försvarlighetsbedömningen framgår inte vare sig av PL 10 § eller BrB 24 kap. 2 §. Enligt Norée bör man ta hänsyn till: 1) det våld eller hot om våld som möter polismannen, 2) tjänsteåtgärdens vikt och 3) omständigheterna i övrigt. Tjänsteåtgärdens vikt är av störst betydelse av de tre punkterna vad gäller bedömningen enligt PL 10 §, eftersom nödvärnsbestämmelserna kan bli aktuella när en polisman möts med våld eller hot om våld.⁹¹

⁸⁵ Norée s. 165

⁸⁶ Holmqvist m. fl. s. 24: 24 samt Jareborg s. 272

⁸⁷ RPS- Polislagen med kommentarer s. 42

⁸⁸ Regler om behandlingen av den som berövats friheten finns bl.a. i behandlingslagen, behandlingsförordningen, och FAP 102- 1 (Förvaring av personer i polisarrest).

⁸⁹ Prop. 1996/97: 175 s. 93 f.

⁹⁰ Prop. 1996/97: 175 s. 94

⁹¹ Norée s. 200

Försvarlighetsbedömningen skall alltid göras med utgångspunkt från polismannens uppfattning av situationen.⁹² I förarbeten har det framhållits att vid en försvarlighetsbedömning av det våld som använts medges även ett hänsynstagande till subjektiva omständigheter hos den handlande.⁹³ Det är dennes uppfattning i handlingsögonblicket som skall ligga till grund för bedömningen om våldsanvändningen varit försvarlig eller inte.⁹⁴

3.3.1 Behovs- och proportionalitetsprinciperna

Försvarlighetsbedömningen utgår ifrån behovs- och proportionalitetsprinciperna (se avsnitt 2.1 och 2.2). Behovsprincipen innebär bland annat att våld inte får användas om tjänsteåtgärden kan lösas på annat sätt, t.ex. genom en tillsägelse. Måste våld trots allt användas skall den lindrigaste möjliga formen av våld användas, d.v.s. onödig kraftyttring skall undvikas. Vad som sagts gäller även när man använder sig av hjälpmedel som t.ex. batong och fängsel. Hjälpmedel får endast användas om inte kroppskrafter eller tillsägelse är tillräckligt.⁹⁵ Även onödig kraftyttring, som t.ex. att dra åt handfängsel så hårt att smärta uppstår, är otillåten vid användning av hjälpmedel.⁹⁶

Av behovsprincipen följer även att våldsanvändningen måste vara ägnad att leda till det avsedda resultatet (t.ex. att ett frihetsberövande skall kunna verkställas). Om de tänkta åtgärderna redan från början kan antas vara verkningslösa skall polismannen alltså avstå från att initiera någonting som han kanske inte kan slutföra. Detta för att situationen inte skall eskalera och kanske leda till att ännu kraftigare våld måste användas.⁹⁷ Våldsanvändning får inte användas enbart för att underlätta eller göra det bekvämare att genomföra en tjänsteåtgärd. Inte heller får våld användas längre tid än vad som är oundgängligen nödvändigt. Har en polisman genom att slå ett slag med batongen betvingat den som slaget riktar sig mot är ett andra slag olagligt.⁹⁸ Som typexempel på obehövlig våldsanvändning nämner Norée slag eller annat våld mot någon som är i underläge.⁹⁹

Av proportionalitetsprincipen följer att en avvägning måste göras mellan graden av våld och tjänsteåtgärdens vikt. Om våldet står i missförhållande till behovet av tjänsteåtgärden är det inte försvarligt.¹⁰⁰ Denna bedömning måste göras kontinuerligt under hela händelseförloppet och avser både vilket

⁹² Norée s. 201

⁹³ NJA II 1945 s. 726

⁹⁴ Norée s. 214

⁹⁵ Sjöholm s. 282

⁹⁶ Sjöholm s. 283

⁹⁷ Så kan till exempel fallet vara om en polispatrull möts av en aggressiv person som har ett stort fysiskt övertag. Att försöka gripa en sådan person med användandet av kroppskrafter kan leda till att man i slutänden måste ta till t.ex. batong. I stället bör man, om möjligt, avvakta förstärkning från en ytterligare patrull. Om polisens numerär ökar kan det vara så att de gemensamma kroppskrafterna räcker och man slipper ta till batongen.

⁹⁸ Norée s. 203

⁹⁹ Norée s. 205

¹⁰⁰ Norée s. 206

slags våld som används och graden av detta. Graden av våld som är tillåtet måste alltså bestämmas utefter omständigheterna i varje enskilt fall och hur mycket våld som är försvarligt varierar med hänsyn till varje ingripandes art och syfte.¹⁰¹

Behovs- och proportionalitetsprinciperna innebär många och svåra bedömnings- och avvägningsmoment som ställer stora krav på polismännen vad angår omdöme, insikter och erfarenheter. Proportionaliteten mellan den aktuella tjänsteåtgärdens vikt och våldsanvändningen kan ofta inte mätas med objektiva, adekvata, likvärdiga mått utan måste ske med stöd av osäkra värderingar, föreställningar och liknande av ideell och etisk art etc. Därtill kommer att den betänketid som polismännen har vid deras ställningstagande ofta är mycket begränsad, eftersom ingripandena, om det avsedda resultatet skall kunna uppnås, ofta måste göras snabbt. De hinner därför inte göra så ingående undersökningar, prövningar och avvägningar som de övervakande och dömande myndigheterna. Med hänsyn till detta samt de ogynnsamma och pressande förhållanden, under vilka polismännen ofta har att träffa sina avgöranden, kan inte varje obetydlig avvikelse från principerna betraktas som ett rättsstridigt maktöverskridande. Vissa marginaler för felbedömningar måste anses tillåtna.¹⁰² Justitieombudsmannen har konstaterat att det är omständigheterna i det särskilda fallet som är avgörande för omfattningen och arten av det våld som polisen får använda och att man måste sätta våldet i relation till alla de faktorer som varit för handen vid ingripandet och då påverkat polisens handlande.¹⁰³

Norée menar att det nästan är ofrånkomligt att en polisman åtminstone någon gång ”tar i för mycket” och att det naturligtvis även finns uppenbara fall av misshandel, då våld har använts utan att det handlat om genomförandet av en tjänsteåtgärd.¹⁰⁴ Detta grundar hon på den undersökning som hon har gjort av anmälningar mot polismän 1982-1992.¹⁰⁵ Utifrån mina egna erfarenheter kan jag inte annat än hålla med.

3.3.2 Praxis

Den praxis som finns är i huvudsak från opublicerade domar från tingsrätterna och hovrätterna. Norée har utifrån dessa lyft fram de omständigheter som har beaktats vid försvarlighetsbedömningarna. Som förmildrande omständighet brukar anses att en polisman har befunnit sig i en svårhanterbar situation, t.ex. att han/hon har varit ensam. Hänsyn tas framför allt till det våld eller hot om våld som mött polismannen. Som försvårande omständighet anses att en polisman förgriper sig i sin myndighetsutövning. I flera fall har domstolarna fäst avseende vid att den tilltalade polismannen

¹⁰¹ Norée s. 207

¹⁰² Sjöholm s. 97 f.

¹⁰³ Norée s. 207

¹⁰⁴ Norée s. 211 f.

¹⁰⁵ Norée s. 212

varit erfaren och därav dragit slutsatsen att han/hon måste ha varit särskilt skickad att hantera en situation som innefattar plötsliga våldsbrott. Att sparka eller slå mot en försvarslös person (som t.ex. är handfångslad) är också en försvarande omständighet.¹⁰⁶

3.3.3 Misstag

Eftersom den laga befogenheten utgör en objektiv ansvarsfrihetsgrund (se avsnitt 5.1) utesluts ansvar för uppsåtligt brott om polismannen uppfattat situationen och trott att förhållandena var sådana att våldsanvändning skulle ha varit försvarligt (putativ laga befogenhet). Detta gäller oavsett om missuppfattningen av de fakta som han/hon grundar sin uppfattning på är försvarlig eller inte.¹⁰⁷ Har polismannen varit oaktsam i sin bedömning kan han/hon emellertid dömas för ett oaktsamhetsbrott (t.ex. vållande till kroppsskada enligt BrB 3:8).

Även om polismannen har misstagit sig beträffande omfattningen av den laga befogenheten går han/hon i regel fri från ansvar. Detta gäller även då han/hon känt till alla förhållanden som inverkar på denna bedömning. Missförstånd av själva ansvarsfrihetsgrunden räknas nämligen som ett missförstånd av sakförhållandena. Anledningen till att så är fallet är att den som har en laga befogenhet mycket ofta har en skyldighet att utnyttja denna. Det skulle då vara alltför strängt att göra honom/henne ansvarig för uppsåtligt brott om han/hon missförstått sina åligganden. Motsvarande gäller beträffande oaktsamhetsbrott.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Norée s. 208 ff.

¹⁰⁷ Norée s. 213

¹⁰⁸ SOU 1988: 7 s. 78

4 Hjälpmedel vid våldsanvändning

Ibland måste polisen använda särskilda hjälpmedel vid sin våldsutövning. ”Med särskilda hjälpmedel vid våldsanvändning avses skjutvapen och annan utrustning som huvudsakligen är avsedd att kunna användas för att utöva våld mot person eller eljest betvinga en person samt hjälpmedel som är avsedda för att stoppa fordon.”¹⁰⁹ Exempel på ”annan utrustning” är bl.a. batong, fängsel och pepparspray.¹¹⁰ Härutöver kan man även använda sig av tårgas, polishundar samt, vad gäller stoppande av fordon, spikmatta och fast hinder.

Bestämmelserna om de olika hjälpmedlen finns i form av verkställighetsföreskrifter. Dessa kan ses som en komplettering till PL 10 §. I och med att befogenheten att använda våld är lagfäst ansågs det inte vara nödvändigt att bestämmelserna skulle ha form av lag, som annars förordats av grundlagsberedningen. Med denna lösning blev det emellertid väldigt viktigt att peka på att föreskrifterna aldrig får tillåta användning av särskilt hjälpmedel i vidare mån än vad som medges i de grundläggande bestämmelserna i polislagen.¹¹¹ Får inte våld användas får alltså inte heller särskilda hjälpmedel användas och det är viktigt att hjälpmedlen används med stor restriktivitet.¹¹²

Till ledning för den enskilde polisen kan anvisningar i form av verkställighetsföreskrifter och allmänna råd meddelas centralt.¹¹³ I särskilt viktiga fall, såsom när det gäller användningen av skjutvapen, bör dessa meddelas av regeringen och annars av rikspolisstyrelsen, RPS.¹¹⁴ Sådana föreskrifter, både vad avser skjutvapen och vissa andra hjälpmedel, har också meddelats, se nedan vid respektive hjälpmedel.

Hjälpmedel kan behöva användas i många olika situationer och det är svårt att för varje enskilt fall säga hur de lämpligen bör hanteras. RPS har därför länge avstått från att ge detaljerade anvisningar och det har i stor utsträckning överlåtits på den enskilde polismannen att avgöra vad som är lämpligt i det enskilda fallet.¹¹⁵ Viss ledning om hur man lämpligen bör hantera vissa hjälpmedel i särskilda situationer torde kunna finnas i den handbok i ingripande- och självförsvarsteknik som getts ut av Rikspolisstyrelsen.¹¹⁶

¹⁰⁹ FAP 933-1 ”Polisens särskilda hjälpmedel vid våldsanvändning”, 2 §.

¹¹⁰ FAP 933-1 ”Polisens särskilda hjälpmedel vid våldsanvändning”, Allmänna råd till 2 §

¹¹¹ Prop. 1983/84:111 s. 83

¹¹² Norée s. 167

¹¹³ Prop. 1983/84: 111 s. 83 och 93

¹¹⁴ Prop. 1983/84: 111 s. 94

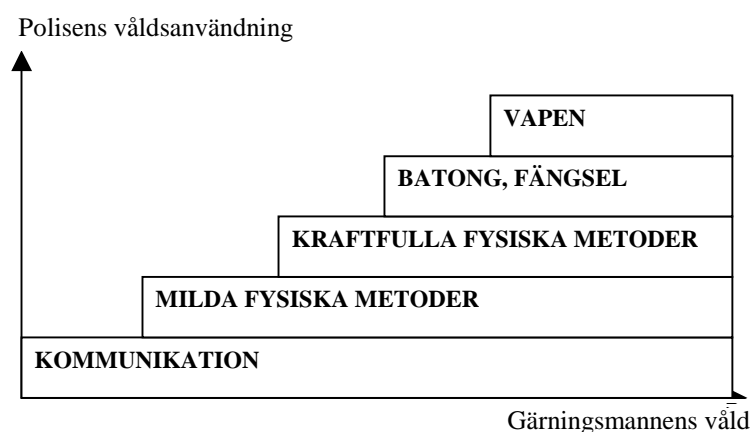
¹¹⁵ Norée s. 167

¹¹⁶ RPS 1998 Konfliktantering/Självskydd. Handbok i ingripande- och självförsvarsteknik.

Grunden för polisens våldsanvändning är lagar, etik, mental träning och taktik. Enligt Polisförordningen (PF) 4 kap. 1 § skall anställda inom polisen i arbetet uppträda på ett sätt som inger förtroende och aktning. De skall uppträda hövligt, hänsynsfullt och med fasthet samt iaktta självbehärskning och undvika vad som kan uppfattas som utslag av ovänlighet eller småaktighet.

Om någon skadas till följd av ingripande av en polisman och är skadan inte obetydlig, skall den polismannen genast se till att den skadade får den vård som behövs och anmäla det inträffade till sin förman. Detta framgår av PF 4 kap. 2 §.

4.1 Våldsanvändningstrappan

I våldsanvändningstrappan visar den ena axeln motpartens våld och den andra polisens våldsanvändning. Kontinuerligt under ett händelseförlopp skall även beaktas om motparten är ett s.k. låg- eller högriskfall. Lågriskfallen kan normalt betraktas som ofarliga men man skall vara medveten om att man kan ha gjort en missbedömning eller att de kan utveckla sig till ett högriskfall.¹¹⁷

En konflikt skall först och främst kunna lösas utan någon våldsanvändning. De medel som står polismannen till buds härvid är kommunikation och kroppspråk. Måste våld användas skall man börja med milda fysiska metoder, t.ex. att trycka undan någon. Nästa steg är att använda sig av kraftfulla fysiska metoder, t.ex. greppkopplingar. Vid båda dessa metoder använder sig polismannen av sina egna kroppskrafter. Steget därefter är att använda sig av någon form av hjälpmedel, t.ex. batong, fängsel eller skjutvapen. Användning av skjutvapen kan bara komma i fråga som en yttersta utväg, om alla andra medel är otillräckliga.¹¹⁸

¹¹⁷ RPS 1998 Konflikthantering/Självskydd s. 25

¹¹⁸ RPS 1998 Konflikthantering/Självskydd s. 26

4.2 Batong

Batongen hör till polismannens beväpning och är något som han/hon alltid bör bära med sig. Hur den får användas är dock inte reglerat i lag. Det finns inte heller några föreskrifter eller allmänna råd. De föreskrifter angående batong som finns från Rikspolisstyrelsen, FAP 200- 7, behandlar behörigheten att använda expanderbar batong och utbildningen i handhavande av den samma. Ingenting i föreskrifterna reglerar i vilka fall eller under vilka förutsättningar som batongen får användas. Vad gäller den äldre batongen (som utgörs av ett stål rör beklätt med vitt gummi) finns inga föreskrifter alls.

Batongen skall ses som ett hjälpmedel och fungera som skydd och förstärkning. Batongen används i syfte att avvärja ett angrepp eller att genomföra en tjänsteåtgärd. Rätt använd skall batongen göra minsta möjliga kroppsskada med största möjliga effekt. Batongslag skall utdelas med väl avvägd kraft mot någon av kroppens större muskelgrupper. Polismannen skall således i normalfallet sikta mot personens överarmar och lår. Han/hon skall samtidigt se till att han/hon inte träffar någon skelettdel.¹¹⁹

Vad gäller användande av batong i grupp se avsnitt 4.6.

4.3 Sköld

Jag skall här även kort beröra de sköldar som polisen använder. Huvudsyftet med skölden är att den skall skydda mot angrepp i form av slag, sparkar, angrepp med tillhyggen och föremål som kastas. Ibland används den även för att underlätta gripanden.¹²⁰

4.4 Fängsel

Det finns ingen lagteknisk definition av fängsel. Anledningen till detta är att utvecklingen på det tekniska området sannolikt skulle medföra att en sådan definition snabbt skulle bli föråldrad. Med fängsel menas ett tekniskt hjälpmedel som binder samman händer eller fötter.¹²¹ Den sorts fängsel som oftast används är handfängsel. De består av två klovar, med rörliga byglar, som förbinds med en kort kedja.

Handfängsel används främst på vålds- eller rymningsbenägna personer. En våldsam person som belagts med handfängsel får svårt att fortsätta med sitt motstånd. Att använda handfängsel innebär att risken för personskador

¹¹⁹ RPS 1998 Konflikthantering/Självskydd. s. 151 f.

¹²⁰ RPS 1998 Konflikthantering/Självskydd s. 169

¹²¹ Prop. 1996/ 97: 175 s. 79

minskar, både för polismannen och för den som beläggs med dem.¹²² Om man i förebyggande syfte använder fängsel kan i vissa fall ytterligare våldsanvändning förhindras.¹²³

I PL 10 a § finns bestämmelser om rätten för polismän att använda fängsel. Paragrafen hänvisar till behandlingslagen 15 § 1 st. Dessa bestämmelser tillsammans reglerar uttömmande polisens befogenhet att använda fängsel.¹²⁴

Behandlingslagen gäller den som är häktad (1 §), anhållen eller gripen (17 §), samt den som av annan anledning tagits in i häkte eller polisarrest (18 §).

Den som omfattas av behandlingslagen får beläggas med fängsel:

- under transport eller annars utanför förvaringslokal, om det är nödvändigt av säkerhetsskäl.
- i övrigt för att betvinga våldsamt uppträdande, om andra medel visar sig otillräckliga och det är oundgängligen nödvändigt med hänsyn till den häktades egen eller annans säkerhet till liv eller hälsa.

Med uttrycket ”säkerhetsskäl” avses bl.a. fall då det föreligger flyktfara. Redan om polisen bedömer att det finns en risk för att en frihetsberövad kommer att försöka fly ger behandlingslagen alltså en befogenhet att använda fängsel. Någon befogenhet att använda våld i sådana situationer finns inte i polislagen. Behandlingslagen går såtillvida längre än polislagen, bortsett från de fall då den allmänna bestämmelsen i PL 10 § p. 7 skulle kunna vara tillämplig. Under uttrycket ”säkerhetsskäl” faller inte bara flyktfara utan även andra situationer då fara för säkerheten föreligger, t.ex. när den frihetsberövade uppträder våldsamt vid transport eller annars utanför förvaringslokal.¹²⁵

Bedömningen av om det föreligger flyktfara eller risk för säkerheten skall grundas på det enskilda fallet, t.ex. att personen i fråga tidigare har visat sig vara rymningsbenägen.¹²⁶ Det räcker emellertid även att omständigheterna annars är sådana att det vid en objektiv bedömning framstår som sannolikt att ett flyktförsök eller en flyktfara föreligger.¹²⁷ Hänsyn måste även tas till behovs- och proportionalitetsprinciperna i PL 8 §. Detta innebär bl.a. att fängsel inte får användas uteslutande av praktiska skäl eller rutinmässigt.¹²⁸ Inte heller är enbart den omständigheten att en polisman ensam skall utföra en transport av en omhändertagen tillräckligt för att fängsel skall få

¹²² RPS 1998 Konflikthantering/Självskydd s. 145

¹²³ Prop. 1996/ 97: 175 s. 62

¹²⁴ RPS- Polislagen med kommentarer s. 43

¹²⁵ Prop. 1975/ 76: 90 s. 70

¹²⁶ Prop. 1996/ 97: 175 s. 62

¹²⁷ Sjöholm s. 298

¹²⁸ SOU 1993:60 s. 233

användas.¹²⁹ Vidare följer av de båda principerna att en fortlöpande omprövning av beslutet att använda fängsel skall göras.¹³⁰ Så snart fängslet fyllt sin uppgift så skall det tas bort.¹³¹

Av PL 10 a § framgår att rätten att belägga någon med handfängsel gäller då en polisman omhändertar eller på annat sätt inskränker dennes rörelsefrihet. Till ingripanden som, utan att vara frihetsberövande, ändå inskränker rörelsefriheten räknas bl.a. hämtning och medtagande till förhör enligt RB 23 kap 7 och 8 § § samt avlägsnande och omhändertagande enligt PL 13 §. Även den som ska kroppsvisiteras enligt RB 28 kap. 12 § anses ha fått sin rörelsefrihet inskränkt och kan därför, om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda, beläggas med fängsel med stöd av PL 10 a §.¹³² PL 10 a § begränsas alltså inte enbart till de personer och förhållanden som tas upp i behandlingslagen, utan polisen har en befogenhet att belägga frihetsberövade med fängsel i alla de situationer som åsytas i behandlingslagen, oberoende av den rättsliga grunden för frihetsberövandet.¹³³

En förutsättning för att handfängsel skall få användas är att den mot vilken åtgärden riktas skall vara berövad friheten och att han skall fortsätta vara det en längre eller kortare tid.¹³⁴ Användningen skall vidare uppfylla kravet på nödvändighet. Nödvändighetskravet i behandlingslagen 15 § kan jämföras med försvarlighetsrequisitet i BrB 24: 2.¹³⁵

4.5 Polishund

När och hur polisen får använda hund som hjälpmedel vid tvångs- eller våldsåtgärder är inte särskilt reglerat i lag. Rikspolisstyrelsen har utfärdat föreskrifter och allmänna råd om Polisens hundverksamhet (FAP 214- 1) och prövning av Polisens hundar (FAP 214- 2). Ingenstans står det dock när och hur polishundar får användas utan man får utgå från de allmänna principer som gäller för polisens våldsanvändning.

Med polishund avses övervaknings-, narkotika- eller bombhund eller annan hund med polisiär specialdressyr (FAP 241-1 1 kap 2 §). En polishund får i tjänsten endast användas av godkända hundförare (FAP 214-2 1 kap 4 §).

Hunden är i många fall, om den används rätt, ett verksamt medel. Att sätta in hund kan i många fall vara ett alternativ till att använda skjutvapen.¹³⁶

¹²⁹ Prop. 1996/97: 175 s. 63

¹³⁰ RPS- Polislagen med kommentarer s. 46

¹³¹ Sjöholm s. 298

¹³² RPS- Polislagen med kommentarer s. 44 f.

¹³³ Prop. 1996/97: 175 s. 62

¹³⁴ Sjöholm s. 296

¹³⁵ Sjöholm s. 297

¹³⁶ Polishundtjänst II s. 60

Hunden kan användas vid många olika tillfällen och det är svårt att gradera in den på en skala över våldsanvändningen. Den skall emellertid användas med stor urskiljning.

Det är hundföraren som avgör när hunden skall användas vid ett ingripande. Att särskilt beakta är att hunden aldrig kan fatta självständiga beslut utan det är hundföraren som står för ansvaret. Är hunden utanför förarens kontroll handlar den emellertid instinktivt eller mer eller mindre p.g.a. den dressyr som lagts på den.¹³⁷ Det är därför viktigt att arbeta med hundens dressyr och kontroller genomförs regelbundet. Enligt FAP 214-1 1 kap 2 § får en polishund inte användas i större omfattning än genomgången träning och dressyrnivå medger. För att en hund skall få användas i polishundstjänst måste den först ha klarat vad som kallas tjänstbarhetsprov 1 (FAP 214-2 2 kap 1 §). Detta består i lydnads-, skyddstjänst- och fältprov som i sin tur är indelade i ett antal moment (FAP 214-2 3 kap 1 §). Efter en viss tid skall tjänstbarhetsprov 2 och därefter tjänstbarhetsprov 3 genomföras med godkänt resultat. Tjänstbarhetsprov 3 skall därefter avläggas med godkänt resultat varje år (FAP 214-2 2 kap 1 §).

Utifrån de prov som hundarna måste gå igenom kan man hitta viss ledning i hur man som hundförare skall arbeta. Det är dock viktigt att poängtera att de situationer som genomgås i sig inte ger något stöd för att agera på ett visst sätt utan våldsanvändningen stödjer sig på polisens allmänna våldsbefogenheter.

I FAP 214- 2 står det i de allmänna råden till 1 kap 1 § att det vid prövning av polishundar bör beaktas att det är av största vikt att hunden är rätt utbildad och under förarens kontroll. Av 9 § framgår att den grundläggande synen i skyddsarbetet skall vara att hunden inte får agera självständigt utan kommando från föraren utom i de fall föraren eller hunden utsätts för överraskande angrepp eller där annat särskilt anges. Vid alla moment där angrepp från hunden ingår skall hunden upphöra med angreppet få förarens kommando och eller/när figuranten¹³⁸ blir passiv (11 §). En hund blir automatiskt underkänd om den gör ett angrepp på en stillastående figurant (12 §).

Vid användandet av hund utnyttjar man dennes instinkt att försvara. En polishund måste dock ovillkorligen vara så dresserad att den inte angriper en stillastående person, om inte bestämmelserna om nödvärn kan tillämpas. Det är även av största vikt att den är så dresserad att den, efter att ha angripit på förarens kommando eller annars gått till angrepp, släpper greppet när den angripne stannar och förhåller sig stilla eller på förarens kommando när angrepp inte längre är nödvändigt.¹³⁹ En hund skall lyda order! Saker kan

¹³⁷ Polishundtjänst II s. 56

¹³⁸ Den person som hunden skall attackera under övning.

¹³⁹ Polishundtjänst II s. 61

dock gå fel och någon oskyldig kan bli biten.¹⁴⁰ Vid sådana situationer får man göra en avvägning om våldet är försvarligt och man ser då till de yttre omständigheterna och om det var rimligt att man som hundförare inte kunde kontrollera hunden.

I alla situationer bör om möjligt den person som åtgärden avser varnas om att hund kan komma att användas. Hunden bör även avge skall och visa aggressivitet.¹⁴¹

En situation där hundar kan vara ett särskilt verksamt hjälpmedel är vid kommenderingar där ingripande mot folksamlingar sker, som t.ex. händelserna i Göteborg. Hundförarna arbetar då i grupp under ledning av en gruppchef. Ger han/hon gruppen en order är det han/hon som står för beslutet och inte de enskilda hundförarna.¹⁴² Gruppen kan t.ex. få order från gruppchefen om att gå ”framåt”. Detta kan innebära ett beslut om våldsanvändning med hjälp av hundarna, om inte gruppchefen har gett order om att t.ex. bett skall undvikas (om det inte är fråga om en nödvärnssituation). Den i folksamlingen som inte flyttar sig riskerar att bli biten. Liknande är situationen när gruppchefen beordrar att gruppen skall ”bilda kedja” för att hålla ett visst område. Den som kommer inom räckvidd för kedjan riskerar även här att bli biten.¹⁴³

4.6 Skjutvapen

Skjutvapen är det mest verksamma och farligaste hjälpmedlet vid våldsanvändning. Det är tänkt att användas endast som en yttersta utväg. När man använder skjutvapen finns det alltid risker för oförutsedda skador. Skjutvapen anses emellertid inte kunna undvaras i polisverksamheten.¹⁴⁴ Rätten att använda skjutvapen regleras dels genom Kungörelsen (1969:84) om användande av skjutvapen i polistjänsten (skjutkungörelsen), dels genom Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om Polisens skjutvapen m.m. (FAP 104-2).

Enligt skjutkungörelsen 1 § får en polisman använda skjutvapen i en nödvärnssituation för att avvärja svårare våld mot polismannen själv eller annan. Även hot som innebär trängande fara för sådant våld innebär att en polisman får använda skjutvapen. Exempel på fall där svårare våld eller hot

¹⁴⁰ Det händer ibland även att hundarna biter sina egna förare eller andra poliser i deras närhet. Detta sker om hunden uppfattar dem som hotfulla eller deras agerande utgör en retning för hunden.

¹⁴¹ Polishundtjänst II s. 60

¹⁴² Det är samma princip som gäller för samfällt användande av skjutvapen, se avsnitt 4.6 och 5.3.

¹⁴³ Uppgifter till denna del har jag hämtat ur en intervju med Jan Gyllensten gjord den 23 januari 2003. Jan Gyllensten arbetar som utbildningsledare i polisens tjänst på Revinge där utbildning sker för Skånepolisens hundförare. Jan Gyllensten har även jobbat som avdelningschef i flera stora kommenderingar.

¹⁴⁴ Sjöholm s. 301

om sådant våld kan anses föreligga är då angriparen är utrustad med skjutvapen, yxa eller annat tillhygge som kan förorsaka svårare kroppsskada. Det är alltså inte alla nödvärnsfall som berättigar till att använda skjutvapen, detta har att göra med vad som kan anses som uppenbart oförsvarligt enligt nödvärnsbestämmelsen i BrB 24 kap 1 §.¹⁴⁵

Om en situation som avses i BrB 24 kap 2 § eller PL 10 § punkten 2 föreligger och ett omedelbart ingripande är nödvändigt har en polisman enligt skjutkungörelsen 2 § rätt att använda skjutvapen för att 1) gripa den som på sannolika skäl är misstänkt för vissa grövre brott, vilka räknas upp i p.1¹⁴⁶, 2) hindra någon från att rymma eller gripa någon som har rymt, om han är häktad, anhållen eller gripen för brott som anges under p.1 eller om han är dömd för ett sådant brott till fängelse och intagen i anstalt, 3) omhänderta en person, som på grund av allvarlig psykisk störning eller innehav av vapen som kan befaras bli missbrukat eller av annan anledning uppenbarligen är farlig för annans liv eller hälsa.

En huvudförutsättning för rätt att använda skjutvapen enligt skjutkungörelsen 2 § är att den, mot vilken åtgärden skall vidtas, vid det aktuella tillfället är farlig för rikets säkerhet eller annans liv eller hälsa.¹⁴⁷

I de fall som tas upp i skjutkungörelsen 1 och 2 § § är det upp till varje enskild polisman att göra bedömningen om han/hon skall använda skjutvapen eller inte och det är bara i dessa fall som en enskild polisman på eget initiativ får använda skjutvapen. Enligt skjutkungörelsen 3 § får polischef (eller vissa andra som han/hon uppdrar uppgiften till) i vissa andra fall som avses i BrB 24 kap 2 § eller PL 10 §, men som inte tas upp i skjutkungörelsen 2 §, medge en polisman att använda skjutvapen för att genomföra en viss tjänsteåtgärd ”om det är oundgängligen nödvändigt med hänsyn till åtgärdens vikt”. Det praktiska behovet av att tillämpa paragrafen torde emellertid vara mycket begränsat.¹⁴⁸

Enligt skjutkungörelsen 4 § får annat skjutvapen än pistol, s.k. förstärkningsvapen, bara användas efter medgivande av polischef eller, när ett sådant medgivande inte kan avvaktas, av vissa andra i paragrafen uppräknade personer.

En polisman som uppträder i grupp eller avdelning under direkt ledning av polisbefäl får använda skjutvapen endast på order av den som har befälet, om inte gruppen, avdelningen eller annan utsätts för sådant angrepp eller hot om angrepp att vapen oundgängligen måste användas omedelbart

¹⁴⁵ Sjöholm s. 313

¹⁴⁶ Exempel på brott som tas upp i skjutkungörelsen 2 § punkten 1 är bl.a. mord, dråp, grov misshandel, våldtäkt, rån, grovt narkotikabrott och flertalet brott mot staten och rikets säkerhet, såsom sabotage, kapning, spioneri och landsförräderi samt försök eller straffbar förberedelse till de i punkten uppräknade brotten.

¹⁴⁷ Sjöholm s. 319

¹⁴⁸ Sjöholm s. 322

(skjutkungörelsen 6 §). Detta har att göra med att verkan av ett samfällt ingripande kan bli kraftigare än vid ett ingripande av en enda polisman. Vad som sagts gäller även användande av batong eller annat hjälpmedel. Samma förutsättningar som gäller för att en enskild polisman skall få använda skjutvapen gäller även det befäl som ger ordern. Befälet har ensam ansvaret för beslutets lagenlighet.¹⁴⁹

I skjutkungörelsens 7 § står det i första stycket att en polisman, innan han/hon använder skjutvapen, särskilt skall beakta risken för att utomstående skadas. Det står vidare att skottlossning i det längsta skall undvikas inom område där många människor bor eller vistas. Det senare innebär emellertid inte något generellt eller ovillkorligt förbud då det skulle utgöra ett allvarligt hinder för polisen att genomföra sina uppgifter.¹⁵⁰ I de allmänna råden till FAP 104- 2 20 § står det bl.a.:

Skott bör inte avlossas, om polisen inte själv ser den som skottet skall avlossas mot. Det är därför olämpligt att skjuta genom t.ex. en vägg eller en dörr.

Det bör beaktas att risken för att utomstående kan skadas vid skottlossning är särskilt stor när skjutavståndet är långt eller när det råder dåliga siktförhållanden, såsom mörker, dimma, motljus eller regn. Även risken för rikoschetter bör uppmärksammas.

Skott bör undvikas när det föreligger risk för stora skadeverkningar, t.ex. när förråd av brandfarliga-, explosiva- eller andra farliga ämnen kan träffas.

I detta sammanhang bör man även nämna att enligt FAP 104-2 20 § 3 st. skall skjutning från eller mot ett fortskaffningsmedel i rörelse i det längsta undvikas och särskild försiktighet iakttas.

I skjutkungörelsen 7 § andra stycket står det att polismannen skall ge tydlig varning genom tillrop innan skott avlossas, om sådan varning ej är otjänlig. Hur varningen skall vara formulerad finns inte angivet någon stans men i FAP 104- 2 20 § framgår det att polismannen klart skall ge till känna att han/hon är polis och har för avsikt att skjuta. Exempel på hur en varning kan se ut är: ”Polis. Stanna annars skjuter jag!” eller ”Polis. Släpp vapnet annars skjuter jag!” En varning behöver emellertid inte ges om det är otjänligt. Det kan t.ex. vara så att man inte hinner p.g.a. att hotet är så pass överhängande att man inte har tid, vilket är fallet i de flesta nödvärnssituationerna.¹⁵¹ Andra exempel på när det kan anses som otjänligt att avge en varning är när den objektivt sett inte kan uppfattas av den som den avser på grund av hans psykiska tillstånd, dövhet, oväsen eller liknande.¹⁵²

¹⁴⁹ Sjöholm s. 322 f.

¹⁵⁰ Sjöholm s. 306

¹⁵¹ I det utbildningsmaterial från 1998 som fanns på PHS anges det bl.a. att en amerikansk undersökning anger 2,8 sekunder som genomsnittstiden för eldstrid där polis varit inblandad. Det finns alltså inte så mycket tid att spela på.

¹⁵² Sjöholm s. 308

Om skjutvapnet måste användas skall polismannen först avlossa varningsskott om inte omständigheterna tvingar till annat (skjutkungörelsen 7 § 2 st. 2 men.). Att underlåta att skjuta varningsskott bör bara förekomma i rena undantagsfall, som nödvärnssituationer.¹⁵³ Varningsskott får bara avlossas om alla förutsättningar för att skjuta verkningseld (d.v.s. skjuta mot en person eller ett föremål) är uppfyllda. I FAP 104- 2 20 § står det: *Innan skott avlossas skall polisen, om det är möjligt, ha kontroll över skottfältet. Varningsskott skall om möjligt riktas så att skada inte uppstår*¹⁵⁴.

Vid skottlossning mot person skall eftersträvas att endast för tillfället oskadliggöra honom. Enligt de allmänna råden till FAP 104- 2 20 § bör därför verkningseld i första hand riktas mot benen. I paragrafen står det ”bör”. Att rikta verkningseld mot någon annan kroppsdel är därför inte förbjuden.

En skriftlig rapport om händelsen skall göras när en polisman använt skjutvapen. Denna skall sändas till Länsstyrelsen och Rikspolisstyrelsen (skjutkungörelsen 8 §).

Med skjutvapen avses i kungörelsen inte vapen för spridande av tårgas eller dylikt (skjutkungörelsen 9 §).

Närmare föreskrifter för tillämpningen av denna kungörelse meddelas av Rikspolisstyrelsen (skjutkungörelsen 11 §). Detta har gjorts genom den ovan nämnda FAP 104- 2.

¹⁵³ Sjöholm s. 309

¹⁵⁴ Mångas uppfattning är att en säker riktning är att skjuta upp i luften, men man skall då betänka att man inte har kontroll på vad som finns uppe i luften och att kulan så småningom måste ta vägen någonstans. Jag har därför fått lära mig att varningsskott om möjligt bör riktas ner i marken.

5 Grunder för ansvarsfrihet

Ovan har jag gått igenom de situationer som kan anses utgöra polisens laga befogenhet att använda våld. Som tidigare har framkommit gäller emellertid reglerna om ansvarsfrihet i BrB 24 kap. även en polis.¹⁵⁵ Värt att nämna här är också att enligt BrB 24 kap. 5 § har var och en som hjälper en person som enligt BrB 24 kap. 1- 4 § § eller PL 10 § har rätt att begå en annars straffbelagd handling samma rätt. Jag går emellertid inte närmare in på denna bestämmelse. De bestämmelser som jag kommer att behandla är nödvärnsrätten BrB 24:1 (enbart p.1), excess BrB 24: 6 samt förmans befallning BrB 24: 8.

5.1 Nödvärn

BrB 24: 1 *En gärning som någon begår i nödvärn utgör brott endast om den med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarlig. Rätt till nödvärn föreligger mot*

1. *ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom...*

Nödvärn är en objektiv ansvarsfrihetsgrund. Det innebär bl.a. att man går fri från ansvar även om man inte är medveten om att den handling man utför är att anse som en nödvärnshandling. En förutsättning är att handlingen inte är uppenbart oförsvarlig.

Ansvarsfrihet inträder inte för handlingar som vare sig objektivt eller subjektivt sett är ägnade att avvärja en nödsituation.¹⁵⁶ Den åtgärd som man vidtar i nödvärn måste vara en försvarsåtgärd, som riktar sig mot angriparen personligen eller något hans intresse. Riktar sig åtgärden mot en tredje mans rättssfär får istället regeln om nöd tillämpas.¹⁵⁷ Själva gärningen måste emellertid inte utgöras av en särskild sorts handlande.¹⁵⁸ Det är således även möjligt att underlåta att göra något i nödvärn. Exempel på detta är att en hundägare (t.ex. en hundförare) underlåter att hindra sin hund från att bita angriparen.¹⁵⁹

Nödvärnsrätten är relativ, d.v.s. en avvägning måste göras mellan motstående intressen. Detta framgår av att man skall beakta angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse samt omständigheterna i övrigt.¹⁶⁰ Det

¹⁵⁵ Prop. 1983/ 84: 111 s. 86 och 94

¹⁵⁶ Prop. 1993/ 94: 130 s. 69

¹⁵⁷ Jareborg s. 259

¹⁵⁸ Norée s.227

¹⁵⁹ SOU 1988: 7 s. 70

¹⁶⁰ SOU 1988: 7 s. 60

som skall vägas mot vartannat är att en person som blir angripen skall ha möjlighet att försvara sig mot angreppet samtidigt som det är angeläget att rättssystemet inte ger upphov till en upptrappning av våldet i samhället. Det är inte rimligt att brottsliga angrepp möts av motåtgärder som inte på något sätt står i proportion till angreppen.¹⁶¹

Det är åklagaren som skall visa att det inte har funnits någon rätt till nödvärn. Redan innan åtal väcks måste åklagaren göra en bedömning om han kan styrka att nödvärnsrätt inte har förelegat eller, om den misstänkte haft rätt till nödvärn, att hans åtgärder varit uppenbart oförsvarliga.¹⁶²

”Det angripnas betydelse” – generellt sett bör mer våld vara tillåtet för att försvara en person än för att försvara egendom (eller lokal, se BrB 24:1 p.3 och 4). Det kan emellertid finnas undantag. Det kan i enskilda fall tänkas att försvaret av värdefull egendom eller hus och hem kan få gå längre än försvaret mot ett enklare ofredande av person.¹⁶³

”Angreppets beskaffenhet” – här tar man bl.a. hänsyn till angriparens egenskaper, så som dennes kroppskrafter, psykiskt tillstånd, berusning, ålder och annat som påverkar farligheten, som t.ex. beväpning i någon form. Man tar också hänsyn till om angreppet kommer plötsligt eller oväntat samt den angripnes egenskaper (främst hans kroppskrafter¹⁶⁴) och möjlighet att klara upp situationen. Större krav på återhållsamhet anses kunna ställas på en person som på grund av sin utbildning har särskilda förutsättningar att hantera en våldssituation¹⁶⁵, t.ex. en polis.

Det skall inte spela någon roll om den angripne var rädd eller arg.¹⁶⁶ Detta kan naturligtvis ändå spela in vid en bedömning av om den angripne ”svårligen kunde besinna sig” (se avsnitt 4.2). Även om den angripne inte var rädd har han rätt till nödvärn men har då också ett större krav på sig att göra en mer adekvat avvägning mellan angreppet och sitt försvar än en person som åberopar att han var rädd. Att man som angripen kan bli arg är naturligt, och det i sig gör inte att man skall anses ha handlat för att hämnas, och inte i nödvärn.

”Omständigheterna i övrigt” – fram till lagändringen 1994 togs bara det angripnas betydelse och angreppets beskaffenhet upp som något som skulle beaktas vid en försvarlighetsbedömning. Det ansågs dock sedan tidigare att man även skulle kunna beakta omständigheterna i övrigt. Hänsyn skall alltså även tas till yttre omständigheter, såsom platsen för angreppet, mörker, möjlighet att fly från platsen, möjlighet att få hjälp m.m. Förhållandena kan vara sådana att den angripne istället för att ta till våld bör göra något annat,

¹⁶¹ SOU 1988: 7 s. 68

¹⁶² SOU 1988: 7 s. 73

¹⁶³ Blomkvist s. 32

¹⁶⁴ Prop. 1993/94 : 130 s. 31

¹⁶⁵ Prop. 1983/84: 111 s. 94

¹⁶⁶ Blomkvist s. 42

t.ex. påkalla hjälp. Redan ett rop på hjälp kan ibland vara tillräckligt för att hejda ett angrepp.¹⁶⁷

En angripen har i regel rätt att stanna kvar och försvara sig, men det kan förekomma fall där han handlar uppenbart oförsvarligt genom att inte ge vika. Detta gäller bl. a. vid angrepp av minderåriga. Det motsatta gäller, d.v.s. kraftigare våld än annars kan vara befogat, i de fall angriparen är stark eller upphetsad.¹⁶⁸

Det har ingen betydelse om den angripne själv har provocerat fram angreppet eller annars försatt sig i en farlig situation.¹⁶⁹ En förutsättning är naturligtvis att provokationen inte utgör ett sådant brottsligt angrepp som medger nödvärn. Nödvärn får nämligen inte åberopas mot nödvärn (se nedan vid ”brottsligt angrepp”).

Att omständigheterna i övrigt skall beaktas markerar att försvarlighetsbedömningen skall göras genom en sammanvägning av samtliga relevanta omständigheter.¹⁷⁰ Härvid skall beaktas både de faktiska förhållandena och den angripnes uppfattning av situationen i handlingsögonblicket.¹⁷¹

”Uppenbart oförsvarlig” – uttrycket är avsett att ge en relativt bred marginal till förmån för den angripne. Nödvärnsrätten är inte knuten till vad som i det enskilda fallet kan behövas för att avvärja det brottsliga angreppet.¹⁷² En försvarsåtgärd kan vara lovlig även om den inte är nödvändig objektivt sett, men den angripne med fog ansåg att den var nödvändig. Det våld som används får emellertid inte vara oproportionellt större än det våld som krävs för att avvärja den hotande faran, det får heller inte finnas ett uppenbart missförhållande mellan nödvärnshandlingen och den skada som hotar genom angreppet.¹⁷³ I vissa fall tillåts alltså den angripne göra mer än vad som fordras för att förhindra den brottsliga gärningen bara det inte är uppenbart oförsvarligt, medan det i andra fall kan vara uppenbart oförsvarligt att göra vad som behövs. Det senare kan gälla t.ex. då det är ett barn som utför angreppet.¹⁷⁴

Vid försvarlighetsbedömningen skall inte bara de skador, utan även de risker som nödvärnsgärningen medför, beaktas.¹⁷⁵

”Påbörjat eller överhängande angrepp” – Det räcker att angreppet är överhängande för att en rätt till nödvärn skall föreligga. Ibland kan nämligen

¹⁶⁷ Prop. 1993/94: 130 s. 31

¹⁶⁸ Prop. 1993/ 94: 130 s. 32

¹⁶⁹ Jareborg s. 261

¹⁷⁰ Prop. 1993/ 94: 130 s. 69

¹⁷¹ Norée s. 228

¹⁷² SOU 1988: 7 s. 60

¹⁷³ SOU 1953: 14 s. 397

¹⁷⁴ SOU 1988: 7 s. 60

¹⁷⁵ Jareborg s. 261

ett relativt tidigt ingrepp möjliggöra att angreppet kan avvärjas med lindrigare medel än om den angripne måste vänta med sina åtgärder till dess att angreppet påbörjas eller är omedelbart förestående. I förarbetena nämns exemplet med en kapten som får veta att besättningen tänker döda honom när de kommer till en viss plats. Han bör då inte behöva vänta med nödvärnsåtgärder till dess de kommit fram till platsen.¹⁷⁶

Rätt till nödvärn föreligger från det att det brottsliga angreppet är överhängande eller har påbörjats till dess angreppet är avslutat. Endast ett antagande om att ett brottsligt angrepp kommer att ske är inte något som berättigar till nödvärn.¹⁷⁷ Inte heller föreligger någon sådan rätt när angreppet upphört om inte ett nytt angrepp är överhängande.¹⁷⁸

Frågan när angreppet är avslutat kan vara svårt att bedöma, då det har att göra med vad som anses utgöra ett respektive flera angrepp. Jareborg uttrycker det såhär: ”Måste den som slår sista slaget försvara sig mot ett överhängande angrepp, eller kan han eller hon anses därigenom försvara sig mot ett påbörjat angrepp?” Den tolkning som kan göras av viss praxis ger vid handen att flera slag anses kunna utgöra ett angrepp respektive en nödvärnsgärning och att angreppet är avslutat först när det står alldeles klart att det sista slaget har utdelats.¹⁷⁹ Även om det ”böljar” fram och tillbaka bör det alltså ses som ett angrepp och inte delas upp i olika moment av angrepp – försvar. I detta ligger också att den angripne bör ha rätt att skaffa sig eller utnyttja ett övertag för att slutgiltigt bryta angreppet.¹⁸⁰

Det har inte ansetts möjligt att i lagtext precisera var gränserna går vad gäller att avgöra när nödvärnsrätten börjar respektive slutar, utan det är något som domstolarna får avgöra från fall till fall.¹⁸¹

”Brottsligt angrepp” – angreppet skall uppfylla både de objektiva och subjektiva rekvisiten för ett brott. Det spelar härvid ingen roll om den som begår brottet är under 15 år eller psykiskt störd, då även dessa personer kan begå brott enligt BrB. Uppfyller angriparen däremot inte det subjektiva rekvisitet (uppsåt eller oaktsamhet) föreligger ingen rätt till nödvärn. Man kan dock i ett sådant fall ha rätt att freda sig med stöd av bestämmelsen om nöd i BrB 24: 4.

Angreppet måste vara av fysisk art. Det måste emellertid inte vara av en särskild svårighetsgrad utan det kan röra sig om allt från försök till mord och misshandel till fysiskt ofredande av enklare slag.¹⁸² Eftersom en nödvärnshandling inte är brottslig är nödvärn inte medgivet mot en handling

¹⁷⁶ SOU 1953: 14 s. 395

¹⁷⁷ SOU 1988: 7 s. 73

¹⁷⁸ SOU 1988: 7 s. 59

¹⁷⁹ Jareborg s. 257

¹⁸⁰ Blomkvist s. 33

¹⁸¹ SOU 1988: 7 s. 73

¹⁸² Blomkvist s. 20 f.

som är företagen i nödvärn.¹⁸³ Inte heller är det tillåtet med nödvärn som försvar mot myndighetsutövning. Detta är helt klart vad gäller en lagligt vidtagen åtgärd. Men även om åtgärden är olaglig behöver den inte utgöra något brott, ansvar kan t.ex. vara uteslutet på grund av att förutsättningarna för personligt ansvar inte är uppfyllda, nödvärn blir då inte tillåtet. Om det vidare är så att åtgärden som vidtas utgör ett brottsligt angrepp föreligger en nödvärnssituation men det kan ändå vara uppenbart oförsvarligt att försvara sig.¹⁸⁴ Det har hävdats att nödvärnsrätt skulle föreligga om det är alldeles uppenbart att myndighetsåtgärden är olaglig, t.ex. för att den faller utanför vederbörandes kompetens. Vare sig Norée eller Jareborg anser emellertid att så är fallet.¹⁸⁵

5.1.1 Putativt nödvärn

Om någon, felaktigt, tror att förhållandena är sådana att en nödvärnssituation föreligger kan han inte dömas för ett uppsåtligt brott. I vissa fall kan han dock dömas för oaktsamhetsbrott.¹⁸⁶

Felbedömningen skall gälla omständigheterna som sådana och inte den rättsliga regleringen. Gärningen får inte heller ha varit uppenbart oförsvarlig om situationen verkligen hade varit som den angripne trodde. Av praxis framgår också att enbart en upplevelse av nödvärn inte är tillräcklig för ansvarsfrihet.¹⁸⁷

Exempel på en putativ nödvärnssituation är att någon tror att den som siktar på honom med en leksakspistol har en äkta pistol i handen.¹⁸⁸

5.1.2 Polismans rätt till nödvärn

När en polisman skall falla tillbaka på bestämmelserna i PL 10 § och när han/hon får åberopa nödvärn måste bedömas från fall till fall. Förenklat kan man säga att nödvärnsrätten tar vid när det primära inte längre är att genomföra en tjänsteåtgärd utan att rädda polismannen ur en situation som i värsta fall kan kosta honom/henne livet.¹⁸⁹ Nödvärnsrätten är emellertid tillämplig även när polismannen utför en tjänsteåtgärd.¹⁹⁰ I första hand skall dock våld enligt PL 10 § användas, detta har att göra med att en polismans tjänsteplikter så långt som möjligt skall få stöd i positiva bestämmelser och inte behöva härledas ur straffrihetsregler.¹⁹¹

¹⁸³ SOU 1988: 7 s. 59

¹⁸⁴ Jareborg s. 257

¹⁸⁵ Norée s. 220 f. samt Jareborg s. 257

¹⁸⁶ Wennberg s. 87

¹⁸⁷ Norée s. 233

¹⁸⁸ Jareborg s. 342

¹⁸⁹ Norée s. 219

¹⁹⁰ SOU 1982:63 s. 91

¹⁹¹ Prop. 1983/ 84: 111 s. 87

I nödvärnssituationer gäller inte behovs- och proportionalitetsprinciperna.¹⁹² Nödvärnsrätten går alltså längre än befogenheterna enligt PL 10 §. I förarbetena har det emellertid sagts att det får ställas högre krav på en polisman än andra medborgare vad gäller vad som skall anses som ”uppenbart oförsvarligt”. Den praktiska skillnaden mellan PL 10 § och BrB 24: 1 torde därför inte bli särskilt stor.¹⁹³ Norée framhåller emellertid att ”...något lagstöd för en åtskillnad mellan polismän och andra individer finns inte.”¹⁹⁴ Försvarlighetsbedömningen bör därför vara densamma oavsett vem som åberopar nödvärn. Däremot kan det finnas skäl att ställa högre krav på polismän vid en excessbedömning.¹⁹⁵

Rättspraxis som gäller nödvärnsrätt utövad av polisman i tjänst inskränker sig till ett fall där en polisman beviljades resning.¹⁹⁶ Norée har emellertid även studerat flera opublicerade hovrättsfall. Av dessa följer bl.a. att frågan om en polisman i handlingsögonblicket trots att en gripen eller omhändertagen person haft ett vapen eller ett tillhygge är av central betydelse för bedömningen av nödvärnsrätten. I flera fall som Norée har granskat har åklagare och domstolar fäst avseende vid att polismän inte vidtagit tillräckliga åtgärder för att utreda om gripna eller omhändertagna verkligen varit försedda med tillhyggen. Den genomförda skyddsvisiteringen har därvid tillagts en avgörande betydelse. Norées intryck är att åklagare och domstolar utgått från en illa underbyggd övertygelse om skyddsvisiteringens ofelbarhet.¹⁹⁷

Frågan om en polisman får använda annars otillåtna hjälpmedel, t.ex. ett tillhygge, är en svår fråga som får bedömas med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Vid bedömningen av försvarligheten måste man ta hänsyn till bl.a. polismannens kroppskrafter, tekniska skicklighet och utrustning.¹⁹⁸

5.2 Excess

¹⁹² Sjöholm s. 288

¹⁹³ Prop. 1983/ 84: 111 s. 94

¹⁹⁴ Norée s. 229

¹⁹⁵ Norée s. 229

¹⁹⁶ HD: s beslut nr SÖ 119/94 vilket behandlas av Norée s. 214 f.

¹⁹⁷ Norée s. 232 ff.

¹⁹⁸ Sjöholm s. 290

BrB 24: 6 *Om någon i fall där 1- 5 §§ detta kapitel eller 10 § polislagen (1984: 387) är tillämplig har gjort mer än vad som är medgivet, skall han ändå vara fri från ansvar, om omständigheterna var sådana att han svårligen kunde besinna sig.*

Excess innebär att man har överskridit vad som är tillåtet i de i paragrafen uppräknade fallen, men att ansvarsfrihet ändå kan föreligga.

Anledningen till att en regel om excess finns är enligt förarbetena att nödvärns- och andra nödsituationer vanligtvis inträder plötsligt och oväntat. Den som angrips eller annars skall avvärja faran har lite tid på sig för bedömningar och det bör därför finnas en särskild regel för de fall då den angripne utövat större våld än vad som egentligen är tillåtet.¹⁹⁹

När man gör bedömningen av om den angripne ”svårligen kunde besinna sig” skall hänsyn tas till farans art, den tid som stått till förfogande för en adekvat reaktion samt den angripnes individuella egenskaper. Exempel på individuella egenskaper som skall beaktas är nervositet, lättskrämthet och häftigt lynne men också mer tillfälliga subjektiva tillstånd som akut rädsla eller panikkänsla.²⁰⁰ Bedömningen skall ske med utgångspunkt i hur situationen tedde sig för den angripne med hänsyn till hans personliga förutsättningar.²⁰¹ Särskild vikt läggs även vid om faran var stor eller överhängande eller om angreppet kom plötsligt eller på ett oväntat sätt. Om den angripne snabbt måste fatta beslut om vad han skall göra, kan inte lika mycket begäras av honom som om han hade tid till övervägande.²⁰²

För att en som angrips skall kunna dömas för ett uppsåtligt brott krävs det att han, när han utförde handlingen, insett de faktiska omständigheter som gjorde att skadan blev större än vad som var medgivet.²⁰³

Det är inte möjligt att tala om någon prejudikatbildning på nödvärnsexcessens område. De fall som nått Högsta domstolen är för få och olikartade. (Detta gäller särskilt i fråga om fall med polismän). Excessfall är inte heller lämpade för prejudikatbildning eftersom de förekommer i så olika situationer.²⁰⁴

5.2.1 Putativ excess

I en inbillad nödvärnssituation (putativt nödvärn) kan det vara så att den som tror sig vara utsatt gör mer än vad som skulle vara tillåtet även om hans föreställningar om situationen hade varit riktiga. Det handlar då om s.k.

¹⁹⁹ Prop. 1962: 10 Del B s. 338

²⁰⁰ SOU 1988: 7 s. 141

²⁰¹ Leijonhufvud och Wennberg s.93

²⁰² SOU 1988: 7 s. 141

²⁰³ SOU 1953:14 s.417

²⁰⁴ Norée s. 259

putativ excess. BrB 24: 6 är tillämplig även på sådan excess. Att det är så anses enligt förarbetena framgå genom att den gäller i de fall då någon av de uppräknade paragraferna är *tillämpliga* och inte bara då en sådan situation faktiskt förelegat.²⁰⁵ Det spelar härvid ingen roll om den angripne hade fog för att tro att en nödvärnssituation förelåg eller ej. Den omständigheten att t.ex. en nödvärnssituation är inbillad gör ju ingen skillnad när man sätter sig in i hur den aktuella personen upplevt situationen. Det man skall utgå ifrån vid bedömningen om ansvarsfrihet föreligger eller inte är hans upplevelser, egenskaper och förmåga.²⁰⁶

5.2.2 Excessbedömning vid polismans våldsanvändning

Som både Jareborg och Norée framhåller finns det anledning att ställa högre krav på polismän än andra medborgare vad gäller excessbedömningen.²⁰⁷ En polis är utbildad i konflikthantering, självskydd samt handhavande av skjutvapen och andra tekniska hjälpmedel. Domstolarna har i flera fall fäst särskilt avseende vid att polismannen varit erfaren och dragit slutsatsen att han/hon därför måste förutsättas ha varit särskilt lämpad att hantera oväntade våldsutbrott.²⁰⁸ Jag anser emellertid att det är viktigt att man inte bortser från de individuella egenskaperna som varje polis har. Att man har arbetat som polis ett flertal år behöver inte innebära att man har skaffat sig särskilt stor erfarenhet av ”oväntade våldsutbrott”. Vissa kommer ofta i kontakt med sådana situationer medan det händer mer sällan för andra. Det kan bl.a. ha viss betydelse i vilket geografiskt område man arbetar men även andra, slumpmässiga faktorer, spelar in. Poliser är inte mer än människor. Visst, man kan alltid förbereda sig mentalt, men man vet ändå aldrig riktigt hur man kommer att reagera innan man ställs inför en konkret situation.

Norée nämner mörker, rök, allmän rörighet, trånga utrymmen, starkt oväsen och skarpt blinkande ljus som exempel på omständigheter som kan försvåra för en polisman att korrekt bedöma hur han/hon skall handla. En polisman kan dessutom vara skyldig att ingripa.²⁰⁹

5.3 Förmans befallning

²⁰⁵ Prop. 1993/94: 130 s. 47

²⁰⁶ SOU 1988: 7 s. 147

²⁰⁷ Jareborg s. 361 samt Norée s. 229 och 258

²⁰⁸ Norée s. 258

²⁰⁹ Norée s. 257

BrB 24: 8 *En gärning som någon begår på order av den under vars lydnad han står skall inte medföra ansvar för honom, om han med hänsyn till lydnadsförhållandets art, gärningens beskaffenhet och omständigheterna i övrigt har att lyda ordern.*

Först och främst bör det betonas att det är en allmän grundsats att var och en är ansvarig för sina handlingar. Paragrafen är därför avsedd att tillämpas tämligen snävt.²¹⁰ Det finns emellertid vissa fall då det finns en viss lydnadsplikt gentemot överordnade, främst gäller detta militära förhållanden men även inom polisen.

Om i ett visst fall brott mot lydnadsplikt skulle leda till straff, kan den handling som det är fråga om inte medföra straff. Även om lydnadsbrottet inte är straffsanktionerat men det ändå finns ett faktiskt lydnadsförhållande kan, i vissa fall, straffrihet föreligga.²¹¹ Lydnadsplikten utgör i båda dessa fall en objektiv straffrihetsgrund. Den avgörande frågan blir om den beordrade med hänsyn till omständigheterna hade att lyda ordern. Var han tvungen att lyda leder detta till straffrihet.²¹² ”Det är självfallet uteslutet att en person i en viss situation genom straffhot tvingas att utföra en viss handling som för honom medför straff.”²¹³ Lydnadsplikt och därav betingad straffrihet föreligger alltså i viss utsträckning för en handling som i allmän tjänst utförs på förmans befallning.²¹⁴ Som regel torde därför gälla att om överordnad inom sin kompetens i föreskriven form meddelat en befallning så skall den underlydande efterkomma befallningen utan att pröva om den var befogad. Den underlydande blir straffri och ansvaret drabbar uteslutande den som gett befallningen.²¹⁵

Intresset av att ett lydnadsförhållande eller en lydnadsplikt upprätthålls och den underlydandes behov av att slippa pröva lagligheten i befallningen kan dock komma i konflikt med intresset av att en brottslig gärning begås. I ett sådant fall blir straffriheten på grund av lydnadsplikt beroende av en avvägning mellan de båda intressena.²¹⁶ Vid denna avvägning bör man enligt Jareborg bl.a. ta hänsyn till olika personalkategorier, större krav bör kunna ställas på personer i högre befattningar än på okvalificerad personal.²¹⁷ Man bör också ta hänsyn till hur pass auktoritativ förmannen är.²¹⁸

Det finns en viss marginal till förmån för den som har att lyda order.²¹⁹ En bedömning skall ske med hänsyn till lydnadsförhållandets art, gärningens

²¹⁰ SOU 1988: 7 s. 97

²¹¹ SOU 1953: 14 s. 421

²¹² SOU 1988: 7 s. 97

²¹³ SOU 1953: 14 s. 418

²¹⁴ SOU 1953: 14 s. 418

²¹⁵ SOU 1953: 14 s. 419

²¹⁶ SOU 1953: 14 s. 419

²¹⁷ Jareborg s. 279

²¹⁸ Prop. 1962: 10 Del C s. 220

²¹⁹ SOU 1953: 14 s. 421

beskaffenhet samt omständigheterna i övrigt. Vid prövningen blir eventuella föreskrifter som meddelats beträffande det aktuella tjänsteförhållandet vägledande.²²⁰ Som nämnts ovan bör straffrihet komma i fråga när den som gett ordern handlat inom sitt kompetensområde men marginalen som finns för den lydnadspliktige gäller även huruvida den som ger ordern har gått utanför sin kompetens.²²¹

Det finns inte några generella regler om det straffrättsliga bedömandet av en brottslig gärning som någon begår på befallning av överordnad. Den aktuella bestämmelsen fäster dock uppmärksamhet på att förekomsten av ett lydnadsförhållande i vissa fall kan påverka bedömandet av en lagöverträdelse.²²² Den självklara utgångspunkten är att en befallning att begå en brottslig handling inte bör åtlydas. De avsteg från grundsatsen som ändå måste accepteras beror på att man i vissa fall, antingen av hänsyn till disciplinens upprätthållande eller av annat viktigt skäl, anser att den underordnade har att avstå från att hävda sin egen vilja eller åtminstone inte ställer samma krav på denne i fråga om förtänksamhet och försiktighet som på en person som handlar utan order från en överordnad.²²³ Ju starkare intresset av att disciplinen upprätthålls är, desto större är möjligheten att avvika från utgångspunkten att order om en brottslig handling inte skall åtlydas.²²⁴

5.3.1 Förman och befäl

I Polisförordningen (PF) 4 kap. 3 och 4 § § finns bestämmelser om förmanskap och befäl. Förman är den som i en viss verksamhet i förhållande till någon annan leder och ansvarar för verksamheten (PF 4 kap 3 §). Det skall av arbetsordning (PF 2 kap 18 §) eller order framgå vem som är befäl vid ett uppdrag som polismän utför gemensamt. I annat fall är den som har den högsta befattningen befäl. Om flera polismän har lika höga befattningar är den befäl som har haft befattningen längst tid eller, om de har haft befattningen lika länge, den till levnadsåldern äldste (PF 4 kap 4 §).

Den som är förman och utövar befälet vid fullgörandet av en gemensam uppgift är i regel ensam ansvarig för det tvångsingripande som görs i detta sammanhang. Detta torde gälla även om han/hon inte formellt beslutat om ingripandet.²²⁵ Någon uttrycklig befallning är förmodligen inte heller nödvändig. Däremot ansvarar förmannen inte för om en underordnad polisman agerar i strid mot meddelade order eller anvisningar.²²⁶

²²⁰ Prop. 1962: 10 del B s. 342

²²¹ SOU 1953: 14 s. 421

²²² Prop. 1962: 10 Del B s. 341

²²³ Prop. 1962: 10 Del B s. 342

²²⁴ Jareborg s. 279

²²⁵ Sjöholm s. 279

²²⁶ Norée s. 246

5.3.2 Polisen och lydnadsplikten

Frågan om lydnadsplikt har störst betydelse på det militära området, men även inom polisen har den stor betydelse. Intresset av att upprätthålla disciplin inom polisen är stort, men lydnadsplikten är inte ovillkorlig. En polisman torde vara berättigad och skyldig att vägra lyda en förmans befallning om det är uppenbart eller sannolikt att befallningen inte angår tjänsten eller strider mot lag eller annan författning.²²⁷ Intresset av att upprätthålla disciplinen kan emellertid i vissa fall rättfärdiga ett mindre lagbrott.²²⁸ I förarbetena hänvisar man till militära förhållanden men samma sak borde även gälla andra lydnadsförhållanden, som t.ex. inom polisen.

Även om en enskild polisman har tvivel angående det befogade i en beordrad åtgärd är han/hon ändå skyldig att utföra ordern om den är rättsenlig, t.ex. om det ingår i den laga befogenheten. Han/hon skall emellertid, om möjligt, så fort han/hon kan vända sig till den som gett ordern eller sin närmaste förman för att få klarlagt om lydnadsplikt föreligger eller inte.²²⁹

Det ligger i sakens natur att det kan vara svårt för ett befäl att bedöma i vilken mån utfärdande av föreskrifter rörande våldsanvändning kan anses nödvändigt i en konkret situation, liksom hur fullständiga dessa bör vara. Det är inte heller alltid möjligt att förutse de omständigheter som i en senare uppkommen situation kan inverka på frågan om rätten att använda våld. Detta hindrar emellertid inte att ett befäl bör informera en polisman, som har ett särskilt uppdrag där användning av våld kan komma i fråga, om hur han/hon skall eller bör agera. Vilket mått av våld som används får polismannen i allmänhet själv bedöma utifrån omständigheterna om inte särskilda föreskrifter eller anvisningar angående detta utfärdats av vederbörligt befäl eller det framstår av gällande författningsbestämmelser eller anvisningar till dessa. Om händelseförloppet utvecklas så att det inte längre täcks av direktiven får den enskilde polismannen, om han/hon inte kan få nya direktiv, handla efter eget omdöme och använda det våld som med hänsyn till den aktuella situationen kan anses försvarligt.²³⁰

När en grupp poliser arbetar tillsammans har var och en av poliserna ett visst ansvar för vad som händer i gruppen. Detta framgår klart av NJA 1987 s. 655 där Högsta domstolen vidare konstaterade att även den som inte har en befälsställning måste anses skyldig att ingripa, om han ser att någon annan i gruppen vidtar en uppenbart lagstridig åtgärd, med den påföljden att han annars kan bli medansvarig för det skedda.

²²⁷ Norée s. 250

²²⁸ SOU 1953: 14 s. 419

²²⁹ Sjöholm s. 279

²³⁰ Sjöholm s. 279 f.

Vad gäller våldsanvändningen när man arbetar samfällt i grupp bör även beaktas att en åtgärd kan få större konsekvenser och innebära en kraftigare våldsinsats när den utförs av en grupp, än när den utförs individuellt. Att vid en samordnad insats t.ex. använda batong innebär ett kraftigare våld än när batongen används individuellt.²³¹

²³¹ RPS rapport 1996: 7- Polisledning s. 25

6 Ordningsstörande brott samt polisens befogenheter enligt PL 13- 13 c §§

I samband med större evenemang, som t.ex. EU- toppmötet i Göteborg, då många människor samlas kan det inte sällan förekomma ordningsstörningar och polisen ställs inför särskilt krävande uppgifter. Straffbestämmelserna i BrB 16 kap. 1- 3 § § och bestämmelserna i PL 13- 13 c § § är av stor betydelse för polisens arbete att komma till rätta med sådana omfattande ordningsstörningar. Jag skall därför helt kort och summariskt gå igenom dem här för att ge en viss bakgrund till avsnitt 7 om händelserna i Göteborg.

6.1 Upplopp

BrB 16: 1 *Stör folksamling allmän ordning genom att ådagalägga uppsåt att med förenat våld sätta sig upp mot myndighet eller eljest framtvunga eller hindra viss åtgärd och skingrar den sig ej på myndighets befallning, dömes för upplopp, anstiftare och anförare till fängelse i högst fyra år och annan deltagare i folksamlingens förehavande till böter eller fängelse i högst två år.*

Om folksamlingen skingrar sig på myndighetens befallning, dömes anstiftare och anförare för upplopp till böter eller fängelse i högst två år.

Det krävs att deltagarna skall vara så många att det inte säkert går att fastställa vem som gör vad. Det skall röra sig om en ”öppen” hop som inte är organiserad och där de enskilda individerna kan komma och gå som de vill. För att det skall anses röra sig om en folksamling skall 10 personer eller fler ingå.²³²

Med störande av allmän ordning avses ett uppträdande som innefattar ett angrepp på ett ordningsintresse av betydelse för allmänheten eller från någon allmän synpunkt. Det fordras att folksamlingen uppträder på ett ordningsstörande sätt, t.ex. genom skrän eller hotfulla åtbörder.²³³

Deltagarna måste visa uppsåt att med förenat våld sätta sig upp mot myndighet, eller att annars framtvunga eller hindra viss åtgärd från någon enskild person. Det krävs inte att folksamlingen från början haft detta uppsåt utan en upploppssituation kan ha sitt ursprung i en från början fredlig demonstration. Det räcker emellertid inte att någon eller några enstaka

²³² Westerlund s. 58

²³³ Westerlund s. 59

deltagare uppträder hotfullt eftersom det skall handla om ett förenat hotfullt beteende.²³⁴

Med att sätta sig upp mot myndighet avses att sätta sig upp mot verkställighet av offentlig myndighets bud, eller att tvinga den till någon ämbetsåtgärd. En enskild polisman är emellertid inte att bedöma som myndighet utan ett angrepp mot honom/henne blir att bedöma som ett angrepp mot en enskild.²³⁵

För att förhindra att en hotfull situation övergår i våld har polismyndigheten behörighet att besluta om att en *skingringsbefallning* skall meddelas till deltagarna i en folksamling. Det är polismyndighet, i praktiken polischef, som har behörighet att besluta om skingringsbefallning. Denna behörighet kan emellertid i viss mån delegeras. När beslutet är fattat har varje polisman rätt att meddela själva befallningen. Det finns inga formella krav på hur en skingringsbefallning skall ges. Den behöver inte vara muntlig utan kan även meddelas genom tecken, åtbörder eller genom att polisen börjar bära bort personer i folksamlingen.²³⁶ Det viktiga är att deltagarna i folksamlingen hör eller på annat sätt uppfattar den och förstår att det handlar om en skingringsbefallning. Hinner man inte med att meddela skingringsbefallning kan under vissa omständigheter en sådan anses ligga i polisens åtgärder för att hejda folksamlingens framfart.²³⁷

Varje enskild deltagare i folksamlingen som har uppfattat skingringsbefallningen, men inte lyder, riskerar att dömas för upplopp, detta oavsett anledningen till att man stannar kvar. Är personen medveten om det ordningsstörande uppsåtet kan han dömas för upplopp. Är han inte medveten om det kan det i stället bli fråga om ohörsamhet mot ordningsmakten. Den som rent fysiskt inte haft möjlighet att ta sig därifrån går däremot fri från ansvar.²³⁸

6.2 Våldsamt upplopp

BrB 16: 2 *Har folksamling, med uppsåt som i 1 § sägs, gått till förenat våld å person eller egendom, dömes, vare sig myndighet var tillstådes eller ej, för våldsamt upplopp, anstiftare och anförare till fängelse i högst tio år och annan deltagare i folksamlingens förehavande till böter eller fängelse i högst fyra år.*

Förutom att det skall röra sig om en folksamling som stör allmän ordning och har ett särskilt uppsåt krävs det att deltagarna i folksamlingen skall ha

²³⁴ Westerlund s. 62

²³⁵ Westerlund s. 63

²³⁶ Westerlund s. 65

²³⁷ Holmqvist m.fl. s. 16:6

²³⁸ Westerlund s. 66

gått till förenat våld å person eller mot egendom.²³⁹ Med våld å person avses misshandel och betvingande som berövar den angripnes handlingsförmåga, helt eller delvis. Att försätt någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd anses emellertid inte utgöra våld å person. Vid våld mot egendom krävs det troligen att våldet måste bedömas som allvarligare än åverkan för att det skall omfattas av bestämmelsen. Både försök till våld å person och försök till våld mot egendom bör falla under bestämmelsen. Om t.ex. en folksamling med särskilt uppsåt kastar sten mot en grupp polismän skall det bedömas som våldsamt upplopp även om stenarna inte träffar någon polisman.²⁴⁰

6.3 Ohörsamhet mot ordningsmakten

BrB 16:3 *Underlåter deltagare i folksamling som stör allmän ordning att efterkomma för ordningens upprätthållande meddelad befallning eller intränger han på område som blivit för sådant ändamål fridlyst eller avspärrat, dömes, om ej upplopp föreligger, för ohörsamhet mot ordningsmakten till böter eller fängelse i högst sex månader.*

Trots att det i paragrafen står ”om ej upplopp föreligger” är bestämmelsen tillämplig även i sådana situationer. Vad som avses är egentligen att paragrafen bara gäller om den enskilde inte kan dömas för upplopp eller våldsamt upplopp. Bestämmelsen kan därför tillämpas vid upplopp om en deltagare i folksamlingen hört skingringsbefallningen men inte insett folksamlingens särskilda uppsåt.²⁴¹

En *ordningshållande befallning* kan gå ut på att deltagarna i folksamlingen skall vara tysta, stanna kvar på platsen eller att de skall skingra sig. Varje enskild polis har rätt att besluta och meddela en ordningshållande befallning.²⁴²

Lagstöd för i paragrafen avsedda avspärningar finns i PL 24 §.

²³⁹ Westerlund s. 75

²⁴⁰ Westerlund s. 77

²⁴¹ Westerlund s. 85 samt Holmqvist m.fl. s. 16:11

²⁴² Westerlund s. 85

6.4 PL 13 §

PL 13 § *Om någon genom sitt uppträdande stör den allmänna ordningen eller utgör en omedelbar fara för denna, får en polisman, när det är nödvändigt för att ordningen skall kunna upprätthållas, avvisa eller avlägsna honom från visst område eller utrymme. Detsamma gäller om en sådan åtgärd behövs för att en straffbelagd handling skall kunna avvärjas.*

Är en åtgärd som avses i första stycket otillräcklig för att det avsedda resultatet skall uppnås, får personen tillfälligt omhändertas.

Enligt denna paragraf kan en person som stör allmän ordning eller utgör en omedelbar fara för denna avvisas, avlägsnas eller omhändertas. Det skall vara fråga om ett uppträdande som innefattar ett angrepp på ett ordningsintresse av betydelse för allmänheten eller annars från allmän synpunkt. Det är inte den enskilde polisens uppfattning av vad som kan anses som obekvämt eller olämpligt som är det avgörande. Endast den omständigheten att en person vägrar att åtlyda en polisens tillsägelse innebär t.ex. inte att han stör den allmänna ordningen. Det avgörande i en sådan situation är vilka följder från ordningssynpunkt som det kan antas bli om tillsägelsen inte följs.²⁴³

Vad gäller att en person utgör en omedelbar fara för ordningsstörning är en grundförutsättning att faran är konkret, d.v.s. bestämd i tid och rum. Faran skall dessutom ha uppkommit genom ett särskilt uppträdande från den aktuella personen.²⁴⁴

Ingripanden enligt paragrafen kan även bli aktuella för att ”en straffbelagd handling skall kunna avvärjas”. Det krävs inte att vederbörande kan dömas till straff för brottet och det har inte heller någon betydelse om brottet faller under Brottsbalken eller något annat straffstadgande. Ingripande kan ske när ett brott redan har begåtts men även när det föreligger fara för brott. I det sistnämnda fallet kan det handla både om att någon har begått brott men sedan slutat och att något brott överhuvudtaget inte har begåtts.²⁴⁵ Det skall emellertid, precis som vid fara för ordningsstörning, finnas en konkret fara för brott.

Vad gäller begreppen avvisande, avlägsnande och omhändertagande kan de förklaras på följande sätt. Ett avvisande är när en person hindras från att komma in på ett område eller en viss plats, eller att han uppmanas att lämna platsen. Avlägsnande syftar till att föra en person från en plats en kortare sträcka. Om det är frågan om annat än en kortare sträcka och åtgärden innefattar ett påtvingat kroppsligt ingrepp som inte är helt kortvarigt bör åtgärden emellertid ses som ett omhändertagande. Ett omhändertagande

²⁴³ Berggren och Munck s. 92

²⁴⁴ SOU 1982: 64 s. 100

²⁴⁵ Berggren och Munck s. 95

syftar till att föra en person *till* en plats, t.ex. polisstationen eller någon vårdinrättning.²⁴⁶

Avlägsnande och avvisande är förstahandsalternativen vid ingripanden enligt paragrafen. Detta hindrar dock inte att, om det är möjligt, mindre ingripande åtgärder som exempelvis tillsägelser eller anmaningar skall väljas i första hand. Å andra sidan, om det redan från början framstår som uppenbart meningslöst att använda sig av ett avlägsnande eller någon annan mindre ingripande åtgärd för att det avsedda syftet skall uppnås, kan ett direkt omhändertagande undantagsvis bli tillämpligt.²⁴⁷

Vid ett ingripande enligt PL 13 § krävs det att förutsättningarna prövas för varje enskilt fall.²⁴⁸ Det skall alltså ske en individuell prövning och en person får inte utsättas för något ingripande enbart för att han eller hon deltar i en ordningsstörande folksamling.²⁴⁹

6.5 PL 13 a §

PL 13 a § *Om någon försöker tränga in på ett område eller i ett utrymme till vilket tillträde har förbjudits med stöd av denna lag eller annan författning, får en polisman avvisa eller avlägsna honom från området eller utrymmet, när det är nödvändigt för att ordningen eller säkerheten skall kunna upprätthållas. Detsamma gäller den som vägrar lämna ett sådant område eller utrymme, eller som inte följer en enligt denna lag meddelad anvisning att följa en viss väg.*

Bestämmelser om att spärra av eller på annat sätt förbjuda tillträde till ett visst område eller utrymme finns bl.a. i PL 23 och 24 §§ och RB 27 kap. 15 §. I PL 24 § finns bestämmelsen om polisens möjlighet att anvisa en viss väg.

För att kunna upprätthålla beslut om tillträdesförbud har det tillkommit en befogenhet för polisen att ingripa mot den som överträder förbudet. En polisman får därför avvisa eller avlägsna (men inte tillfälligt omhänderta) den som försöker tränga in på avspärrat område eller som vägrar att lämna sådant område samt den som inte följer anvisad väg. Det krävs inte att den som överträder förbudet kan anses störa den allmänna ordningen. Frågan om det kan anses försvarligt att avlägsna den som försöker tränga in på det avspärrade området får avgöras med hänsyn till syftet med avspärrningen.²⁵⁰

²⁴⁶ Westerlund s. 35 och Berggren och Munck s. 94

²⁴⁷ Prop. 1983/84: 111 s. 98

²⁴⁸ Prop. 1990/91: 129 s. 23

²⁴⁹ Prop. 1996/97: 175 s. 24

²⁵⁰ Westerlund s. 36

6.6 PL 13 b §

PL 13 b § *Har polismyndigheten med stöd av 2 kap. 22 eller 23 § ordningslagen (1993:1617) beslutat ställa in eller upplösa en allmän sammankomst eller en offentlig tillställning, får en polisman avvisa eller avlägsna deltagare och åskådare, om det behövs för att syftet med beslutet skall uppnås.*

Om en polismyndighet har beslutat att upplösa t.ex. en demonstration kan en polisman avvisa eller avlägsna deltagare och åskådare som befinner sig på platsen och inte frivilligt lämnar denna. Det fordras inte att de som avvisas eller avlägsnas stör den allmänna ordningen. Det avgörande är syftet med beslutet, d.v.s. att demonstrationen skall kunna upplösas och platsen tömmas på folk.²⁵¹

6.7 PL 13 c §

PL 13 c § *Om en folksamling, som inte är allmän sammankomst eller offentlig tillställning enligt ordningslagen (1993:1617), genom sitt uppträdande stör den allmänna ordningen eller utgör en omedelbar fara för denna, får deltagarna i folksamlingen avvisas eller avlägsnas från det område eller utrymme där de befinner sig, om det är nödvändigt för att ordningen skall kunna upprätthållas.*

En sådan åtgärd får vidtas utan föregående beslut av polismyndigheten endast om det är så brådskande att polismyndighetens beslut inte kan avvaktas.

Fram till 1998 var PL 13 § det enda stöd som polisen hade för att avvisa eller avlägsna personer som störde allmän ordning. Ett ingripande enligt PL 13 § kräver att en individuell bedömning görs. Detta kan emellertid vara svårt i många fall, särskilt i situationer av akut oordning och då en stor samling människor uppträder störande. PL 13 § ansågs inte vara tillräcklig för att komma till rätta med sådana situationer varför PL 13 c § kom till. Genom denna paragraf ges polisen en befogenhet att avlägsna deltagare i en folksamling oavsett om var och en av deltagarna har bidragit till ordningsstörningen eller ej. Polisen kan därmed inskränka sin prövning till frågan om folksamlingen som sådan kan anses ha stört den allmänna ordningen och om den mot vilken ingripandet riktar sig kan betraktas som deltagare i folksamlingen.²⁵² Vad som avses med ”deltagare i folksamlingen” anses motsvaras av vad som gäller enligt BrB 16 kap. 3 § (ohörsamhet mot ordningsmakten) och den praxis som vuxit fram i anslutning till detta lagrum bör kunna vara vägledande vid tillämpningen av PL 13 c §.²⁵³

²⁵¹ Westerlund s. 37

²⁵² SOU 1993: 60 s. 202

²⁵³ Prop. 1996/97: 175 s. 27

PL 13 c § blir inte tillämplig när folksamlingen omfattas av bestämmelserna om allmänna sammankomster och offentliga tillställningar i ordningslagen. I dessa fall måste fortfarande en individuell bedömning göras enligt PL 13 §. Likaså måste en bedömning enligt PL 13 § ske för att tillfälliga omhändertaganden skall få göras.

7 En särskild undersökning: Polisens våldsanvändning i samband med EU- toppmötet i Göteborg den 14 till 16 juni 2001

I februari 1997 beslutade regeringen att Europeiska rådets toppmöte skulle förläggas i Göteborg.²⁵⁴ Ett stats – och utrikesministermöte hölls den 15 till 16 juni 2001 på Svenska Mässan i centrala Göteborg. Detta föregicks av ett presidentbesök från USA den 14 juni 2001

Under de dagar som toppmötet pågick kom det att bli kaos på flera ställen i centrala Göteborg. Det har bl.a. i media betecknats som regelrätta gatustrider mellan polis på ena sidan och maskerade aktivister²⁵⁵ och andra demonstranter på den andra. Det har i samband med detta förekommit anklagelser mot poliser för att de har använt s.k. ”övervåld”. Ett flertal anmälningar har därför också gjorts mot enskilda poliser.

7.1 Förutsättningar för polisens arbete

7.1.1 Utgångspunkt

Våren 1998 deltog representanter för Polismyndigheten i Västra Götaland i ett inledande möte med företrädare för regeringskansliet. Därmed påbörjades Polismyndighetens planering av polisinsatserna i samband med olika EU-möten som skulle anordnas i polisdistriktet under första halvåret 2001.²⁵⁶ Till kommenderingschef utsågs Håkan Jaldung.²⁵⁷

Regeringens och Göteborgs stads ambitioner var att toppmötet i Göteborg skulle präglas av stor öppenhet.²⁵⁸ Mötena skulle hållas i en öppen atmosfär och allmänheten skulle kunna röra sig relativt fritt i de centrala delarna av Göteborg.²⁵⁹ Polisens primära uppgift var att se till att mötena kunde genomföras utan störningar samt att EU- delegaternas personliga säkerhet kunde garanteras. Polisen skulle dessutom se till att demonstrationer och

²⁵⁴ RPS utvärdering s. 15

²⁵⁵ Med aktivist person som begick eller förberedde brott den 11 till 16 juni 2001 i samband med EU- toppmötet i Göteborg. (Det är den definition som man har använt sig av i Västra Götalands utvärdering, s. 58)

²⁵⁶ Västra Götalands utvärdering s. 10

²⁵⁷ Kommenderingschefen är den som håller i den inre ledningen och ger polisen ute på plats uppdrag för att nå syftet med polisinsatserna. Dessa uppdrag kan ges antingen skriftligen eller muntligt i form av en order. (Västra Götalands utvärdering s. 12)

²⁵⁸ RPS utvärdering s.8

²⁵⁹ Västra Götalands utvärdering s. 16

andra opinionsyttringar kunde äga rum, detta för att säkerställa den grundlagsskyddade demonstrationsfriheten.²⁶⁰

7.1.2 Det polistaktiska konceptet- Göteborgsmodellen²⁶¹

Ett polistaktiskt koncept utarbetades inför EU- kommenderingen. Detta kom att utgöra kärnan i den s.k. "Göteborgsmodellen". Utgångspunkten var att det skulle råda en öppen atmosfär med vänligt bemötande. Det skulle ges förutsättningar att demonstrera och framföra åsikter och ges plats för diskussion och argumentation. Man ansåg att en vänlig attityd från stadens och polisens sida borde medföra mindre konfrontation och våld. Vidare skulle man föra en dialog med arrangörer och ledare och även förhandlingar skulle vara ett viktigt inslag. En särskild grupp med sex polismän inrättades för detta ändamål. Dialoger fördes bl.a. om tid, plats och marschvägar för demonstrationerna. Vid mötena framförde sökandena också synpunkter på polisens allmänna uppträdande vid demonstrationer.²⁶² De ville bl.a. inte att polisen skulle uppträda i "kravallutrustning", d.v.s. deras skyddsutrustning. Vid demonstrationerna ville de inte att poliser med hundar eller hästar skulle finnas, eftersom de menade att dessa kunde uppfattas som provocerande.

Det övergripande ansvaret för säkerheten vid EU- toppmötet skulle ligga på polisen. Även ansvaret för ordning och säkerhet på offentliga platser skulle ligga på denna, något som det alltid gör enligt lag. Ett mindre antal poliser (30 stycken) i vanliga uniformer utan skyddsutrustning skulle finnas med vid demonstrationerna medan poliser med skyddsutrustning skulle finnas i bakgrunden för att snabbt kunna ingripa vid behov. I första hand skulle ordningspoliser, särskilt utbildade för uppgiften, användas vid ingripanden från polisens sida. Piket- och andra specialenheter skulle användas först för att klara svårare arbetsuppgifter vid t.ex. upplopp.

Jag skall nedan bara kort nämna lite om vad som hände i Malmö den 21 april 2001 vid en demonstration i samband med det informella finansministermötet. Enligt Göteborgskommittén kom polisinsatsen i Malmö att på många sätt påverka händelseutvecklingen i Göteborg.²⁶³ Både demonstranter och polis anser att händelserna i Göteborg allvarligt kom att skada förtroendet för polisen.²⁶⁴ Kommenderingschefen i Göteborg, Håkan Jaldung, har konstaterat att Malmöpolisens agerande orsakade problem för Göteborgspolisen och att det ändrade förutsättningarna för deras beprövade taktik.²⁶⁵ Jaldung har uppgett att han inte vågade annat än att lyssna till demonstranternas önskemål eftersom han ville undvika alla former av provokationer.²⁶⁶

²⁶⁰ RPS utvärdering s. 52 och 60

²⁶¹ RPS utvärdering s. 19 ff.

²⁶² RPS utvärdering s. 29 f.

²⁶³ SOU 2002: 122 s. 269

²⁶⁴ SOU 2002: 122 s. 221

²⁶⁵ SOU 2002: 122 s. 240 f.

²⁶⁶ SOU 2002: 122 s. 441

7.1.2.1 Polisinsatsen på Spångatan i Malmö den 21 april 2001²⁶⁷

Det som hände i Malmö den 21 april 2001 var att en demonstration skulle avgå från S:t Knuts torg. Samlingen skedde klockan 11.00 och efterhand bildades det ett särskilt block av autonoma demonstranter och andra ungdomar, det s.k. ”svarta blocket”. Klockan 11.45 hade deltagarna i demonstrationståget formerat sig och det har angetts att mellan 1 000 och 2 000 personer deltog. Det ”svarta blocket” utgjordes av mellan 200 och 300 ungdomar varav ett femtiotal var maskerade. Demonstrationen startade klockan 11.51 och strax därefter kom det in rapporter om att knallskott, rökbomber, ägg och konservburkar kastades från det bakre ledet (där det svarta blocket befann sig, egen kommentar).

De rapporterade ordningsstörningarna ledde till att det klockan 11.57 fattades beslut om att på Spångatan spärra av de demonstranter som befann sig i de bakre leden. Enligt uppgifter kom den avspärrade delen att omfatta ca 500 till 600 personer. Helikopterpersonal gav en ordningshållande befallning (se avsnitt 6.3) med innebörden att demonstranterna innanför avspärningen skulle sätta sig ned och att det därefter skulle ske en prövning av dem som befann sig där. Av de filmer som kommittén tagit del av framgår att många av ungdomarna inte satte sig ned utan istället hakade sig fast vid varandra.

Det tog ca 30 till 45 minuter innan omhändertagandena började verkställas. Många har enligt kommittén sagt att det var relativt lugnt under tiden. Denna uppfattning delas emellertid inte av flertalet polismän. I samband med omhändertagandet filmades den omtalade händelsen när en polisman utdelar ett knytnävsslag mot en av demonstranterna. Denna händelse ledde till åtal för misshandel mot den polisman som utdelade slaget.

7.1.2.2 Det rättsliga efterspelet

Omhändertagandena på Spångatan är väl dokumenterade på bl.a. film. Av filmen framgår tydligt att vissa poliser lugnt och stilla får med sig demonstranter medan andra använder mycket kraft och våld för samma syfte. Göteborgskommittén konstaterar att det våld som vissa poliser brukat framstår som överdrivet.²⁶⁸

Enligt Göteborgskommittén har sammanlagt 62 ärenden avseende tjänstefel eller annat brott från polisens sida prövats med anledning av polisingripandet på Spångatan.²⁶⁹ Förundersökning inleddes i ett antal av

²⁶⁷ SOU 2002: 122 s. 234 ff

²⁶⁸ SOU 2002: 122 s. 266

²⁶⁹ SOU 2002: 122 s. 263

dessa och åtal väcktes i ett av fallen. Övriga förundersökningar har lagts ned, av vilka grunder anges inte i kommitténs utredning.

Det fall som ledde till åtal avsåg polismannen som utdelade ett knytnävsslag mot en demonstrant. Polismannen åtalades för misshandel och fallet prövades i Hovrätten över Skåne och Blekinge.²⁷⁰

Den tilltalade bestred ansvar och åberopade i första hand att han endast brukat ett försvarligt polisiärt våld. I andra hand åberopade han att han handlat i nödvärn och i sista hand att omständigheterna i vart fall varit sådana att han svårligen kunnat besinna sig.

Hovrätten drog den slutsatsen att slaget utdelades uppsåtligt. Frågan blev därför om den tilltalade skulle dömas för misshandel eller om han skulle gå fri från ansvar antingen med stöd av reglerna om ansvarsfrihet vid nödvärn eller för att hans agerande endast utgjort ett försvarligt polisiärt våld. Prövningen inriktades först på frågan om det förelegat rätt till nödvärn för den tilltalade och han på grund därav skulle gå fri från ansvar. Först om så inte blev fallet fanns det skäl att undersöka om våldsutövningen stått i överensstämmelse med regleringen i polislagen.

Hovrätten lade de hörda polismännens uppgifter om hur situationen tedde sig till grund för bedömningen. Genom dessa fann hovrätten utrett att den tilltalade angreps med våld och hot om våld i sådan omfattning att han allmänt sett haft rätt att ta till våld för att freda sig.

Bedömningen av om den tilltalade vid det aktuella tillfället befunnit sig i en i vart fall putativ nödvärnssituation försvårades enligt hovrätten av att han inte mindes det slag åtalet avsåg och att målsäganden inte heller kom ihåg hur han uppträdde före slaget. Det fanns emellertid en film som visade den aktuella händelsen. Den, sammantaget med vad som framkommit genom de vittnande polisernas uppgifter om demonstranternas och då särskilt målsägandens vålds användning, gjorde att hovrätten fann att den tilltalades invändning att han befunnit sig i en vart fall putativ nödvärnssituation inte framstod som obefogad.

Hovrätten gick sedan in på försvarlighetsbedömningen där de konstaterade: ”Även om särskilda krav kan ställas på polismän i fråga om förmåga att visa återhållsamhet också i pressade situationer framstår det åtalade knytnävsslaget, i jämförelse med det våld och hot om våld som [den tilltalade] och dennes kollegor utsattes för, inte som uppenbart oförsvarligt.” Åtalet ogillades på grund av reglerna om ansvarsfrihet för den som handlar i nödvärn och det saknades då anledning att pröva om den tilltalades vålds användning stått i överensstämmelse med polislagens bestämmelser.

7.1.3 Allmänt om situationen i Göteborg under de aktuella

²⁷⁰ Hovrätten över Skåne och Blekinge 2002-12-18 mål nr. B 1070-02. (Ej överklagad)

dagarna

De flesta situationer som redovisas nedan under ”vissa händelser” saknar motstycke i svensk historia. Det var ett besinningslöst våld som mötte polismännen, svensk polis har aldrig tidigare mött ett sådant våld.²⁷¹ Flera poliser blev utsatta för stenkastning och fick motta slag med påkar och andra tillhyggen. Det förekom även beskjutning med stålkulor mot polismännen. Många har uppgett att de fruktat för sina liv.²⁷²

7.1.4 De enskilda polismännen

Polismännen var stora delar av tiden som kommenderingen pågick utsatta för en extrem press, både fysiskt och psykiskt. Många poliser har uppgett att de överraskades av intensiteten och kraften i aktivisternas våld.²⁷³ Jag har själv pratat med kollegor som var med i Göteborg och de har gett uttryck för en riktig dödsångest, där de varit övertygade om att de inte skulle komma ifrån situationen levande. De har berättat om när de blivit träffade av stenar och att deras enda tankar då har varit ”Jag får inte ramla för då tar de mig”. Detta är ett uttryck för den mentala stress som många upplevde genom att enskilda poliser utsågs till måltavlor av aktivister som förenade sig.

Flera av poliserna arbetade väldigt långa skift, arbetsperioder om 20 timmar förekom och viloperioderna var korta och ibland inte längre än 4 timmar.²⁷⁴ Bl.a. kom de två utsedda insatscheferna att arbeta orimligt långa pass, vilket innebar en påtaglig risk för att deras omdöme och prestationer kunde påverkas.²⁷⁵ Detta anser jag är särskilt viktigt att beakta eftersom insatschefen är den polisman som leder arbetet ute på plats utifrån de uppdrag han får av kommenderingschefen eller s.k. order, d.v.s. vilka uppgifter han har att fullgöra. Dessa personer är således viktiga för själva insatsens utförande.

Generellt sett anser jag att den extrema press som de enskilda poliserna var utsatta för måste beaktas när man gör en bedömning av deras agerande. Jag tror inte att man kan sätta sig in i situationen om man inte själv har varit i den eller någon liknande. Vi får trots allt inte glömma att det rör sig om människor och inte känslökalla maskiner. Visserligen skall man kunna ställa större krav på poliser, men bara till en viss gräns.

7.1.5 Genomförandet

Polisen klarade, enligt utvärderingen gjord av Polismyndigheten i Västra Götaland, sitt huvuduppdrag, EU- mötena kunde genomföras utan alltför omfattande avspärningar och avslutas som planerat samtidigt som totalt ca

²⁷¹ Västra Götalands utvärdering s. 1

²⁷² Västra Götalands utvärdering s. 148

²⁷³ RPS utvärdering s. 69

²⁷⁴ RPS utvärdering s. 64

²⁷⁵ RPS utvärdering s. 66

50 000 demonstranter fick framföra sina uppfattningar vid 43 olika demonstrationer och manifestationer i centrala Göteborg. Under 30 minuter på Kungsportsavenyn och en och en halv timma på Vasaplatsen klarade emellertid polisen inte fullt ut att upprätthålla allmän ordning och säkerhet, vilket är djupt beklagligt.²⁷⁶

7.2 Vissa händelser

Jag vill med det följande försöka ge en summarisk bakgrund till de händelser som föranledde en stor andel av anmälningarna mot enskilda poliser. (För en utförligare beskrivning av händelserna hänvisar jag till SOU 2002: 122) Jag anser att det är relevant för att förstå i vilka situationer som de enskilda polismännen kunde befinna sig.

Jag gör efter varje redovisning en egen bedömning av de lagrum angående polisens våldsanvändning som kan vara tillämpliga.

7.2.1 Polisinsatsen mot Hvitfeldtska gymnasiet torsdagen den 14 juni²⁷⁷

En samlad bedömning av underrättelser och spaningsiakttagelser gav indikationer på att brottslig verksamhet pågick på skolan. Bl.a. hade polisspanare sett fyra män som den 12 juni bar och släpade byggmaterial till skolan. Personer från skolan hämtade även sten i hinkar. Ärendet föredrogs för åklagare som onsdagen den 13 juni klockan 21.00 beslutade att en husrannsakan skulle genomföras på skolan. Brotsrubriceringarna var förberedelse till våld och hot mot tjänsteman (BrB 17: 1).

Kommenderingschefen Håkan Jaldung beslutade den 14 juni klockan 09.45 med stöd av PL 23 § att avspärning skulle ske runt skolan som en inledande åtgärd för att kunna genomföra åklagarens beslut om husrannsakan. För att åstadkomma en avspärning som inte krävde en alltför omfattande polisbevakning men som ändå skulle förhindra utbrytnings- och inträngningsförsök användes containrar.

När avspärningen påbörjades vid 10.30-tiden började aktivisterna inne på skolan plocka fram sina förråd av sten, bryta upp stenar, förstärka barrikaderna inne på skolområdet och maskera sig. När avspärningen var klar vid 14.30-tiden förklarade polisen att de som befann sig inom det avspärrade området och ville lämna området skulle få göra detta efter en visitering som syftade till att avslöja eventuella vapeninnehav. Inga andra åtgärder mot dem skulle vidtas från polisens sida. Mellan 150 och 200 personer lämnade skolområdet frivilligt.

²⁷⁶ Västra Götalands utvärdering s. 1

²⁷⁷ Västra Götalands utvärdering s.75 ff.

Genom bl.a. iakttagelser från polispersonalen vid skolan framkom det vid 16.00-tiden uppgifter om att folk inne på skolan troligen förberedde ett utbrytningsförsök. Kommenderingschefen gav i uppdrag till polisbefälet på plats att förbereda en insats på grund av iakttagelserna. Vid 16.40-tiden började personerna innanför avspärningen samlas i en mer organiserad form som tydde på ett sådant försök. Från helikopterbilder framgick det att delar av folksamlingen troligen förberedde en utbrytning genom att klä på sig skyddsutrustning. Inne på skolområdet beväpnade sig stora delar av folksamlingen med bl.a. stenar och tillhyggen. Hundratals aktivister ställde upp sig. Längst fram stod flera led av vitklädda aktivister. Bakom dem fanns en större grupp maskerade svartklädda aktivister. De formerade sig på ett sätt att det framgick att de hade för avsikt att försöka bryta sig ut genom avspärningen.

I spaningscentralen (där de kunde se helikopterbilderna) fanns åklagare som följde händelsernas utveckling på skolan. När folksamlingen hade samlats och formerat sig bedömde åklagarna att deltagare gjorde sig skyldiga till våldsamt upplopp (BrB 16:2) m.m.

När folksamlingen ställde upp sig fylldes området av svartklädda och maskerade aktivister. Folksamlingen avancerade fram mot avspärningen. Vid framryckningen plockade deltagarna med sig stenar och tillhyggen från upplag som lagts upp längs gatan. Kommenderingschefen tog beslut om att meddela *skingringsbefallning* till folksamlingen.

Skingringsbefallningen meddelades med megafon på såväl svenska som engelska. Befallningen innehöll direktiv om att personerna i folksamlingen skulle bege sig in i skolan. När skingringsbefallningen hade meddelats gjorde aktivisterna under en kort stund fem utbrytningsförsök.

När förutsättningar förelåg för att kunna gå in med en polisstyrka kommenderades framryckning av ett av polisbefälen på plats. Då polisryttare och andra polismän kom fram möttes de av ett stenregn. Aktivister gick fram i vågor och turades om att kasta och plocka sten. Genom deras sätt att agera samfällt var polisstyrkan hela tiden utsatt för ett stenregn som inte avtog i intensitet. Trots detta lyckades polismännen ta sig över barrikaderna och in på skolgården.

Omkring klockan 19.00 hade polisstyrkan lyckats säkerställa ordningen vid skolan och gripit eller omhändertagit många av dem som hade kastat sten. 459 aktivister greps och 11 personer omhändertogs med stöd av PL 13 §.

Uppskattningsvis 2000 personer, som hade deltagit i demonstrationen ”Bush not welcome” (se avsnitt 7.2.2), fortsatte vid 20-tiden mot avspärningen vid Hvitfeldtska. Polisinsatsen som genomfördes till följd av denna spontana marsch mot skolan inriktades på att förhindra en inträngning i det avspärrade området. När folksamlingen kom upp till avspärningen

attackerades polismännen av ett hundratal aktivister. Läget bedömdes vara kritiskt.²⁷⁸

Från början fanns det ett beslut om att spärra av runt skolan. Detta beslut fattades enligt PL 23 §. Vid en sådan åtgärd blir PL 10 § punkten 6 tillämplig och en polisman har rätt att använda våld för att genomföra en sådan åtgärd om han möts av motstånd. I ett senare skede ansåg åklagare att deltagare i folksamlingen inne på skolan gjorde sig skyldiga till våldsamt upplopp. Detta föranledde att gripande (RB 24:7) av personer skulle ske. Enligt PL 10 § punkten 2 får en polisman använda våld för att verkställa en sådan åtgärd bl.a. om han möts av motstånd. Även PL 10 § punkten 3 skulle kunna anses berättiga våldsanvändning från en polisman. I förarbetena sägs det att bl.a. flertalet brott mot allmän ordning i BrB 16 kap. (där bl.a. våldsamt upplopp finns medtaget) är exempel på fall där det inte sällan kan tänkas vara motiverat att tillgripa ett visst mått av våld (utifrån principen om proportionalitet mellan mål och medel).²⁷⁹ När flertalet personer samlas utanför avspärrningen har polisen rätt att avvisa dem enligt PL 13 a §. En polisman har då rätt att använda våld enligt PL 10 § punkten 4.

7.2.2 Demonstrationen ”Bush not welcome” torsdagen den 14 juni²⁸⁰

Demonstrationen samlade omkring 15 000 deltagare och utgick från Stora Teatern strax efter klockan 18.15.

Omkring 18.40 anslöt sig plötsligt flera hundra aktivister, varav många var mörklädda och maskerade, till tåget. Allmän oro bröt ut och rusningar gjordes mellan demonstrationståget och Vasaparken. I samband med detta utsattes polismän som följde tåget för angrepp. För att återställa ordningen i demonstrationståget och för att förhindra aktivister från att komma in på Kungsportsavenyn upprättades spärrar längs Götabergsgatan. Vissa polisinsatser genomfördes dessutom i Vasaparken dit aktivister hade begett sig. Aktivisterna bevapnade sig där med gatstenar, järnrör och påkar.

Oroligheterna i och kring Vasaparken fortsatte och under tiden 19.45- 20.00 utbröt ett våldsamt upplopp med stenkastning. Aktivister som genomförde det våldsamma upploppet splittrades upp när de drevs ut ur Vasaparken. Vid tillfället greps personer misstänkta för våldsamt upplopp.

Försök gjordes alltså att gripa och omhänderta personer, det våld som får användas i dessa situationer regleras i PL 10 § punkten 2. Polisens försök att splittra upp aktivisterna bedömer jag som en form av avlägsnande enligt PL 13 § alternativt PL 13 c § och PL 10 § punkten 4 blir då tillämplig.

²⁷⁸ Västra Götalands utvärdering s. 88

²⁷⁹ SOU 1982: 63 s. 156

²⁸⁰ Västra Götalands utvärdering s. 86 f.

7.2.3 Vasaparken den 14 juni²⁸¹

Samtidigt som Hvitfeldtska gymnasiet spärrades av började aktivisterna ladda upp i området kring Vasaparken. Vid 13.30-tiden började aktivister närma sig Vasakyrkan och polisens avspärningar runt Hvitfeldtska gymnasiet. Spaningspersonal meddelade att ett hundratal aktivister förberedde en attack mot skolan. Det gjordes även iakttagelser om att aktivister började lägga upp förråd med sten. Omkring kl. 14.00 startade oroligheter som övergick i ett våldsamt upplopp i området kring Vasaparken. De maskerade och med sten och tillhyggen beväpnade aktivisterna lämnade området runt Vasakyrkan och sökte sig mot Kårhuset där de stoppades av polisen. De drevs tillbaka mot Vasaparken. Stenar och tillhyggen kastades mot polisen när aktivisterna retirerade in i Vasaparken.

Det besinningslösa våld som mötte polismännen var mycket kraftigt och föreföll vara väl organiserat. Varje gång polismännen splittrade aktivisterna återsamlades de, beväpnade sig med nya stenar och tillhyggen och gick sedan återigen till gemensam motattack. Detta upprepades gång på gång samtidigt som aktivisterna i det våldsamma upploppet drevs tillbaka. Den allmänna ordningen utsattes med varierande intensitet för störningar i området i stort sett hela eftermiddagen bl.a. rörde sig aktivisterna vid 16.30-tiden mot avspärningarna runt skolan.

I samband med upploppet i Vasaparken på eftermiddagen den 14 juni greps och omhändertogs aktivister. De gripanden som genomfördes var i huvudsak föranledda av iakttagelser gjorda av civilklädda polismän. Försök gjordes även från polisen att ringa in flera andra aktivister på platsen i avsikt att gripa och omhänderta dessa men dessa försök var inte framgångsrika.

Vid gripande och omhändertagande blir PL 10 § punkten 2 tillämplig och vid avvisande blir PL 10 § punkten 4 tillämplig.

7.2.4 Demonstration på Götaplatsen, inträngningsförsök mot Svenska Mässan och det våldsamma upploppet på Berzeliigatan fredagen den 15 juni²⁸²

Tillstånd fanns för en allmän sammankomst på Götaplatsen mellan klockan 09.00 och 10.30. Det fanns även tillstånd för en demonstration på Götaplatsen klockan 10.30 med efterföljande marsch med avslutning klockan 13.00.

Beslut om tillägg till Polismyndighetens beslut om avspärningar fattades av kommanderingschefen klockan 08.30. Med stöd av PL 23 § avspärrades

²⁸¹ Västra Götalands utvärdering s. 77 f.

²⁸² Västra Götalands utvärdering s. 96 ff.

bl.a. Berzeliigatan (vid Södra vägen) och Johannebergsgatan. I avvaktan på containrar markerades avspärningen med polisens plastband. Senare kom fordon att förstärka avspärningen, framför dessa ställde sig en grupp poliser.

Arrangören till den allmänna sammankomsten hade i kontakt med polispersonal uppgett att man efter demonstrationen skulle fortsätta ner till Svenska Mässan för ett inträngningsförsök. Vid 10.15-tiden hörde polispersonal hur en talare uppmanade deltagarna i demonstrationen att gå till Svenska Mässan och ta sig in i det avspärrade området. Om detta misslyckades skulle deltagarna fortsätta mot polishuset för att frita sina kamrater. Omkring klockan 10.20 började deltagare från demonstrationen att ställa upp sig för att gå ner mot polisens avspärningar. I demonstrationstågets främre led gick demonstranter och bakom dem flera hundra maskerade aktivister. Dessa var beväpnade med pennpistoler, slangbågar, nödraketer, järnrör, flaskor med ättika m.m.

Polistaktiken gick ut på att till varje pris förhindra att aktivisterna/demonstranterna nådde fram till mässområdet.²⁸³ Delar av specialenheter (såsom hundförare, piketpoliser och polisryttare) planerade för att gå in och försöka ringa in aktivistgruppen. Detta lyckades inte och trycket blev mycket stort på poliskedjorna på Berzeliigatan. Fyra grupper ur en hundenhet fick order att gå in och ”rensa upp” framför poliskedjorna. Dessa grupper lyckades genom en inbrytning i demonstrationståget att lätta på trycket för poliskedjorna på Berzeliigatan. De blev emellertid under polisinsatsen hårt trängda. Polismännen utsattes bl.a. för slag med tillhyggen. En hundförare fick bl.a. sin arm avslagen. En aktivist sprutade/kastade ättika mot poliser och polishundar. I detta sammanhang avfytrade aktivister – med ett pennliknande föremål – två nödraketer mot polismän. En aktivist besköt även polismän med en pennpistol.

Flera försök gjordes att dela upp och driva aktivisterna mot Götaplatsen men eftersom polismännen blev utsatta för kraftig stenkastning fick de retirera för att sedan göra nya försök. Polismännen lyckades så småningom driva tillbaka aktivisterna men ett flertal polismän skadades.

Vid Götaplatsen hade aktivisterna brutit upp en stor mängd gatsten som kastades mot polismännen då dessa skulle gruppera vid stadsbiblioteket. Stenkastningen var mycket intensiv och polismännen blev angräpnade från flera olika håll. Polisryttare försökte driva aktivisterna tillbaka men tvingades retirera.

Berzeliigatan avspärrades med stöd av PL 23 §, härvid blir PL 10 § punkten 6 tillämplig. När försök gjordes att ringa in vissa aktivister var detta ett försök att gripa människor enligt BrB 24: 7 alternativt omhänderta dem enligt PL 13 §. PL 10 § punkten 2 blir alltså tillämplig. Försök att skingra aktivisterna, genom att ”rensa upp” gjordes också, vilket är en form av

²⁸³ RPS utvärdering s. 58

avvisande enligt PL 13 § alternativt PL 13 c §. PL 10 § punkten 4 är då tillämplig.

7.2.5 Det våldsamma upploppet på Kungsportsavenyn fredagen den 15 juni²⁸⁴

Klockan 11.17 började ca 150- 200 aktivister springa Kungsportsavenyn ner mot Parkgatan. Aktivister på Götaplatsen hindrades från att ansluta sig till stenkastarna och från att i ryggen attackera två av polisens grupper som befann sig på Kungsportsavenyn.

Från klockan 11.27 och framåt orsakade aktivisterna omfattande skadegörelse på Kungsportsavenyn. De byggde bl.a. barrikader och tände eld på dem. När räddningstjänsten kom till platsen blev de attackerade, bl.a. genom stenkastning.

En polisgrupp fick order att omgruppera (förflytta sig) till Bältespännarparken. Aktivisterna startade en kraftig stenkastning mot polismännen. Två polisbussar blev demolerade. Även här avfyrade aktivister pennpistoler mot polismännen. I Bältespännarparken gjordes försök att ringa in och gripa aktivisterna. På grund av det stora antalet aktivister och den kraftiga stenkastningen kunde uppgiften inte fullföljas.

Aktivisterna drevs västerut och enheter ur hundgruppen fick order att gå mellan demonstranterna och de maskerade och beväpnade aktivisterna för att skärma av och om möjligt ringa in aktivisterna.

Försök gjordes att gripa, omhänderta och avvisa aktivister. Tillämpliga punkter i PL 10 § är 2 och 4.

7.2.6 Försöken från aktivisterna att avancera över broarna in till området innanför vallgraven fredagen den 15 juni²⁸⁵

Klockan 11.45 rapporterades det att aktivister från bl.a. Kungsportsavenyn kunde antas ta sig in i området innanför Vallgraven. Kommenderingschefen gav polispersonal på plats uppdrag att förhindra detta. Flera av broarna i området spärrades av för att förhindra oroligheter och fortsatt skadegörelse på andra sidan Vallgraven. Polisenheterna arbetade mot aktivisterna i området Nya Allén väster om Stora Teatern. Vid 13.00 fick enheterna order om att de skulle vara förberedda på s.k. rusningar från aktivister mot Vasabron. Klockan 13.05 drevs ett stort antal av aktivisterna mot den avspärrade Viktoriabron där de ringades in på själva bron. Syftet var dels att

²⁸⁴ Västra Götalands utvärdering s. 99 f.

²⁸⁵ Västra Götalands utvärdering s. 101

förhindra fortsatt brottslighet och ordningsstörande dels att identifiera personer som hade deltagit i upploppet på Kungsportsavenyn.²⁸⁶

Polisen ingrep med stöd av PL 13 §.²⁸⁷ Enligt min uppfattning blev härmed PL 10 § punkten 2 tillämplig.

7.2.7 Järntorget lördagen den 16 juni²⁸⁸

En spontan manifestation utan tillstånd från polismyndigheten genomfördes på Järntorget. En insats genomfördes och uppgiften som gavs preliminärt var att förhindra att manifestationen urartade med skadegörelse. Den polistaktik som utformades gick ut på att Järntorget skulle ringas in. Ursprungligen var avsikten att det skulle bildas en avspärning men istället blev det tre ringar, en yttre, en i centrum och en i ena hörnet. Demonstranterna kvarhölls för kontroll och ingripanden gjordes med stöd av PL 13 §, varvid, enligt min mening, PL 10 § punkten 2 blir tillämplig.

7.3 Egen undersökning

Fram till och med februari 2002 hade det inkommit 185 anmälningar mot Polismyndigheten i Västra Götaland eller polispersonal.²⁸⁹

Från de 152 anmälningar som jag har gått igenom kunde jag härleda 179 brottsrubriceringar som fördelade sig som följer:

- tjänstefel, 110 (varav 14 innefattade påståenden om misshandel)
- misshandel, 47
- olaga frihetsberövande, 13
- olaga hot, 4
- stöld, 2
- skadegörelse, 2
- djurplågeri, 1

7 personer uppger att de har blivit hundbitna (varav 5 fall är rubricerade som misshandel och 2 som tjänstefel).

Att anmärka är att en och samma händelse med samma målsägande har lett till fem olika anmälningar, 3 angående misshandel och 2 angående tjänstefel.

Då jag i mitt arbete behandlar polisens våldsbefogenheter tittade jag närmare enbart på de förundersökningar där brottsrubriceringen *misshandel* förekom. Jag gick även igenom de förundersökningar där rubriceringen *tjänstefel* innefattade misshandel.

²⁸⁶ Detta framkommer av beslut 2002-05-23 från Vice chefsåklagare Åke Olsson

²⁸⁷ RPS utvärdering s. 59

²⁸⁸ RPS utvärdering s. 59 f.

²⁸⁹ Västra Götalands utvärdering s. 143

7.3.1 Diskussion/ analys

I merparten av förundersökningarna finns bara målsägandens uppgifter att gå på eftersom ingen polis kunde identifieras som den som begått gärningen. I flera av de andra finns det uppgifter från polismän som har varit på platsen utan att varit direkt inblandade i den aktuella händelsen. I några av undersökningarna (17 stycken) har polismän hörts som vittnen eller upplysningsvis och i endast ett fall har en polisman delgivits misstanke om brott. Jag har försökt få en helhetsbild genom att se på anmälarens uppgifter, eventuella uppgifter från polismän samt förhållanden i övrigt i samband med händelseförloppet. I de fall där det bara förekommer uppgifter från målsäganden/anmälaren har jag utgått ifrån dessa men samtidigt sett till förhållandena under vilka händelsen utspelades och vilka befogenheter polisen kan antas ha agerat efter. I de fall där det finns uppgifter både från målsägande/anmälare och polis har jag försökt se om, och i så fall vilka, faktiska omständigheter som de båda parterna är överens om. I vissa fall kan båda ha lämnat redogörelser om själva händelseförloppet som i stort sett är de samma men oklarheten ligger i om den utförda handlingen är brottslig eller inte. Förekommer det motstridiga uppgifter har jag valt att se till vad polismannen säger eftersom det är hur han eller hon har uppfattat situationen som ligger till grund för den våldsanvändning han eller hon har använt (se avsnitt 3.3). I vissa ärenden förekommer det inte tillräckligt med uppgifter för att en bedömning skall kunna göras överhuvudtaget. I några ärenden har t.ex. ingen målsägande kunnat identifieras och i ett ärende ville målsäganden vara anonym. I andra ärenden återigen har ingen särskild undersökning angående den påstådda misshandeln skett överhuvudtaget.

Jag har nedan refererat vissa förundersökningar för att ge exempel på i vilka situationer som polisen har använt våld.²⁹⁰ Jag har i anslutning till referaten gjort en egen bedömning och därefter redovisat åklagarens bedömning av händelsen, vilken i de flesta fall är begränsad till en standardformulerad avskrivningsgrund (se avsnitt 7.3.3). Jag vill emellertid poängtera att även om jag redovisar min synpunkt i anslutning till de olika exemplen så gör jag inte anspråk på att ha utrett hela situationen och gett den enda sanna bilden. Det är enbart min egen uppfattning som jag ger uttryck för och andra kan mycket väl göra en annan bedömning och komma till andra slutsatser.

När jag har gått igenom förundersökningarna har jag försökt se om någon av bestämmelserna om laga befogenhet eller nödvärn har varit tillämpliga utifrån de uppgifter jag fått fram. Jag har emellertid inte gått in på försvarlighetsbedömningen (se avsnitt 3.3) eller frågan om bestämmelsen om excess enligt BrB 24 kap 6 § kan vara tillämplig. Detta är ju någonting som får avgöras från fall till fall och som kräver en grundligare utredning av omständigheterna än vad jag anser att jag har haft möjlighet till.

²⁹⁰ För att de inblandade personerna skall få vara anonyma och de enskilda händelserna inte skall kunna identifieras anger jag inte diarienummer till de olika referaten.

Någon ledning i att avgöra om den anmälda handlingen skall anses utgöra brott eller inte anser jag inte att jag har kunnat hitta i åklagarnas beslut att lägga ner förundersökningarna. Förundersökningar med situationer som jag anser är att jämföra med varandra har ibland blivit nedlagda med hänvisning till olika avskrivningsgrunder. Ofta har det inte heller funnits någon särskild motivering till beslutet.

7.3.2 Anledning till polisens våldsanvändning

De situationer där misshandel och tjänstefel i form av misshandel förekom har i huvudsak varit att hänföra till vissa insatser från polisens sida, främst insatsen mot Hvitfeldtska gymnasiet men även insatsen på Viktoriabron och på Järntorget, se ovan under ”vissa händelser”. Även de flesta andra situationer kan hänvisas till ingripanden från polisens sida i samband med demonstrationer, t.ex. vid Götaplatsen, Berzeliigatan, Kungsporsavenyn/Kungsparken och Vasaplatsen/Vasaparken. En del situationer har emellertid inte haft någon anknytning till specifika polisinsatser utan är att hänföra till olika separata händelser.

Jag har nedan försökt göra en indelning av de gjorda anmälningarna utifrån vilka lagrum som kan anses vara tillämpliga. Jag har i samband med detta gett exempel i form av referat från vissa av förundersökningsprotokollen. Jag har härvid valt att ta exempel som jag anser illustrerar de berörda punkterna bäst.

7.3.2.1 Användning av våld enligt PL 10 § punkten 4

De flesta av anmälningarna (25 stycken) kan hänföras till situationer då polisen har gjort framstötningar mot folksamlingar. Detta har i de flesta fall gjorts för att skingra deltagarna, hindra dem från att bryta avspärningar eller för att kunna möjliggöra omhändertaganden, se ovan under ”vissa specifika händelser”. Nedanstående är exempel på några sådana händelser som har blivit anmälda som misshandel men som jag anser faller under polisens laga befogenhet enligt PL 10 § p.4. Som nämnts innan så skall polismannen mötas av motstånd för att han i en aktuell situation skall ha rätt att använda våld. Det räcker emellertid med ett manifesterat passivt motstånd och redan en vägran att medverka på det sätt som krävs är ett sådant motstånd. Personen i fråga skall dock ha fått en reell möjlighet att medverka.

Exempel 1

Målsäganden uppger att han stod och filmade på Berzeliigatan när det var kravaller. En polisstyrka med sköldar var på väg att göra en framryckning. Målsäganden släpptes emellertid igenom vid framryckningen och kom att hamna bakom gruppen av poliser. Där stod en ensam polis och denne utdelade utan förvarning ett batongslag som träffade målsäganden.

Enligt målsägandeförhöret hade det inte varit någon konflikt mellan målsäganden och den aktuella polisen innan händelsen. Polismannen kan ha uppfattat målsäganden som hotfull eftersom målsäganden skrek. Enligt målsäganden fick han ingen uppmaning att flytta sig innan han fick batongslaget.

Polismannen, P, som delgavs misstanke om misshandel uppger att han använt batongen i sin polisiära roll på platsen för att flytta målsäganden. Det pågick ett våldsamt upplopp och P och hans grupp tryckte upp folkmassan mot Berzeliigatan. P var chef och hade därför ingen sköld. P gick lite efter sina gruppmedlemmar. P fick kontakt med målsäganden och skrek flera gånger till honom att han skulle flytta på sig, men det gjorde han inte. Eftersom P inte hade någon sköld att trycka undan målsäganden med slog han ett batongslag. Målsäganden reagerade inte så P slog ett slag till och skrek ”nu får du flytta på dig” och tryckte bort honom. Normalt skulle P ha gripit målsäganden för våldsamt upplopp eftersom han var på platsen i samband härmed. P ville få honom att sluta. P uppger att poliserna var attackerade i stort sett hela tiden och att han upplevde målsäganden som hotfull eftersom han kom in i deras poliskedja. P har i en tidigare PM skrivit att han använt batongslag mot en man som vägrat flytta på sig och var hotfull mot polispersonal. I PM: n skriver han att batongslag även utdelades mot ett antal andra personer som vägrade att lämna området trots det våldsamma uploppet.

Denna förundersökning är den enda vari en polisman har delgivits misstanke om brott. Utifrån de uppgifter som framkommer anser jag att polismannen har haft rätt att använda våld för att kunna genomföra en tjänsteåtgärd. Polismannen själv uppger att han använde våld för att målsäganden skulle flytta på sig. Detta faller under PL 10 § punkten 4. Våldsanvändning skulle även kunna vara berättigad enligt PL 10 § punkten 1 eftersom polismannen uppger att han uppfattade målsäganden som hotfull, vilket målsäganden själv vidgår.

Åklagarens bedömning var att brott inte kunde styrkas.

Exempel 2

Målsäganden gick i ett demonstrationståg. Det stannade vid en avspärning vid Hvitfeldtska gymnasiet där någon i demonstrationståget rev ner avspärningsbandet och deltagarna satte sig ner och skanderade slagord. En grupp polismän stormade fram mot den plats där målsäganden och hans kamrater stod varvid de backade 2- 3 meter. *Målsäganden stod kvar eftersom han ansåg sig ha rätt till det. Han uppmanade sina kamrater att stå kvar. Polisen stormade åter fram. En av poliserna i gruppen skrek ”backa” under framstormningen samtidigt som han höjde batongen och riktade ett slag mot målsäganden. Slaget träffade målsägandens underarm.*

Jag anser att detta är ett typexempel på när våld enligt PL 10 § p.4 bör få användas.

Åklagarens bedömning var att brott inte kunde styrkas.

Exempel 3

Målsägaren uppger att hon satt vid sidan om en poliskedja som hindrade folk från att ta sig till en bro vid Nya allén. Hon satt på gräsmattan. *En polisman kom fram och sa att hon skulle flytta på sig. Målsäganden ansåg inte att det fanns någon anledning till det utan satt kvar.* Polismannen tryckte då till henne med sin sköld och slog lite lätta slag med sin batong mot hennes ben. Polismannen riktade även sparkar mot hennes ben och fattade sedan tag i henne och drog henne några meter åt sidan, där hon kunde resa sig upp.

Den aktuella polismannen hördes upplysningsvis, d.v.s. utan att ha delgivits misstanke om brott. Han uppger att de gjorde en förflyttning framåt och att målsäganden, som satt ner, trots upprepade tillsägelser vägrade att flytta sig. Detta exempel är nästan identiskt med det föregående. Anledningarna till att förundersökningarna läggs ner är dock olika.

Åklagaren ansåg att det inte finns anledning att anta att brott som hör under allmänt åtal har förövats.

Exempel 4

Målsägande gick i ett demonstrationståg. *Polisen spärrade av gatan vid Kungssportsavenyn och tåget stod still. Poliserna skrek att de skulle backa.* Målsäganden försökte backa men det var mycket folk bakom så det gick inte. Poliser med hundar gick mot ledet och en av polishundarna bet målsäganden. Flera runt henne blev bitna och slagna med batong. Hundförarna hade blivit beordrade att gå framåt av något befäl.

Målsäganden uppger att hon stod precis framför det ”svarta blocket”. Poliserna kom närmare och skrek backa samtidigt som de slog med batongerna i luften. Målsäganden och de andra försökte backa men det gick inte, de skrek till poliserna ”det går inte att backa”. När målsäganden blev biten gjorde hon ingenting utan hon stod still. Målsäganden uppger att det inte kastades något från demonstranternas sida vid tillfället då hon blev biten.

Det här fallet är kanske lite mer tveksamt eftersom det framkommer att målsäganden faktiskt inte hade någon möjlighet att backa som poliserna beordrade henne. Men i princip var det en situation där våldsanvändning är tillåten.

Åklagaren ansåg att det inte finns anledning att anta att brott som hör under allmänt åtal har förövats.

7.3.2.2 Användning av våld enligt PL 10 § punkten 2

En annan stor grupp (16 stycken) av anmälningarna är att hänföra till situationer där någon skall berövas friheten, dvs. gripas eller omhändertas. En polisman har då rätt att använda våld enligt PL 10 § p.2.

Exempel 5

Målsäganden uppger att tre poliser utan anledning slagit och tagit strupgrepp på honom. De satte fängsel på honom och fortsatte att misshandla honom när han låg på marken. Målsäganden uppger vidare att han blev tacklad omkull av två poliser. De låste fast hans ben och han fick panik och började vilt vifta med armar och ben för att komma loss och få luft. Han träffade en av poliserna. Han lades på mage och blev belagd med handfängsel. Han leddes iväg och plötsligt satte en av poliserna ena underarmen mot hans hals, därefter slog han till honom på hans käke. De befann sig vid tillfället på Vasagatan.

I förhör erkänner målsäganden att han gjorde motstånd och att det var tumult. Målsäganden *medger att han gjort våldsamt motstånd* men tycker att han har handlat i nödvärn. Han gjorde det bara för att inte bli gripen. De ingripande polismännen uppger att *målsäganden skulle gripas misstänkt för brott. Han gjorde då stort motstånd genom att slå och sparka.*

Detta är ett typexempel på när våld får användas när man skall gripa en person. Det som kan vara tveksamt vid ingripandet är slaget på käken och armen mot halsen som målsäganden uppger att han har fått.

Åklagaren ansåg att det inte fanns anledning att anta att brott som hör under allmänt åtal har förövats.

Exempel 6

Anmälaren uppger att polisen började leda bort folk från Viktoriabron till en buss. Någon gjorde motstånd och en kompis höll i sin väns arm varpå polisen var framme och slog flera slag mot vännens arm.

Även detta anser jag är ett typexempel på när våld får användas från polisens sida.

Åklagaren uppgav att brott inte kan styrkas.

7.3.2.3 Användning av våld enligt BrB 24 kap 1 § alternativt PL 10 § punkten 1

I några av ärendena (5 stycken) har polismän uttryckligen uttalat att de ansett att de befunnit sig i en nödvärnssituation eller så har beskrivningen av situationen varit sådan att en nödvärnssituation kan ha ansetts föreligga.

Alternativt kan man anse att rätt att använda våld har funnits enligt PL 10 § punkten 1.

Exempel 7

En mamma ville anmäla att sonen (målsäganden) blivit misshandlad av polis. Som grund uppgav hon en bild på GT: s förstasida. Där ser man en person som hålls fast av en polis.

Den 15/6 observerades målsäganden på Vasaplatsen när han deltog i våldsamt upplopp och kastade sten. Senare på kvällen den 16/6 vid 20.30 kändes han igen och greps därför 22.30 på Vasaplatsen.

En namngiven polisman berättar att det är han på fotot med målsäganden. Han minns situationen väl. Målsäganden klappade taktfast sina händer samtidigt som han skrek ”ja, ja nu tar vi dem” i detta vände han sig mot en grupp svartklädda personer som befann sig på Vasagatan. *Polismannen rusade fram till målsäganden. Anledningen var att han måste skydda kollegorna från angrepp bakifrån. De mörklädda uppmärksammade målsäganden när han skrek. Det var i detta läge polismannen ingrep. Han sprang fram och slog målsäganden över höger överarm med sin batong samtidigt som han drog ned honom till marken. Polismannen konstaterade att den omedelbara faran för kollegorna hade försvunnit. Därefter drog han upp mannen och skickade iväg honom i ofarlig riktning. På grund av den kaotiska situationen kunde han inte genomföra något gripande eftersom han hade andra prioriterade arbetsuppgifter. Polismannen är övertygad om att om inte ingripandet hade gjorts så hade målsäganden lyckats få de andra att angripa poliserna.*

Målsäganden uppgav att han på något sätt kommit bakom poliskedjan. Innan dess hade han sprungit fram och tillbaka mot poliskedjan. En polis kom bakifrån och han fick ett slag på huvudet med en svart batong. Han blev även slagen på höger överarm. Därefter fick han en spark på benet och satte sig kort på marken. Polisen tvingade honom att resa sig och körde iväg honom.

Polismannen har gjort den bedömningen att ett angrepp på hans kollegor var nära förestående. Om så är fallet har han rätt att använda våld för att hjälpa dem enligt bestämmelsen i BrB 24:5. Situationen är sådan att rätt till nödvärn alternativt s.k. putativt nödvärn förelegat.

Åklagaren ansåg inte att brott kunde styrkas.

Exempel 8

I samband med att målsägaren försökte lämna ett av polis avspärrat område (vid Kungsparken) blev han stoppad av polis och därefter angripen av en polishund.

Målsägaren uppger att det var väldigt rörigt när polisen kom. Han försökte gå sin väg men fick ett slag med en fjäderbatong som polisen på något sätt tappade. Målsäganden försökte gå därifrån igen men polismannen började mota på honom med skölden. Plötsligt dök det upp ytterligare en polis och målsäganden kände hur någonting bet tag i hans arm. Det var en polishund.

Den aktuella hundföraren, H uppger att hon ingrep mot målsäganden eftersom en piketpolis fick problem med honom. Det blev handgemäng dem emellan. H kan inte uttala sig om anledningen till handgemänget, hon såg bara att polismannen brottades med målsäganden. *H rusade fram och sade någonting om att målsäganden skulle sluta upp med angreppet. Målsäganden brydde sig inte utan fortsatte varvid H lät sin hund bita honom i ena armen. Hon och den andre polismannen var ensamma ute på högerkanten och detta utgjorde en fara för dem. När målsäganden hade fått bittet i armen slutade han med sitt angrepp.* H:s gruppchef hade uppfattat att hon inte var med de övriga och beordrade henne fram. Hon hade ingen möjlighet att ta reda på målsägandens identitet. Han borde ha gripits men det fanns ingen möjlighet på grund av den situation som rådde. *När hon ingrep fanns det 5- 10 av målsägandens kamrater närvarande och dessa gapade och skrek mot polismännen.* I efterhand har H fått höra att målsäganden försökte ta batongen från den andre polismannen. Detta såg hon inte själv utan ingrep med anledning av handgemänget dem emellan.

Angående min bedömning av händelsen, se kommentar till ovanstående exempel.

Åklagaren ansåg inte att brott kan styrkas.

Exempel 9

Anmälan har blivit vittne till hur polismän i Bältespännarparken, efter att ha blivit attackerade av demonstranter som kastade gatsten mot dem, svarat med att kasta tillbaka gatsten mot demonstranterna.

Tre polismän hördes om stenkastningen, de blev ej delgivna misstanke om brott.

De tre polismännen har alla uppfattat det som om de befann sig i en nödvärnssituation. *De upplevde att de svävade i uppenbar livsfara. Det förekom stenkastning och de blev beskjutna av stålkulor och det avfyrades troligen även fyrverkeripjäser mot dem.* Någon av polismännen kastade tillbaks stenar mot demonstranterna. *Polismännen uppger att det var ett alternativ till att använda skjutvapen, som det hade funnits fog för att göra.* En av de hörda polismännen var gruppchef och han uppgav att han hade gett order om att de skulle kasta tillbaka stenar. Detta har emellertid inte uppfattats av de två andra hörda polismännen.

Eftersom det rör sig om en nödvärnssituation är det så att polismännen har rätt att försvara sig. Frågan blir om det skall anses som uppenbart oförsvarligt att använda sig av ett tillhygge så som en gatsten.

Det kan ej antagas att brott som hör under allmänt åtal har förövats av polis.

Exempel 10

Poliser på Vasagatan har anmälts för att de kastat stenar mot dansande människor.

Ett vittne såg en polis som kastade sten. Stenkastning var på gång och stenar kastades mot poliserna. En av poliserna kastade en sten, den träffade ingen men var på god väg. Stenen var riktad mot klungan. Vittnet tror inte att det var avsikten att träffa en enskild person. Poliskedjan stod vid det tillfället still men var *utsatta för mer eller mindre intensiv stenkastning*.

Ett annat vittne uppger att det var *fullt bråk* mellan demonstranter och polis i korsningen Vasagatan- Aschbergsgatan, *stenar flög i luften*. Poliserna gick fram och backade sedan. Detta upprepades ett flertal gånger. "Det böljade fram och tillbaka." Vittnet kunde se att minst en polisman kastade sten i riktning, som han tror, mot demonstranterna. Stenar flög i luften åt båda hållen. Vittnet uppfattade det inte som om polisen var trängd i detta skede utan det hela böljade fram och tillbaka.

PM från poliserna: De plockade med sig gatsten för att demonstranterna inte skulle få tag i dem. Även boende i området plockade undan stenar. Under de rusningar som gjordes slog polismännen flera batongslag och knuffade undan folk med sköldarna för att freda sig själva och andra polismän. Ofta kunde folk inte gripas på grund av hotet runt omkring från andra demonstranter. *Vid framryckningarna överöstes de av sten, när de kom närmare möttes de även av attacker med diverse påkar, tillhyggen sparkar och slag. Batongslag utdelades för att freda sig själv och andra polismän. Även ett flertal personer har blivit omkullsprungna av poliskedjan då de inte självmant flyttat på sig närpolisen har "rensat" och splittrat våldsamma folksamlingar.* Även diverse raketer sköts in mot polismän. Dessa knallar blandades med knallarna från skottlossningen.

Detta händelseförlopp är nästan identiskt med det i exempel 9. Åklagaren gav emellertid i denna förundersökning en utförlig redovisning för sitt avskrivningsbeslut, som redovisas här:

Åklagarens beslut 2002-04-29, Dnr C 00-1-39-01:

Av utredningen i ärendet framgår att polis vid tillfället varit utsatt för stenkastning och kastande av andra föremål. Polisen har haft så svårt att värja sig att användning av tjänstevapen övervägts. Poliser som hörts i utredningen har beskrivit situationen som att de svävade i uppenbar livsfara.

Av utredningen har framkommit att polis kastat sten i riktning mot stenkastande demonstranter. Det har ej framkommit att stenarna varit avsedda att träffa någon person eller att de har träffat någon.

Jag finner mot bakgrund av vad som framkommit att det ej kan antas att brott som hör under allmänt åtal förövats av polis, varför förundersökningen nedlägges.

Exempel 11

Anmälan är gjord av Polismyndigheten i Västra Götaland. I samband med annat ärende, där målsäganden var misstänkt, framkom uppgifter om att han hade blivit misshandlad av polis.

Målsäganden uppger att han fått ett batongslag på sin hand utan anledning. Han befann sig vid tillfället på Kungsportsavenyn. Han gick förbi en polis när han fick slaget. Det framkommer i förhöret att det skulle kunna uppfattas som om han håller i en sten eftersom hans näve var knuten.

Den aktuella polismannen, P, uppger att han såg en kille som kastade tre stenar mot poliserna på platsen. Killen följde med när poliskedjan rörde sig ner för Avenyn och P såg att han hade en sten och en glasskärva, ca 2 x 1 dm, i sina händer. Under hela tiden gjorde poliserna korta rusningar, stötar, ut mot aktivisterna för att skingra dem. Det var vid en av dessa rusningar som P kom ifatt killen. P slog killen på underarmen med sin batong. Han drog sig sedan tillbaka mot de övriga poliserna. P uppger att det inte gick att göra några gripanden under förhållandena som rådde, de hade fullt upp med att skydda sig själva mot allt som kastades mot dem.

Jag anser att denna situation, som polismannen beskriver den, skulle kunna medge våldsanvändning enligt brottsbalkens bestämmelser om nödvärn. Alternativt kan PL 10 § p.1 vara tillämplig då polismannen kan ha ansett att ett hot om våld förelegat.

Åklagaren gjorde bedömningen att brott inte kan styrkas.

7.3.2.4 Användning av våld enligt BrB 24 kap 2 §

Polisen kan vid två tillfällen även ha ansetts använda sig av våld enligt BrB 24 kap. 2 § för att hålla frihetsberövade till ordningen.

Exempel 12

Målsäganden befann sig på skolgården på Hvitfeldtska gymnasiet i samband med omhändertagande på skolan. Han uppger att en polisman slog på hans kind med baksidan av sin batong.

Polismannen identifierades och hördes upplysningsvis. Polismannen uppger att målsäganden var väldigt obstinat och inte gjorde som han blev tillsagd, det vill säga att han skulle sitta still på marken och hålla händerna synliga till dess att alla hade blivit skyddsvisiterade och identifierade. Han hade en väska med sig som han höll på med och efter ett flertal gånger sa polismannen till honom att han skulle sitta still och vara lugn. I samband med detta stötte han batongen i målsägandens axel eller bröstkorg. Han slog inte med batongens baksida.

Då målsäganden var omhändertagen och var under polismännens uppsikt så har dessa en rätt att använda våld för att upprätthålla ordningen. I ett annat sammanhang kan det tyckas att målsäganden inte riskerade att störa ordningen men jag anser att man måste se till under vilka förutsättningar som ingripandet hade gjorts (se avsnitt 7.2).

Åklagaren ansåg inte att brott kan styrkas.

Exempel 13

Målsäganden hamnade på Viktoriabron. Alla beordrades att sätta sig ner, vilket de gjorde. Målsäganden reste sig emellertid eftersom han hade ont i sitt knä. Han fick order om att sätta sig igen men trots att han förklarade fick han förnyad order om att sätta sig. Målsäganden uppger att slaget han fick av en polis var menad att skada honom, att få honom att vika sig och för att sedan falla.

Flera personer gjorde anmälan om den aktuella händelsen. Av dessa framkom ytterligare omständigheter. Några anmälare uppger att *alla på bron blev tillsagda att sitta ner. En kille vägrade sätta sig ner och tre poliser slog då på honom med batonger i huvudet, på axlarna och på armarna. Till slut satte sig killen ner. Efter ett tag reste han sig upp igen och ville veta vad som hände. Polisen sa till honom att sätta sig igen. Hans kompisar försökte få ner honom men polisen slog både på killen och på hans kompisar. Till slut satte han sig ner igen och det blev lugnt. En annan anmälare uppger att en man gjorde motstånd och blev nerlagd av 4 poliser. Då han blivit nedlagd blev han slagen av minst en polisman som med en svart batong slog mot överkropp och ansikte. En medanmälarare uppgav ungefär samma men sade dessutom att *mannen gjorde kraftigt motstånd* för att han inte ville bli inspärrad på bron.*

Angående min bedömning av situationen, se kommentar till exempel 12.

Åklagaren ansåg inte att brott kan styrkas mot någon viss person.

7.3.2.5 Otillåten användning av våld ?

Exempel 14

Målsäganden uppger att han och två kamrater satt på en gräsmatta vid Kungsportsavenyn när de såg att det kom poliser med hundar och sprang

förbi. Målsäganden och hans kamrater såg att det hände något längre in i parken och de reste sig upp. En polisman med hund slog till en av hans kompisar i ansiktet med batongen. Samme polisman slog sedan målsäganden i bröstet med batongen och blev nedknuffad på marken. Polismannen sprang därefter vidare.

Det fanns väldigt knapphändiga uppgifter om den aktuella händelsen. Utifrån dem framstår emellertid våldsanvändningen som obefogad och därför också otillåten.

Åklagaren ansåg inte att brott kunde styrkas mot någon viss person.

Exempel 15

I samband med gripande på Hvitfeldtska uppger målsäganden att han utsattes för våldsovergrepp. Han greps efter att många gånger ha försökt ta sig över alla containers vid Hvitfeldtska. Han blev neddragen av polis från en container och föll 3 meter. *Han hoppades på av 4 poliser, blev slagen med stålbatong och fick sitt huvud dunkat mot marken.* Därefter fick han ligga med ansiktet mot marken i timmar.

Ingen särskild utredning gjordes av misshandeln.

Våld får i en sådan här situation användas men frågan blir om det använda våldet kan anses som försvarligt. Det fanns väldigt få uppgifter om den aktuella händelsen men vid en första anblick verkar det som de aktuella polismännen har överskridit sin befogenhet.

Förundersökningen blev nedlagd "då brott inte kunde styrkas och då ytterligare utredning inte kan förväntas leda till någon annan bedömning".

Exempel 16

Anmälaren befann sig på Schillerska där han blev omhändertagen. Han följdes av 4 polismän in i skolan för att hämta sina tillhörigheter. De tog tag i båda hans händer så att han inte kunde röra dem och det gjorde väldigt ont. *När de gick förbi dörrar puttades han in mot dem så att han slog sig i ansiktet eller på kroppen. I gymnastiksalen blev han knuffad ner på golvet och slagen.* Han var vid tillfället ensam och fick aldrig veta tjänstenumren på de inblandade poliserna. Polisen skall även ha uppträtt trakasserande och rasistiskt.

Återigen finns det få uppgifter att utgå ifrån. Det framgår t.ex. inte hur personen i fråga har betett sig i den aktuella situationen. Oavsett vilket så finns det vissa betänkligheter angående att han blir knuffad ner på golvet och där slagen. Ett sådant beteende har knappast stöd i laga befogenheten.

Ingen förundersökning inleddes angående misshandel och vad avser tjänstefel blev förundersökningen nedlagd "då brott inte kunde styrkas och då ytterligare utredning inte kan förväntas leda till någon annan bedömning".

7.3.3 Avskrivningsgrunder

Det finns ingen lagstadgad skyldighet att motivera ett beslut om att lägga ned en förundersökning. Det finns dock allmänna råd från riksåklagaren, RÅ, som säger att det bör ges en kortfattad motivering. Genom praxis anses det därför finnas en motiveringsskyldighet. Motiveringen skall vara kortfattad och lättbegriplig, i de flesta fall är det tillräckligt med standardformuleringar.²⁹¹

Den bedömning som åklagarna har gjort är om de samlade uppgifterna som finns kan leda till åtal. Ingen av de förundersökningar som jag har gått igenom har lett till åtal. Samtliga förundersökningar lades ned.

Avskrivningsgrunderna fördelar sig som följer:

- Brott kan inte styrkas, 38
- Det finns ingen anledning att anta att brott som hör under allmänt åtal har förövats, 10
- Brott kan inte styrkas mot viss person, 9
- Föremål för utredning och beslut i annat ärende, 1

I ett ärende inleddes inte förundersökning med motiveringen att ”brott inte kan styrkas”.

11 av de förundersökningar där polismän har identifierats och hörts har skrivits av med grunden ”Brott kan inte styrkas”. 5 stycken har avskrivits med hänvisning till att ”Det finns ingen anledning att anta att brott som hör under allmänt åtal har förövats” och en förundersökning har lagts ned p.g.a. att ”Brott kan inte styrkas mot viss person”.

7.3.4 Sammanfattning

I vissa av de fall som har redovisats ovan finns det ibland oklarheter om det mått av våld som faktiskt har använts. Det har emellertid enligt min mening förekommit en rätt att använda våld enligt bestämmelserna om laga befogenhet och nödvärn. Om alla uppgifter som de olika målsägande har lämnat är riktiga kan man emellertid ifrågasätta om allt våld har varit försvarligt. Om man kommer fram till att våldet inte har varit försvarligt är frågan om det kan vara fråga om excess enligt BrB 24 kap. 6 § eller att handlingen är straffbar som misshandel (BrB 3:5) eller tjänstefel (BrB 20:1). Som jag har redovisat ovan går jag dock inte närmare in på detta.

Våldsanvändning har främst förekommit då insatser har gjorts från polisens sida att skingra folksamlingar. En stor del av våldsanvändningen har även skett vid gripanden och omhändertaganden.

²⁹¹ Bring m.fl. s. 326 f.

KÄLLFÖRTECKNING

OFFENTLIGT TRYCK

Propositioner

- Prop. 1962:10 Förslag till brottsbalk
- Prop. 1980/81:13 Polisens uppgifter, utbildning och organisation m.m.
- Prop. 1983/84:111 Förslag till polislag m.m.
- Prop. 1990/91:129 Ändringar i rättegångsbalken
- Prop. 1993/94:130 Ändringar i brottsbalken m.m.
- Prop. 1996/97:175 Ändringar i polislagen m.m.

Statens offentliga utredningar

- SOU 1953:14 Förslag till brottsbalk avgivet av Straffrättskommittén
- SOU 1979:6 Polisen, betänkande av 1975 års polisutredning
- SOU 1982:63 Polislag, betänkande av 1981 års polisberedning
- SOU 1982:64 Frihetsberövande vid bråk och berusning, betänkande av LTO/LOB- utredningen
- SOU 1988:7 Frihet från ansvar. Om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet, slutbetänkande av Fängelsestraffkommittén
- SOU 1993:60 Polisens rättsliga befogenheter, delbetänkande av Polisrättsutredningen
- SOU 2002:122 Göteborg 2001, betänkande av Göteborgskommittén

Rikspolisstyrelsens författningssamling

- FAP 102- 1 Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om förvaring av personer i polisarrest
- FAP 104- 2 Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om Polisens skjutvapen m.m.

- FAP 200- 7 Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om expanderbar batong
- FAP 214- 1 Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om Polisens hundverksamhet
- FAP 214- 2 Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om prövning av Polisens hundar
- FAP 933- 1 Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om Polisens särskilda hjälpmedel vid våldsanvändning

Övrigt offentligt tryck

NJA II 1945

LITTERATUR

- Agge, I och Thornstedt, H. Straffrättens allmänna del, 2 uppl., Juristförlaget Stockholm, Stockholm 1979
- Berggren, N-O och Munck, J. Polislagen. En kommentar, 3 uppl., Norstedts gula bibliotek, Stockholm 1998
- Bring, T. m.fl. Förundersökning, uppl. 2:1, Norstedts Juridik AB, Stockholm 1999
- Blomkvist, C. Rätten till självförsvar. Bokförlaget Forum AB, Stockholm 1972
- Holmqvist, L. m.fl. Brottsbalken. En kommentar. Del II (13- 24 kap.). Brotten mot allmänheten och staten m.m. Studentutgåva, 3 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm 2002
- Jareborg, N. Allmän kriminalrätt. Iustus förlag AB, Göteborg 2001
- Leijonhufvud, M. och Wennberg, S. Straffansvar, 6 uppl., Norstedts Juridik, Göteborg 2001
- Norée, A. Laga befogenhet. Polisens rätt att använda våld, Stockholm 2000
- Polishögskolan Polishundtjänst II. Hundens användning i polistjänst m.m., Sörentorp 1990
- Rikspolisstyrelsen Polislagen med kommentarer. 3 uppl., Borlänge 1999

- Rikspolisstyrelsen RPS rapport 1996: 7. FK- tryckeriet, Stockholm 1996
- Rikspolisstyrelsen/
Polishögskolan Konflikt hantering/Självskydd. Handbok i ingripande-
och självförsvarsteknik, RPS 1998
- Sjöholm, E. När och hur får polisen ingripa? Polisrättens allmänna
grunder, 2 uppl., Stockholm 1978
- Strömberg, H. Allmän förvaltningsrätt. Upplaga 21:1, Liber Ekonomi,
Malmö 2002
- Westerlund, G. Ordningsstörande brott, Graphic Systems AB, Göteborg
1999

ÖVRIGA KÄLLOR

- Rikspolisstyrelsen Rikspolisstyrelsens utvärdering av EU-
kommenderingen i Göteborg år 2001
- Polismyndigheten i Västra Götaland EU 2001- kommenderingen. Utvärdering 2002-03-19.
Diarienummer AL 19-5993/01
- Beslut 2002-04-29 från vice chefsåklagare Åke Olsson, diarienummer C00-
1-39-01
- Beslut 2002-05-23 från vice chefsåklagare Åke Olsson, diarienummer 100-
3-171-01 m.fl.
- Intervju med Jan Gyllensten, utbildningsledare i polisens tjänst på Revinge
hundgård 2003-01-23

RÄTTSFALL

NJA 1987 s. 655

HD: s beslut 1994-05-09, mål nr SÖ 119/94

Hovrätten över Skåne och Blekinge 2002-12-18 mål nr B 1070-02